

Ivana Šošková (ed.)

ÚSTAVY V DEJINÁCH

Zborník príspevkov
zo 6. ročníka
medzinárodnej vedeckej konferencie
„Banskobystrická škola právnych dejín“

PRÁVNICKÁ FAKULTA UMB
BANSKÁ BYSTRICA

BANSKOBYSSTRICKÁ
ŠKOLA PRÁVNÝCH DEJÍN

Wolters Kluwer

Bratislava 2021

Vzor citácie:

ŠOŠKOVÁ, I. (ed.) *Ústavy v dejinách. Zborník príspevkov zo 6. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie „Banskobystrická škola právnych dejín“*. 1. vydanie. Bratislava : Wolters Kluwer SR, s. r. o., 2021, 124 s.

Zborník je výstupom grantového projektu VEGA 1/0138/18 „Marxizmus stále živý? K prehodeniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení.“

Medzinárodná vedecká konferencia „Banskobystrická škola právnych dejín“ (6. ročník) sa konala v dňoch 26. – 27. marca 2020 na pôde Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pod názvom „*Ústavy v dejinách*“.

© doc. JUDr. Ivana Šošková, PhD., 2021

Editorka: doc. JUDr. Ivana Šošková, PhD.

Recenzenti: doc. JUDr. PhDr. Adriana Švecová, PhD.
doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD.

Zborník neprešiel jazykovou úpravou. Za obsah príspevkov zodpovedajú autori.

Prvé vydanie, Wolters Kluwer SR, s. r. o., marec 2021

Dielo je chránené autorskými právami. Týka sa to kopírovania, výňatkov, časti textov, ilustrácií, mediálnej a mechanickej reprodukcie, zaznamenávania v zariadeniach na spracovanie údajov. Toto opatrenie sa vzťahuje aj na rozširovanie cez internet. Šírenie bez písomného súhlasu majiteľov autorských práv je trestné.

ISBN 978-80-571-0336-3 (brož.)

ISBN 978-80-571-0337-0 (pdf)

www.wolterskluwer.sk

OBSAH

Slovo na úvod	4
Ústavný projekt pre Uhorsko z rokov 1688–1689 : Einrichtungswerk des königreichs hungarn	6
Tomáš Gábriš	
Základné slobody a práva a ústavná listina ČSR z roku 1920	22
Jozef Beňa	
Ústava z roku 1939 a vzťahy najvyšších štátnych orgánov	42
Adrián Gajarský	
Niekoľko poznámok k základným článkom ústavy z 9. mája	57
Andrea Kluknavská	
Interpretácia práva podľa ústavy 9. mája 1948 alebo ako ústava naplnila „staré mechy novým vínom“	70
Ivana Šošková – Zuzana Mičková	
Češť práci! Právo na prácu a pracovná povinnosť v socialistických ústavách	83
Andrea Kluknavská – Juraj Hamulák	
Ústava ČSSR a zásady pracovného práva	94
Miriam Laclavíková	
Vlastníctvo a vlastnícke právo v ústavnom vývoji Československa	113
Martin Skaloš	

SLOVO NA ÚVOD

Zborník, ktorému práve venujete svoju pozornosť, je publikačným výstupom z už tradičného vedeckého podujatia organizovaného každoročne Katedrou dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Ide o výsledok v poradí už 6. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie, označovanej súhrnným názvom „Banskobystrická škola právnych dejín“, usporadúvaním ktorej sa tunajšie pracovisko snaží pravidelne reagovať na významné dejinné udalosti týkajúce sa dejín štátu a práva, nahliadať na ne historickou i právnou optikou a prepájať ich s aktuálnym dianím vo sfére štátovedy, právnej vedy či legislatívy.

V roku 2020 sa usporiadatelia rozhodli konferenciu zamerať na vývoj ústav a ústavného práva, vzhľadom k čomu zvolili aj jej názov „Ústavy v dejinách“. Východiskom sa pre nich stala príležitosť 100. výročia prijatia ústavnej listiny Československej republiky, ku ktorému došlo dňa 29. februára 1920 ako ústavného zákona č. 121/1920 Zb. z. a n. Táto ústava, resp. ústavná listina reagovala na nedostatky dočasnej ústavy a na potrebu stabilnej podoby správy československého štátu po jeho vzniku v roku 1918. Vo svojej definitívnej podobe zakotvila množstvo pozitívnych demokratických ustanovení, ktoré z nej spravili jednu z najpokrokovejších ústav vtedajšej doby. Aj vďaka nej a spoločenskému a štátnemu zriadeniu, ktoré nastavila, bola Československá republika súdobo označovaná za ostrov demokracie v strednej Európe. Za účelom pripomenutia si prijatia tohto významného právneho predpisu chceli organizátori konferencie ponúknuť kolegom zo slovenských i zahraničných právnických fakúlt priestor pre otvorenú diskusiu na témy spojené jednak s historickým vývojom ústav od najstarších čias až do súčasnosti, s otázkami moci a zodpovednosti, delby a vyváženosti moci, princípov moderného konštitucionalizmu, s otázkami výkladu práva, resp. vplyvu ústav na výklad noriem rôznych právnych odvetví predovšetkým v historickom priereze. Osobitnou problematikou bolo socialistické právo a socialistické ústavy a v tomto kontexte zmeny právnych režimov. Tradične sa tak očakávali témy z najširšieho okruhu právnych vied, ktoré by boli akokoľvek spojené s právno-historickými, právno-teoretickými, prope-deutickými či pozitívno-právnymi aspektami ústavného práva nielen Slovenskej republiky, Českej republiky, ale aj ústavného práva ostatných krajín.

Pripravovaná medzinárodná konferencia sa mala uskutočniť v dňoch 26. – 27. marca 2020 na pôde Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, a to štandardne, za osobnej účasti vystupujúcich, ako nielen vedecké, resp. odborné podujatie, ale aj ako klasické milé stretnutie dlhoročných kolegov a priateľov z akademického prostredia. V procese plánovania konferencie však nikto netušil, aký zvrät prinesú

jarné mesiace roku 2020. Pre prísne protiepidemiologické opatrenia v súvislosti so začiatkom šírenia sa pandémie COVID-19 bolo toto podujatie zrušené a prihlásení účastníci boli požiadaní, aby svoje príspevky zaslali len v elektronickej podobe. Konferencia sa tak napokon konala vo virtuálnom prostredí.

Predkladaný zborník je zostavený z ôsmich vedeckých príspevkov, ktoré sme primárne plánovali usporiadať v „neurážlivom“ abecednom poradí podľa priezvisk autoriek a autorov. Napokon sme však s ohľadom na celkom peknú tématickú líniu odovzdaných príspevkov pristúpili k zoradeniu podľa časovej následnosti. Toto usporiadanie sa nám zdalo v danom prípade oveľa vhodnejšie, rešpektujúc určitú logiku tématických okruhov, s ktorými príspevky obsahovo narábajú.

Na záver ostáva len poďakovať všetkým, ktorí napriek nemožnosti osobne sa zúčastniť konferencie ostali verní tomuto formátu „Banskobystrickej školy právnych dejín“ a prispeli svojim vedeckým poznáním k zrodu zaujímavého publikačného diela. Zároveň chceme vysloviť pranie, aby všetko zlé čoskoro pominulo a aby sme mohli v budúcnosti pokračovať vo vzájomných stretnutiach, kde dokážeme odborne, no najmä v ľudskej blízkosti zdieľať výsledky nášho vedeckého bádania.

Ivana Šošková (editorka)

ÚSTAVNÝ PROJEKT PRE UHORSKO Z ROKOV 1688–1689 : EINRICHTUNGSWERK DES KÖNIGREICHS HUNGARN¹

Tomáš GÁBRIŠ

Ústav štátu a práva Slovenskej akadémie vied, Slovenská republika

ABSTRAKT: *Projekt zmeny uhorskej ústavy z rokov 1688–89 nemožno považovať za vyjadrenie moderných konštitucionalistických ideí. Naopak, ide skôr o prejav myšlienok panovníckeho absolutizmu a snáh o jeho presadenie. V žiadnom prípade nešlo o dokument predstavujúci ústavu v modernom zmysle, ale skôr o genetického predchodcu neskorších oktrojovaných ústav habsburského mocnárstva. I napriek tejto jeho charakteristike a jeho historickému neúspechu a zabudnutiu však pri Einrichtungswerk ide nepochybne o významnú súčasť vývoja dejín uhorského ústavného (pre danú dobu skôr štátneho, či verejného) práva, a ako taký si tento dokument i preto zaslúži našu pozornosť.*

KEÚČOVÉ SLOVÁ: *ústava, absolutizmus, Einrichtungswerk, Habsburská monarchia*

ABSTRACT: *The project from 1688–89 aimed to change the Hungarian constitution cannot be considered an expression of modern constitutionalist ideas. On the contrary, it is rather a manifestation of the ideas of sovereign absolutism and efforts to enforce it. By no means it was a document representing a constitution in the modern sense, but rather it was a genetic predecessor of the later octroy (forced) constitutions of the Habsburg monarchy. Despite this characteristic and its historical failure and oblivion, Einrichtungswerk is undoubtedly an important part of the development of Hungarian constitutional (in that time rather public law) history, and as such this document certainly deserves our attention.*

KEYWORDS: *constitution, absolutism, Einrichtungswerk, Habsburg monarchy*

Úvod

V dejinách ústavného práva na území Slovenska existuje iba málo ústavnoprávných dokumentov, ktorým by sa doteraz v právnej vede nevenovala podrobná pozornosť. Medzi takéto ojedinelé pramene, ktoré pozornosti právnych historikov doteraz prevažne unikali, resp. sa im venovala iba minimálna pozornosť (napr. v dielach pr-

¹ Príspevok je čiastkovým výstupom projektu APVV-15-0349 Individuum a spoločnosť – ich vzájomná reflexia v historickom procese.

vorepublikových autorov, ako bol Karel Kadlec²), patria dokumenty spojené s projektom uhorskej ústavy, na ktorej sa pracovalo v medziobdobí medzi stavovskými protihabsburskými povstaniami, v rokoch 1688–1689. Šlo o práce iniciované viedenským dvorom, nasledujúc obdobné kroky v iných krajinách habsburského súštátia, ako bolo napríklad zavedenie tzv. Obnoveného krajinského zriadenia (Obnovené zřízení zemské, *Verneuerte Landesordnung des Erbkönigreichs Böhaimb*³) v Českom kráľovstve v rokoch 1627–28. Skutočnosť, že ide o proces obdobný, naznačuje aj samotný názov projektu uhorskej ústavy – *Einrichtungswerk* („zriadenie“, resp. „zriaďovacie, zariaďovacie dielo“). Nakoľko centralizačné a modernizačné snahy habsburských panovníkov v Uhorsku v tejto fáze napokon neboli korunované úspechom, a teda „*Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn*“ (Zriadenie kráľovstva Uhorského) nebolo zavedené a nenadobudlo účinnosť, toto dielo zrejme práve preto nebolo uhorskými ani slovenskými právnymi historikmi doteraz osobitne reflektované.⁴ V skutočnosti však viaceré nasledujúce právne úpravy z prelomu 17. a 18. storočia boli jeho dedičstvom, čo sa tiež v právnych dejinách často opomína. V príspevku sa pokúsime tento stav napraviť, projekt ústavnej reformy Uhorska podrobnejšie predstaviť a zasadiť ho do širšieho rámca vývoja uhorskej predmodernej „ústavnosti“.

Uhorská historická ústava

Ústavný projekt z rokov 1688–89, ktorému na tomto mieste chceme venovať pozornosť, je vhodné najprv zaradiť do širšieho kontextu vývoja uhorskej „stavovskej ústavy“, ktorú malo toto nové „zariaďovacie dielo“ pozmeniť v prospech panovníckeho absolutizmu.

Uhorská stavovská ústava je pritom pojmom, ktorý je pomerne amorfným, a nie presne vymedzeným. Navyše označením „ústava“ ide tiež o anachronizmus. Jej podstatou je však pritom všeobecne a pomerne jednotne akceptovaná predstava o spoločnom podiele panovníka a stavov (najmä šľachty) na štátnej a verejnej moci, v duchu učenia o svätej korune a organického učenia o štáte.⁵ Viacerí uhorskí autori pritom zostavili aj

² KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. 4. rev. vyd. Praha : Nákladem vlastním, 1928, s. 322.

³ *Obnovené Právo a Zřízení Zemské Dědjčného Kráľowstwj Českého*. Praha : Jan Šuman, 1627. Dostupné na internete: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:26274180-9e1a-11e0-a742-0050569d679d?page=uuid:264020b1-9e1a-11e0-a742-0050569d679d> (navštívené dňa 30. 6. 2020).

⁴ Dobové písomné materiály iba nedávno vydali KALMÁR, J. – VARGA, J. J.: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010. 514 s.

⁵ Porovnaj napr. BEŇA, J. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na Slovensku I (do roku 1918)*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2016, s. 112.

konkrétne zoznamy základných zákonov, obyčají či predpisov, ktoré mali v praxi spolu predstavovať uhorskú stavovskú ústavu. Prirodzene, nie vždy sa však v samotnom výpočte zhodli. Zétényi⁶ tak napríklad rozmanitosť názorov ilustruje porovnaním prác dvoch dobových mysliteľov z úplného záveru stavovského feudálneho obdobia uhorského ústavného práva – Žigmunda (Zsigmonda) Beöthyho (1846) a Štefana Sečéniho (Istvána Széchenyiho) (1848). Obaja autori, píšuci v pomerne krátkom časovom rozpätí rokov 1846–48, súhlasne zaradili medzi „fundamentálne zákony“ (pojem ústavné zákony Uhorsko nepoznalo) legendárnu krvnú zmluvu (*vérszerződés*) Starých Maďarov (prísahu vernosti panovníckemu rodu), Zlatú bulu Ondreja II. z roku 1222, 9. článok prvej časti Tripartita (*primes nonus* o výsadách uhorskej šľachty), viedenský mier z roku 1606, linecký mier z roku 1646, zákonné články 2/1687 a 3/1687 (o nástupníctve na uhorský trón), Pragmatickú sankciu (1713/23) a iné zákony. Sečení (Széchenyi) pritom na rozdiel od Beöthyho zaradil medzi fundamentálne zákony aj 3. a 5. článok druhej časti Opus tripartita. Bez ohľadu na drobné rozdiely je však pritom vzhľadom na uvedený výpočet, a hlavne na obsah vypočítaných základných zákonov zrejme, že „ústava“ Uhorska ukrývala pred rokom 1848 tradičnú stavovskú ústavu, budujúcu na základných slobodách stavov, osobitne na ich možnosti podieľať sa na moci spolu s panovníkom – čo sa spätne projektovalo až do najstarších právnych dokumentov a zmienok z dejín Uhorska.

Uhorskí ústavní právnici tak pri analýze uhorskej ústavy tradične, a to ešte aj v polovici 19. storočia, siahali až k tzv. krvnej zmluve pred vzniku uhorského štátu, zmienenej prvýkrát – a zaiste s veľkou autorskou licenciou – v kronike anonymného notára kráľa Bela III. (1148–1196). Anonymus v nej totiž vyjadril svoju predstavu o tom, ako si Starí Maďari, resp. ich náčelníci prvýkrát zvolili panovníka z rodu Arpádovcov a tak naňho preniesli svoju pôvodne suverénnu moc.⁷ Podobne, bola to práve idea šľachty ako prinajmenšom „spolu-suveréna“, ktorá vraj bola vyjadrená aj v obsahu zmienenej Zlatej buly Ondreja II. z roku 1222, potvrdzujúcej zrod šľachty ako osobitej, právne vymedzenej vrstvy obyvateľstva. S jej rastúcou mocou a sebavedomím v protiklade k slabému panovníkovi následne vzniká myšlienka, že šľachta by mohla predstavovať rovnováhu a kontrolóra výkonu panovníckej moci, čo vlastne znamená skutočný zrod „stavovskej ústavy“ – reálne sa však materializuje asi až v 15. storočí a potvrdzuje v diele Opus Tripartitum. Táto idea sa pritom od 13. storočia obdobne rozvíjala aj vo viacerých iných končinách Európy – napríklad v Anglicku na podklade dokumentu

⁶ ZÉTÉNYI, Z.: *A történeti alkotmány*, s. 88 – 96. Citované podľa RAJKOVÁ, M.: *Právna kontinuita uhorskej ústavy*. Dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2015, s. 24–28.

⁷ LYSÝ, M.: *Pramene k právnym dejinám Slovenska I (do roku 1918)*. Bratislava : VO PraF UK, 2009, s. 34.

nazvaného *Magna Charta Libertatum* (Veľká listina slobôd). V západnej Európe však stavovská myšlienka zväčša časom podľahla posilňujúcej sa koncepcii absolutistického suveréna, kým naopak v Uhorsku bola idea stavovských/šľachtických „slobôd“ od 15. storočia základom dlhodobo uznávanej teórie svätej koruny a organického učenia o štáte, a bola vyjadrená aj v inkorporácii uhorského krajinského práva (Opus tripartitum z roku 1514/1517), o presadenie a potvrdenie čoho uhorská šľachta až do 19. storočia neúnavne usilovala i proti snahám o panovnícky absolutizmus, o ktorý sa Habsburgovci neskryte snažili už od 16. storočia.

Práve preto uhorská šľachta stále zdôrazňovala svoj podiel na zákonodarnej moci vo forme stavovského snemu, osobnú slobodu uhorských šľachticov, nemožnosť uväzniť šľachtica bez riadneho súdu, nezdaniteľnosť, obmedzenú vojenskú povinnosť, a osobitne aj tzv. právo na odpor proti panovníkovi, ak by tento nerešpektoval práva a slobody šľachty. Boj za tieto výsady a postavenie spolu-suveréna sa pritom v praxi prejavoval osobitne tzv. stavovskými povstaniami 17. a 18. storočia, vďaka tradícii ktorých sa uhorskej šľachte vskutku podarilo v zásade až do polovice 19. storočia udržať v Uhorsku nažive stredovekú feudálnu koncepciu stavovskej ústavy, v 18. a 19. storočí historickoprávne (re)konštruovanú v naznačenom výpočte fundamentálnych zákonov. K ďalšiemu vývoju uhorskej ústavnosti, avšak už paradigmaticky odlišnému, prekonávajúcemu stavovskú platformu smerom k modernej, občianskej ústave, došlo následne až v revolúcii rokov 1848/1849.

Nás však na tomto mieste bude zaujímať práve medziobdobie medzi stavovskou a občianskou ústavou, ktoré sa v západnej Európe prejavilo ako obdobie absolutistických ústav. V uhorských podmienkach pritom ide zásadne o obdobie protiabsolutistických stavovských povstaní, t. j. obdobie 17. a začiatku 18. storočia, kedy aj v Uhorsku vrcholí (neúspešná) snaha Habsburgovcov o absolutistickú vládu. Práve v tomto kontexte totiž bude potrebné vnímať aj navrhovaný projekt „uhorskej ústavy“ z rokov 1688–1689.

Stavovské povstania v Uhorsku a snahy o habsburský absolutizmus

O období rokov 1526–1848 sa v literatúre bežne zvykne nepresne hovoriť ako o období absolutizmu. V skutočnosti však išlo o obdobie, v ktorom sa Habsburgovci o absolutistický spôsob vlády v Uhorsku iba snažili, avšak *de facto* neúspešne (snáď s výnimkou vlády Jozefa II. ako osvietenského absolutistu). Po celý čas si šľachtické stolice ako „bašty nezávislosti a samosprávy uhorskej šľachty“ zachovali samostatnosť a nepodľahli absolutistickým snahám panovníkov. Proti absolutistickým snahám Habsburgovcov sa uhorská šľachta dokonca opakovane postavila aj so zbraňou v ruke, v podobe povstaní vedených v 17. a 18. storočí. Tieto povstania mali pre štátoprávne postavenie Uhorska ďalekosiahly význam, a preto si zaslúžia našu bližšiu pozornosť.

Prvé z nich, Bočkajovo povstanie (Bocskay) z roku 1604, bolo ukončené v roku 1606 Viedenským mierom a obdobne ako následné Bethlenovo povstanie z roku 1619, ktoré v roku 1622 skončilo mierom v Mikulove, sledovalo skôr náboženskú slobodu protestantov, ktorá sa prezentovala ako súčasť stavovských výsad šľachty. V podstate sa tým prejavoval skrytý odpor nielen proti Habsburgovcom a ich absolutistickým snahám, ale osobitne i proti habsburskému katolicizmu a rekatolizačným centralizačným tendenciám. Keď v rokoch 1644–1645 prebehlo tretie stavovské povstanie Juraja Rákociho I., to skončilo mierom v Linci, ktorý tiež zásadne „iba“ potvrdil práva protestantov,⁸ nadväzujúc na dovtedajšie povstania a ich ciele.

Po Vestfálskom mieri v roku 1648, ktorým sa skončila 30-ročná vojna, a ktorým zároveň nastupuje nové obdobie v dejinách štátneho a medzinárodného práva, ponovom zdôrazňujúc teóriu výlučnej štátnej suverenity a rešpektujúc každý štát ako výhradného suveréna a najvyššieho predstaviteľa moci na jeho vlastnom území, sa Habsburgovcom uvoľnili ruky a opätovne začali usilovať o presadenie absolutistického štýlu vládnutia v Uhorsku. To podnietilo ďalšie, Vešelénioho (Wesselényi) sprisahanie, odhalené v roku 1671. V reakcii na toto povstanie (resp. len v štádiu pokusu, resp. sprisahania) následne panovník prvýkrát prišiel s tzv. teóriou straty práv – *Verwirkungstheorie*, ktorá znamenala, že Uhorsko povstaním proti svojmu legitímnemu panovníkovi stratilo svoje právo na sebaurčenie. Dôsledkom bolo zriadenie gubernia v Bratislave, na čele s gubernátorom Jánom Gašparom Ampringenom, spravujúcim Uhorsko v mene a v záujme panovníka.

V roku 1678 proti takémuto režimu celkom pochopiteľne vypuklo ďalšie povstanie Imricha Thökölyho – „slovenského kráľa“ („*tót király*“), ako ho nazývali súčasníci. Ovládal totiž najmä územie dnešného Slovenska. Počas tohto povstania bol na sneme v Šoproni v roku 1681 povstalcami zvolený namiesto gubernátora opäť uhorský palatín a bola proklamovaná obnovená stavovská ústava. Keď sa však Thököly spojil s Osmanmi, uhorská šľachta od neho začala odpadávať a v roku 1687 bolo povstanie krvavo potlačené. Cisárske potrestanie povstalcov vstúpilo do dejín ako tzv. Prešovské jatky, neoddeliteľne spojené s generálom Caraffom, o ktorom sa ešte v súvislosti s ústavnými reformami rokov 1688–89 zmienime.

Po tomto povstaní sa opäť prišlo s teóriou *Verwirkungstheorie*, avšak navyše ešte aj v spojení s teóriou originárneho nadobudnutia krajiny, podľa ktorej si panovník Uhorsko vojensky vydobyl od Osmanov, a tým pádom nadobudol k danému územiu, a vlastne k celému Uhorsku originárnym spôsobom vlastnícke právo, a preto nie je

⁸ Podrobne pozri KÓNYA, P.: Protihabsburské povstania v ranonovekých dejinách Slovenska. In *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae*, XXXVI, 2009, s. 13–33. Práca obsahuje bohatý prehľad literatúry k danej téme.

viazaný starými zákonmi ani uhorskou stavovskou ústavou. Pod týmto tlakom na sne-
me v roku 1687 stavy výslovne uznali dedičné právo Habsburgovcov na uhorský trón,
zriekli sa práva slobodnej voľby kráľa, vzdali sa práva na odpor (*ius resistendi*) a drobná
šľachta sa zaviazala platiť dane.

Práve do tohto obdobia, ktoré však napokon trvalo iba niekoľko rokov, kým bol
panovník v pozícii víťaza, spadá i projekt reformy uhorskej ústavy, ktorému budeme
venovať bližšiu pozornosť. Ani zdanlivo dominantná pozícia panovníka však napokon
neviedla k tomu, aby bol tento projekt prijatý a aby sa v Uhorsku presadil. Pozícia
panovníka tak ani po „prešovských jatkách“ nebola v Uhorsku dostatočne pevná, čo
sa čoskoro po neúspechu „Zriadenia pre Uhorské kráľovstvo“ prejavilo ďalším po-
vstaním. Už v roku 1703 totiž vypuklo povstanie Františka Rákociho II. (Rákoczi).
V rámci tohto – v období do roku 1848 posledného – povstania snem v Sečanoch
v roku 1705 neuznal nástupnícke právo Habsburgovcov na uhorský trón a Rákoci bol
zvolený za knieža Uhorskej konfederácie (podobne ako neskôr v roku 1849 Ľudovít
Košut/Lajos Kossuth). Zároveň boli ako najvyššie orgány konfederácie popri kniežati
vytvorené: 24-členná Rada a 13-členná Hospodárska rada. Snem v Ónode v roku
1707 následne zašiel dokonca až tak ďaleko, že úplne detronizoval (zosadil z trónu)
Habsburgovcov. Povstanie sa síce skončilo v roku 1711 Satmárskym mierom (Satu
Mare v dnešnom Rumunsku), ten však už neznamenal takú krvavú porážku a ani také
dôsledky pre Uhorsko ako tomu bolo v prípade Thökölyho povstania. V podstate bol
dosiahnutý kompromis medzi panovníkom a stavmi – povstalci získali beztrestnosť,
boli potvrdené zákony upravujúce postavenie protestantov a stavovská ústava bola
formálne potvrdená. *Ius resistendi* však zostalo zrušené, rovnako ako právo na voľbu
kráľa.⁹ V tomto kontexte už návrat k projektu ústavy z rokov 1688–89 neprichádzal
do úvahy.

Zariaďovacie dielo pre Uhorské kráľovstvo

Storočný úporný zápas medzi panovníkom a šľachtou v podobe stavovských po-
vstaní prebiehal primárne v snahe o uchovanie, resp. zrušenie tzv. stavovskej ústavy,
teda vlastne zrušenie výsad uhorskej šľachty a zavedenie absolutizmu a štátneho cen-
tralizmu. Do tohto zápasu a jeho kontextu spadá aj neúspešný projekt novej, písanej
uhorskej ústavy, na ktorom sa pracovalo v medziobdobí medzi stavovskými proti-
habsburskými povstaniami, v rokoch 1688–1689. Práve kvôli neúspešnosti tohto pro-
jektu pritom bývalo toto dielo právnymi historikmi opomínané – napokon, ani jeho
pôvodné znenie nebolo bežne prístupným.

⁹ BEŇA, J. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na Slovensku I (do roku 1918)*. Bratislava : Univerzita
Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2016, s. 119–120.

Prvorepublikový právny historik Karel Kadlec zosumarioval dobový československý medzivojnový stav poznania o tomto diele tak, že „*šlo o starý plán zaviesť absolutizmus tiež v uhorských krajinách*“.¹⁰ Začalo sa to celé vraj tým, že územie novodobyté od Osmanov panovník nepodriadil tradičným uhorským stavovským orgánom, ale len svojej dvorskej komore vo Viedni a správal sa k nemu ako k svojmu domínium (presne v duchu teórie o originárnom nadobudnutí krajiny). Aby sa toto územie stalo do budúcnosti verným panovníkovi, malo byť navyše cielene zaľudnené najmä nemeckými kolonistami. Keď sa však táto provizórna správa oslobodených území ukázala nefunkčnou, panovník podľa Kadleca pristúpil k tomu, že zvolal konferenciu, na ktorej sa radili šéfovia českej dvorskej kancelárie, dvorskej vojenskej rady a dvorskej komory s uhorským kardinálom (a rábskym biskupom) Koloničom. Po bezvýslednom rokovaní panovník v roku 1688 vyzval k predloženiu návrhu nového postavenia Uhorska v ríši dvormajstra Ferdinanda knieža Ditrichštejna, generála Caraffu (známeho z prešovských jatiek), palatína, personála a iných uhorských a ríšskych hodnostárov. Kadlec tu pritom tiež upozorňuje, že podobne sa postupovalo aj po Bielej hore vo vzťahu k českým krajinám. Návrhy na zmeny uhorskej ústavy však mal na podklade ich vstupov vypracovať sám kardinál Kolonič a užší výbor zložený z radcov jednotlivých dvorských orgánov. O návrhoch tejto subkomisie rokovala hlavná kancelária, ktorej členom bol napr. aj český najvyšší kancelár Oldřich (Ulrich) gróf Kinský. Konečný text „Zariaďovacieho diela“ mal pritom priniesť nielen novú organizáciu dvorskej kancelárie a celej správy a súdnictva v Uhorsku, ale aj úpravu otázok cirkevných, národohospodárskych, kolonizačných (osídľovacích), finančných, vojenských a iných. Z celkového pohľadu však vraj nešlo až o taký zásah do stavovských slobôd ako v iných krajinách habsburskej ríše – hoci i tu bol zrejmý vplyv absolutistického myslenia. Ďalšie zmeny totiž mali následne priniesť ešte aj úpravy diela *Opus Tripartitum*, ktoré však v predložnom „*Einrichtungswerk*“ ešte neboli obsiahnuté.

Neúspech tohto projektu Kadlec spája s tým, že kardinál Kolonič mal toto dielo zverejniť predčasne, čo vraj osobitne spolu so snahami o zdanenie uhorskej šľachty obsiahnutými v tomto diele malo viesť k jeho ráznemu odmietnutiu zo strany Uhorska. Práve snahy o zavedenie zdanenia uhorskej šľachty pritom mali fakticky stáť i za nasledujúcim povstaním Františka Rákociho II.

Uvedený stav poznania zachytený Kadlecom pritom nadlho zostal v právnych dejinách fixovaným, nakoľko tento projekt ústavy z rokov 1688–89 už následne nepútal v druhej polovici 20. storočia pozornosť (česko-)slovenských právnych historikov. Isté

¹⁰ KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. 4. rev. vyd. Praha : Nákladem vlastním, 1928, s. 322–323.

znovuoživenie záujmu oň sa tak spája až so začiatkom 21. storočia, kedy naň spomedzi slovenských historikov upozornila napríklad Mária Kohútová.¹¹

Na začiatku 21. storočia sa pritom k návrhu Zriadenia vrátili aj maďarskí (právní) historici, ktorí nadviazali na snahy maďarského archívára a historika Bélu Baranya-iho ešte z roku 1922 – vtedy sa totiž Baranyai začal venovať snahe o modernú edíciu tohto diela. Baranyai sa však napokon k výsledku nedopracoval, až konečne János J. Varga a János Kalmár túto dlhú cestu zavŕšili publikovaním návrhu, ktorý sa spomedzi 14 známych zachovaných exemplárov diela „*Einrichtungswerk*“ podľa nich najviac blížil originálnemu textu. Historickému aj právnohistorickému publiku tak v roku 2010 predložili vyše tri storočia právnym historikom zväčša neprístupné dielo, a to spolu s úvodnou štúdiou, a bohatým súborom príloh, ktoré nám priblížili okolnosti prípravy Zriadenia, ako aj konkurenčné uhorské návrhy z pera palatína Pavla Esterházyho z 9. apríla 1688, a bratislavskej (prešporskej) komisie uhorských magnátov z 22. septembra 1688 (pod názvom „Uhorské zriadenie“).

Aby sme však podali vývoj a osudy týchto reformných snáh usporiadane, uvedme, že reformné pokusy sa začali už na jeseň roku 1687, krátko pred otvorením bratislavského (prešporského) zasadnutia uhorského snemu (31. 10. 1687), keď kardinál Kolonič odovzdal panovníkovi pamätný list upozorňujúci na potrebu nanovo usporiadať pomery v Uhorsku – a to aj s vymedzením príslušných okruhov: *politica, iuridica, spiritualia, cameralia seu oeconomica et militaria*.¹² Panovník ešte počas zasadnutia snemu zvolal tajnú konferenciu za účasti českého dvorského kancelára Františka Ulricha Kinského, dvorského vojenského radcu Hermanna von Baden-Baden a rakúskeho dvorského kancelára Theodora Strattmanna, ktorí mali pripraviť návrhy na zmeny spolu s Koloničom. Uhorský snem síce tiež súhlasil s potrebou reforiem, avšak žiadal, aby ďalšie pokračovanie týchto prác bolo odložené až do ďalšieho zasadnutia uhorského snemu – do 25. 1. 1688. Panovník však už medzičasom prácami na reforme poveril dvorskú komisiu, resp. osobitnú užšiu deputáciu zloženú z Koloniča, Kinského, Strattmanna, Rosenberga a Starhemberga.

Samotné „Zriadenie“ bolo vypracované v období 15 mesiacov – od 29. 7. 1688 do 15. 9. 1689, a malo 500 rukopisných strán. V komisii, ktorá ho zostavovala, boli členmi nielen spomenutí význační dvorskí hodnostári viedenského razenia, ale aj právni experti. Hlavné slovo pri prácach mal samotný biskup Kolonič, ktorý sa na diele priamo podieľal. Konečnú redakciu diela vykonal Franz Joseph von Krapff na jeseň roku 1689,

¹¹ KOHÚTOVÁ, M.: Uhorsko pred posledným stavovským povstaním. In SEGEŠ, V. – ŠEĐOVÁ, B. (eds.): *Nedaleko od Trenčína*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008, s. 58.

¹² KALMÁR, J. – VARGA, J. J.: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010, s. 24.

počas Koloničovej cesty do Ríma a Augsburgu, pričom však previedol už len drobné korektúry textu.

Dielo tak nieslo primárne „rukopis“ a odrážalo osobnosť a názory Leopolda Koloniča. Samotný biskup bol pritom osobou viac ako zaujímavou – odhliadnuc od toho, že vraj neovládal maďarský jazyk, a v podstate takmer celý dovtedajší život prežil mimo Uhorska (iba detstvo strávil v Komárne), bol okrem iného maltézskeym rytierom, ktorý sa priamo zapájal do bojov proti osmanským Turkom. Bol tiež rozhladeným po stránke právnej a hospodárskej vedy – zastával myšlienky rovnosti pred zákonom, a to osobitne aj v otázkach platenia daní. Jedným z jeho zásadných stanovísk preto bolo zdanenie uhorskej šľachty – v Uhorsku vnímané ako priamy útok na výsady uhorskej šľachty.

Aj vzhľadom na Koloničovo vzdelanie a rozhladenosť je možné korene niektorých myšlienok Zriadenia zjavne identifikovať v dielach Huga Grotia a Samuela Pufendorfa – či už ide o myšlienky rovnosti pred zákonom, náboženskej tolerance, zákazu mučenia pri procesoch s bosorkami, či úloh štátu zabezpečiť všeobecné blaho populácie.¹³ Ich myšlienky však boli zároveň postavené na ideách vrozených povinností, nie práv, čo zodpovedá skôr absolutistickému ponímaniu sveta, k čomu mal blízko i Kolonič. Osobitne Kinský sa však pritom vraj zaslúžil o oslabenie najsilnejších absolutistických prvkov navrhovaných v tomto diele,¹⁴ čo napokon viedlo k väčšej rovnováhe medzi záujmami viedenského dvora a uhorskej šľachty – hoci ako už vieme, ani to napokon tomuto dielu nepomohlo k jeho vovedeniu do účinnosti.

Okrem filozofov prirodzeného práva (Pufendorf, Grotius) však na dielo vplývali aj myšlienky rodiacej sa vedy „politickej ekonómie“ – vtedy rozvíjanej pod názvom „kameralistika“. Podľa Ondrušovej, kameralizmus sa osobitne presadzoval najmä v Prusku a rakúskej časti habsburskej monarchie, a to ako osobitná odnož merkantilizmu, ovplyvneného práve myšlienkami prirodzeného práva.¹⁵ Z najvýznamnejších predstaviteľov tohto rakúskeho hospodárskeho myslenia možno uviesť najmä Johanna Joachima Bechera (1635–1682), Wilhelma von Schrödera (1640–1688) a Philippa Wilhelma von Hörnigka (1640–1714), zakladateľov kameralistiky v Rakúsku.¹⁶ Ich

¹³ Tamže, s. 32.

¹⁴ Tamže, s. 54.

¹⁵ ONDRUŠOVÁ, E.: Kameralistika v teórii a praxi. Prípad Habsburskej monarchie. In KOVÁČ, D. a kol.: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013, s. 164.

¹⁶ Porovnaj Tamže, s. 162: „V druhej polovici 17. storočia sa objavilo niekoľko prác, ako napríklad „*Teutscher Fürsten-Staat*“ od Ludwiga von Seckendorff z roku 1656, „*Politische Discurs*“ od Johanna Bechera z roku 1668, „*Oesterreich über alles wann es nur will*“ od Philippa von Hornick z roku 1684 či „*Fürstliche Schatz- und Rentkammer*“ od Wilhelma von Schröder z roku

názory sa vraj prejavujú aj v samotnom texte Zriadenia, napríklad pri snahe o zaľudnenie opustených oblastí, ako aj tým, že noví osídlenci mali byť na niekoľko rokov oslobodení od daní.

Podľa Ondrušovej tiež nielen z prirodzenoprávnej a štátohospodárskej teórie, ale i z praxe vyplynulo, že najvhodnejším spôsobom správy štátu je zriadenie byrokratického aparátu, ktorý mal účinnou formou zabezpečovať potreby štátu, a to osobitne najmä v oblasti finančných, daňových a vojenských záležitostí. Práve do tohto obdobia sa tak datuje zárodok neskoršej rakúskej štátnej byrokracie, čo sa prejavuje aj na texte Zriadenia, ktoré konštruuje a upravuje najvyšší správny orgán pre Uhorsko. Aj znenie Zriadenia tak je dôkazom, že v Habsburskej ríši sa v relatívne krátkom čase z kameeralizmu vyprofiloval ekonomicko-administratívny smer, ktorý mal byť postavený na princípe štátnych zásahov vo všetkých oblastiach spoločenského a hospodárskeho života.¹⁷ V nami sledovanom období šlo však pritom ešte len o prvú, tzv. „leopoldovskú éru“, na ktorú až následne nadviazala „tereziánska éra“, ktorá bola ešte viac administratívno-centralizujúca, a ktorú predstavovali myšlienky takých i právnym historikom známych osobností, ako boli Johann von Justi a Joseph von Sonnenfels.¹⁸

Vrátiac sa však k samotnému zneniu Zriadenia, Kolonič sám si uvedomoval, že projekt reformy nemôže pripravovať bez diskusie so samotnými predstaviteľmi uhorskej politiky a spoločnosti. Kolonič preto túto problematiku osobitne prediskutoval hneď po skončení zasadania uhorského snemu v rokoch 1687–88 s uhorským palatínom Pavlom Esterházym, ostrihomským arcibiskupom Jurajom Sečením (Széchenyi), personálom barónom Orbánom a vicepalatínom Valentínom Szente, ako aj s generálom Caraffom. Osobitne Caraffa mal pritom najväčšie námietky proti Koloničovmu zasahovaniu do vojenských otázok.

Pavol Esterházy na toto prerokovanie reagoval tým, že 3. 4. 1688 vo Viedni predstavil svoj návrh nazvaný „*Informatio*“ – teda ešte predtým, než začala svoju činnosť samotná komisia pracujúca na diele *Einrichtungswerk*. Tiež sa pritom zameral na zmienených päť základných okruhov, o ktorých zrejme hovoril s Koloničom: *iustitiarum, ecclesiasticum, politicum, militare* a *camerale*. Z ústavnoprávnych zmien pritom možno osobitne zmieniť jeho návrh zlúčiť funkciu palatína a miestodržiteľa a vytvoriť akúsi obdobu Gubernia alebo najvyššieho Tribunálu.¹⁹ V právnej oblasti dokonca navrhoval prípravu nového kódexu namiesto diela *Opus Tripartitum*.

1686, ktoré položili základy tejto novej „administratívnej vedy“ a ktoré slúžili aj ako praktické návody vládnutia či spravovania adresované panovníkom.“

¹⁷ Tamže.

¹⁸ Tamže, s. 163.

¹⁹ Tamže, s. 33–34.

O päť mesiacov neskôr, 13. 9. 1688 sa zišla komisia zložená z Pavla Esterházyho, Juraja Sečénioho a ďalších uhorských magnátov, aby predstavili obširnejší návrh na budúce usporiadanie Uhorska. Výsledkom ich stretnutia tak bol spis *Opinio domino-rum...*, ktorý bol tiež predložený Koloničovi. Zaujímavosťou je, že magnáti odmietali revíziu uhorského právneho poriadku a diela *Opus Tripartitum*.

Na návrh šľachty odpovedal Kolonič dňa 22. 8. 1689, keď im zaslal aj stručné kompendium obsahu plánovaného diela *Einrichtungswerk*. Dňa 14. 10. 1689 následne uhorská šľachta poslala naspäť svoju (odmietavú) reakciu Koloničovi. V tom čase však už dielo *Einrichtungswerk* bolo v podstate hotové. Kolonič sa síce pokúsil aspoň niektoré náhľady uhorskej šľachty do tohto diela zapracovať, konečné znenie diela *Einrichtungswerk* sa však s predstavami uhorských magnátov a palatína Esterházyho stretlo iba v niekoľkých bodoch. Navrhovalo napríklad podobne ako Esterházy vytvoriť centrálny orgán, ktorý však nenazývalo Gubernium, ale „Uhorská tajná rada“. Na druhej strane, tvorcovia *Einrichtungswerku* odmietli reformovať uhorské zákony, resp. vykonať akúsi podstatnú rekodifikáciu uhorského práva a navrhovali len zmeny v trestnom práve. A ich ciele sa nestretli ani v otázke zdanenia šľachty – kým magnáti totiž mali za to, že zdanená by mala byť drobná šľachta, osobitne armalisti, *Einrichtungswerk* žiadal zdanenie všetkej šľachty.

Konečný text Zriadenia sa vnútorne členil na päť oddielov – *Iustitiarum*, *Ecclesiasticum*, *Politicum*, *Militare* a *Cameralé*. V oblasti *Iustitiarum* sa v ňom navrhovala najmä reorganizácia ústrednej správy Uhorska (uhorskej kancelárie), a spomedzi reformy „práva“ osobitne tiež zmienená úprava trestného práva. Zaujímavosťou vo vzťahu k tejto časti *Einrichtungswerk* je najmä zmienka o odmietnutí procesov s bosorkami v Trenčianskej stolici, kde sa vraj konal ordál studenou vodou, a tie bosorky, ktoré skúšku prežili, boli popravené – ich záchrana totiž bola vykladaná ako prejav ich bosoráctva.²⁰ Ako spôsob reformy trestného práva sa tu konkrétne navrhovalo prevzatie dolnorakúskeho trestného zákona, známeho aj pod názvom *Praxis Criminalis Ferdinandeae*, čo sa navrhovalo už na sneme v roku 1687, ale vtedy ešte bezvýsledne. Jeho preklad do latinčiny dal pritom tiež spraviť kardinál Kolonič,²¹ a v roku 1687 bol tento preklad vytlačený pod názvom *Forma processus iudicii criminalis seu praxis criminalis*. A hoci

²⁰ KALMÁR, J. – VARGA, J. J.: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010, s. 103.

²¹ V praxi sa preto niekedy označoval aj ako Collonichiana. A keďže ho prevzal aj cisár Jozef, nazýval sa aj *Constitutio Criminalis Josephina*, alebo aj *Praxis Criminalis Carolina*, keďže v niektorých častiach Uhorska, napríklad v Segedíne, sa začal používať za Karola III. Prípadne sa označoval jednoducho ako Trestný zákonník (v komitáte Zala), či Trestný poriadok (v komitáte Hont). Pozri KAJTÁR, I.: *Strafrechtsrezeption in Ungarn in dem 19. Jahrhundert*. In MEZEY, B. (ed.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Budapest : Gondolat, 2003, s. 28–30. Podľa Béliho sa však neaplikoval v plnej miere na šľachtu,

napokon na sneme v roku 1687 nebol tento text pre Uhorsko prijatý ako zákon, práve vďaka Koloničom vyhotovenému prekladu sa v praxi tento pôvodom rakúsky kódex začal rýchlo šíriť a používať. Podľa Kajtára to však bolo v neposlednom rade aj preto, že ho používala dvorská administratíva na územiach oslobodených (dobytých) od Osmanov. Kvôli svojej praktickej akceptácii bol tiež napokon tento preklad v rokoch 1696–97 zaradený aj do edície *Corpus Iuris Hungarici* (oficiálnej uhorskej právnej zbierky), čo zaručilo jeho dlhotrvajúcu akceptáciu a dokonca platnosť z moci obyčajového práva. Podľa Kajtára sa tak naň ešte aj po roku 1848 odvolávala súdna prax a teoreticky sa tak tento kódex mohol v praxi využívať až do roku 1880, do účinnosti prvého moderného uhorského trestného zákona.²²

Pokiaľ ide o ďalšie časti *Einrichtungswerk*, spomeňme už len stručne, že v časti *Ecclesiasticum* sa preferovali katolíci na úkor protestantov, a osobitne sa upravovali tzv. uznané a trpené vyznania.

V oblasti *Politicum* sa navrhovali úpravy v oblasti osídľovania, úverov, prisah poddaných, vzdelávania, priemyslu a obchodu, mier a váh, peňažného systému (mincovníctva), starostlivosti o zdravie a chudobných, požiarnej polície, cenzúry tlače, poštových služieb, režimu na hraniciach, a napokon disciplinarizačných obmedzení namierených proti zbytočnému luxusu.

V oblasti *Militare* sa pozornosť primárne venovala ubytovaniu vojska, disciplíne, žoldom a pohraničnému opevneniu Uhorska, ale i flotile.

Napokon, v časti *Camerale* sa riešili otázky zdanenia šľachty, vlastníckeho práva k majetkom na znovunadobudnutom území vybojovanom od Osmanov, rozpočtových príspevkov z jednotlivých častí Uhorska, akcíz, ciel, regálov a opäť mincovníctva.

V súvislosti s konečným osud diela pritom naozaj možno potvrdiť už Kadlecom konštatovanú skutočnosť, že Kolonič toto dielo predložil uhorskej šľachte skôr než cisárovi. Kolonič dal totiž okrem samotného diela vypracovať aj už zmienené zostručené kompendium (datované 22. 8. 1689), ktoré zaslal uhorským magnátom do Bratislavy (Prešporka) ešte skôr než samotné Zriadenie predstavil cisárovi. Ako sa pritom dalo očakávať, uhorská šľachta projekt odmietla, a nebola spokojná ani s jeho konečnou verziou, ako sme ju predstavili vyššie. Napokon, aj sám cisár odložil celé dielo *ad acta* – dôvodom toho však nebol len odpor uhorskej šľachty, ale aj objektívne dôvody – nadchádzajúca vojna s Francúzskom a stále prebiehajúce boje s Osmanmi.²³

ale len na mešťanov a poddaných. BÉLI, G.: Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh. In *Tamže*, s. 113–114.

²² KAJTÁR, I.: Strafrechtsrezeption in Ungarn in dem 19. Jahrhundert. In *Tamže*, s. 28–30.

²³ KALMÁR, J. – VARGA, J. J.: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010, s. 56.

Kolonič sa však svojho projektu celkom nevzdal a aspoň niektoré prvky reformných návrhov sa v nasledujúcich rokoch naozaj podarilo – hoci v oklieštenej podobe – prijať a zaviesť.

Z čiastkových úspechov sa tak podarila najmä reorganizácia uhorskej kancelárie a únia grékokatolíkov s rímskokatolíckou cirkvou v mukačevskom episkopáte. Zriadená však bola tiež tzv. *Neoacquistica Commissio*, ktorá v duchu návrhov Zriadenia preskúmavala právne tituly k pozemkom znovuzískaným na území oslobodenom od Osmanov. Komisia zároveň vyberala 10% z hodnoty nehnuteľností od vlastníkov, ktorým boli nehnuteľnosti priznané – ako náhradu za vojenské oslobodenie týchto nehnuteľností. Nehnuteľnosti nezistených vlastníkov Komisia odpredávala.

V duchu pôvodných návrhov z kapitoly *Militare* sa tiež vytvoril komitátny komisiát, ktorý mal v komitátoch vykonávať civilné správne funkcie. Jeho nadriadeným orgánom sa stala *Deputatio Status Publico-Oeconomico-Militaris*.

A napokon, ešte aj dávno po Koloničovej smrti (zomrel v roku 1707), keď sa v roku 1722 opätovne pracovalo na reforme súdnictva a právneho systému Uhorska, členovia vtedajšej pracovnej komisie *Systematica Commissio* žiadali o predloženie Koloničových podkladov.²⁴ V danom roku 1722 sa tak tiež nakoniec vyhovel aj volaniam po osobitnom centrálnom uhorskom štátnom orgáne – panovník konkrétne vytvoril Uhorské miestodržiteľstvo (miestodržiteľskú radu), ktoré pretrvalo až do roku 1867. Napokon, v roku 1723 bola tiež predstavená reforma súdnictva, a prijatá bola aj séria zákonných článkov upravujúcich hospodárske pomery Uhorska.

Ako definitívne neúspešné sa však potvrdili snahy o rekodifikáciu uhorského práva – aj tzv. *Novum Tripartitum* bolo v rokoch 1728–29 zamietnuté.

Záver: Einrichtungswerk vo vývoji uhorského konštitucionalizmu

Výsledkom vzájomných bojov medzi šľachtou a dvorom bolo síce po porážke povstania Františka Rákociho II. v roku 1711 napokon formálne obnovenie stavovskej ústavy, ale zároveň tiež potvrdenie straty práva na odpor a práva slobodnej voľby kráľa. Tento stav ešte viac v prospech Habsburgovcov prehĺbila Pragmatická sankcia (z roku 1713, uhorským snemom prijatá v roku 1723), ktorá upravovala nástupnícke právo na uhorský trón tak, že sa pripúšťalo dedenie trónu aj po praslici (v ženskej línii), pritom však za podmienky zachovania jednoty Habsburskej ríše. Uhorsko a dedičné habsburské krajiny tak boli vyhlásené za spojené „nedeliteľne a nerozlučiteľne“ a vzájomne viazané spoločnou obranou v prípade napadnutia cudzími mocnosťami.

²⁴ Tamže, s. 62.

Práve Pragmatická sankcia sa tak stala novým základným zákonom habsburskej ríše – tým základom, ktorý predstavoval stručný a limitovaný absolutistický a centralistický podklad ďalšieho ústavného vývoja ríše. Pragmatická sankcia bola prioritnou ústavnou normou aj pri konštituovaní dualistického štátu v roku 1867, a zostala jeho základným zákonom až do zániku Rakúsko-Uhorska v roku 1918,²⁵ a to i napriek tomu, že obdobie 19. storočia už prinieslo aj v stredovýchodnej Európe, vrátane Uhorska a územia dnešného Slovenska, prechod od tradičného stavovského zriadenia, považujúceho šľachtické výsady a slobody za základ fungovania štátu, ale i od nedosiahnutého absolutizmu, k modernému konštitucionalizmu („ústavnosti“), t. j. k štátu spravovanému podľa princípov vyjadrených v najvyššom zákone – ústave, ako akejsi spoločenskej zmluve, prijatej konsenzom obyvateľstva.

Od polovice 19. storočí tak bola aj v štátoch strednej Európy tradičná „*constitutio*“ rozširovaná o ďalšie predpisy, resp. „novelizovaná“ a čiastočne nahrádzaná úpravami, ktoré môžeme z dnešného pohľadu vzhľadom na materiu v nich obsiahnutú radiť už medzi liberálne občianske (buržoázne) ústavné zákony, či priam ústavy, ktorých hodnoty mali postupne „prežiarit“ celý právny poriadok a z feudálneho, či absolutistického štátu tak vytvoriť právny štát, t. j. štát, v ktorom „panuje právo“ (*rule of law*), legalita, zákonnosť – na jednej strane limitujúce činnosť orgánov verejnej moci a na druhej strane chrániace čo najširšiu autonómiu jednotlivca.

V Uhorsku sa tento pokrok realizoval v rámci revolúcie 1848/49, keď boli v marci 1848 uhorským snemom prijaté tzv. marcové (resp. podľa dátumu ich podpísania panovníkom označované aj ako aprílové) zákony, známe tiež ako tzv. bratislavská marcová ústava,²⁶ ktorá v Uhorsku zohrala symbolickú rolu prvého formálneho prechodu k modernému liberálnemu konštitucionalizmu. A hoci tieto zákony boli po potlačení revolúcie rokov 1848/49 dočasne suspendované a ich platnosť sa obnovila až v roku 1861 a potom 1867, myšlienka reformovania štátu a spoločnosti pomocou „základných zákonov“, resp. ústavy, už zostala v celej strednej Európe bezprostredne prítomná – spomeňme rakúsko-uhorské skúsenosti s tzv. Stadionovou (1849), Schmerlingovou (1861), či tzv. decembrovou ústavou (1867). Práve na tieto skúsenosti potom na našom území nadviazali písané ústavy 20. storočia, zväčša už aj s osobitnou právnou formou a s vyššou právnou silou než má zvyšok právneho poriadku.

Dielo *Einrichtungswerk* pritom vo svetle tohto vývoja naozaj predstavuje iba zlyhaný pokus o absolutistický a centralistický ústavu starého typu, ktorá síce verne odráža

²⁵ BEŇA, J. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na Slovensku I (do roku 1918)*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2016, s. 123.

²⁶ Pozri MALÝ, K. – SIVÁK, F.: *Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918*. Bratislava : Obzor, 1992, s. 291 a nasl.; ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009, s. 132 a nasl.

dobu svojho vzniku, ale i vďaka stále pretrvávajúcemu stavovskému charakteru uhorského štátu predstavuje napokon iba jeden z nepresadených prúdov štátoprávneho myslenia v Uhorsku.

BIBLIOGRAFIA:

- BÉLI, G.: Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh. In MEZEY, B. (ed.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Budapest : Gondolat, 2003.
- BEŇA, J. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny práva na Slovensku I (do roku 1918)*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2016.
- KADLEC, K.: *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. 4. rev. vyd. Praha : Nákladem vlastním, 1928.
- KAJTÁR, I.: Strafrechtsrezeption in Ungarn in dem 19. Jahrhundert. In MEZEY, B. (ed.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*. Budapest : Gondolat, 2003.
- KALMÁR, J. – VARGA, J. J.: *Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn (1688–1690)*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2010.
- KOHÚTOVÁ, M.: Uhorsko pred posledným stavovským povstaním. In SEGEŠ, V. – ŠEĎOVÁ, B. (eds.): *Nedaleko od Trenčína*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008.
- KÓNYA, P.: Protihabsburské povstania v ranonovekých dejinách Slovenska. In *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae*, XXXVI, 2009, s. 13–33.
- LYSÝ, M.: *Pramene k právnym dejinám Slovenska I (do roku 1918)*. Bratislava : VO PraF UK, 2009.
- MALÝ, K. – SIVÁK, F.: *Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918*. Bratislava : Obzor, 1992.
- Obnovené Právo a Zřízení Zemské Dědjného Králowstwj Českého*. Praha : Jan Šuman, 1627. Dostupné na internete: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:26274180-9e1a-11e0-a742-0050569d679d?page=uuid:264020b1-9e1a-11e0-a742-0050569d679d> (navštívené dňa 30. 6. 2020).
- ONDRUŠOVÁ, E.: Kameralistika v teórii a praxi. Prípad Habsburskej monarchie. In KOVÁČ, D. a kol.: *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2013.

RAJKOVÁ, M.: *Právna kontinuita uhorskej ústavy*. Dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2015.

ŠVECOVÁ, A. – GÁBRIŠ, T.: *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2009.

KONTAKT:

gabris.tomas@gmail.com

ZÁKLADNÉ SLOBODY A PRÁVA A ÚSTAVNÁ LISTINA ČSR Z ROKU 1920

Jozef BEŇA

ABSTRAKT: *Príspevok prináša opis, rozbor a hodnotenie úpravy základných práv a slobôd v ústavnej listine ČSR z roku 1920, s dôrazom na genézu práv a slobôd pri kreovaní ústavnej listiny. Charakterizuje konštrukcie ustanovení, deklaratórnej, nie normatívnej relevancie, prevažne ako monológ zákonodarcu, s kompetenčnými, blanketnými normami.*

KLÚČOVÉ SLOVÁ: *Československo, ústavné právo, Ústavná listina 1920, základné práva a slobody, katalóg práv a slobôd, štátna moc, občan, blanketné ústavné normy*

ABSTRACT: *The paper presents a description, analysis and evaluation of the regulation of fundamental rights and freedoms in the constitutional charter of the Czechoslovak Republic 1920, with emphasis on the genesis of rights and freedoms in the proces of creation of the constitutional charter. It characterizes the constructions of provisions, declaratory not normative relevance, mainly as a monologue of the legislator, with competent, blanket norms.*

KEYWORDS: *Czechoslovakia, constitutional law, Constitutional Charter 1920, fundamental rights and freedoms, catalog of rights and freedoms, state power, citizen, blanket constitutional norms*

I.

Ústavná listina Československej republiky, ktorú prijalo Národné zhromaždenie Republiky československej dňa 29. februára 1920 a ktorá nadobudla účinnosť zároveň so svojim uvádzacím zákonom č. 121/1920 Sb. z. a n., patrí do množiny základných zákonov novovzniknutých suverénnych národných štátov v strednej Európe, (Rakúsko, Poľsko, Rumunsko, Juhoslávia) približne v rokoch 1919 až 1923. Novú ústavu, tzv. Weimarskú, v r. 1919 prijalo aj Nemecko, ktoré sa z cisárstva stalo republikou. Novú ústavu však odmietalo prijať trianonské Maďarské kráľovstvo, ktorého režim trval na svojej identite, na kontinuite s Uhorským kráľovstvom a jeho základným zákonom.¹ Novým konštitučným štátom (ústava z r. 1921) a medzinárodným subjektom sa stalo Poľ-

¹ BEŇA, J.: *Súčasný dejiny práva krajín Európy. I. diel* (Ústavné právo štátov Európy v XX. storočí), Banská Bystrica : UMB v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, 1998, (Charakteristika weimarskej ústavy, s. 95 a n.). V Maďarsku sa obnovila nepísaná ústava z roku 1848, dotvá-

sko, ďalej Srbsko zjednotené s Chorvátskom a Slovinskom do Kráľovstva SHS (ústava z r. 1921) a Rumunské kráľovstvo, ktoré sa teritoriálne zdvojnásobilo (ústavu prijalo v r. 1923).² Medzinárodnú právnu subjektivitu týchto štátov potvrdili mierové zmluvy prijaté v rokoch 1919 až 1920.

Ústava ČSR z roku 1920 z hľadiska charakteru jej ustanovení o základných právach a slobodách, patrí do tretej generácie³ úpravy týchto práv a slobôd v základných zákonoch štátov Európy a sveta. Úprava, znenie práv a slobôd v československej ústave má, až na výnimky, povahu deklaratórnych viet, teda nie právne relevantných noriem.

Základné práva v ústave ČSR 1920 boli zakotvené v piatej, predposlednej hlave ústavy s názvom „Práva a slobody, ako aj povinnosti občianske“. Ústavodarca nezakotvil práva a slobody do prvej kapitoly ústavnej listiny ako prioritné ustanovenie, hneď po uvodzovacom zákone, ani po prvej hlave o všeobecných ustanoveniach, nepovažoval ich za prioritné. Nepovažoval ich za také, ktoré by mali určovať charakter ústavy vôbec.

Týmito slovami sa hodnotilo veľmi kriticky a negatívne odsudzujúco zakotvenie základných práv a slobôd občanov v neskorších ústavách, v ľudovodemokratickej Ústave 9. mája z r. 1948 ako aj v Ústave ČSSR z roku 1960, ako komunistické a totalitné. Po záverečnom akte konferencie o európskej bezpečnosti v Helsinkách z r. 1975, s jej dôra-

rala ju marcová ústava z r. 1848 so zmenami 1867, ktorú menila a dopĺňal zákon z r. 1920). Porovnaj citované dielo s. 118 a n.

² Por. tamtiež: BEŇA, J.: *Súčasný dejiny práva krajín Európy. I. diel* (Ústavné právo štátov Európy v XX. storočí), Banská Bystrica : UMB v Banskej Bystrici, Právnická fakulta 1998. (por. Poľsko konštituovanie štátu a ústava r. 1921. s. 122 a n.), Kráľovstvo SHS s. 128 a n. ďalej Rumunsko a Ústava z roku 1923, s. 134 a n.

³ Do prvej generácie patrí ich úprava v „Deklarácii práv človeka a občana“ vo Francúzsku (1789), ďalej v podobe prvých desiatich dodatkov k Ústave USA, s názvom „Listina práv“ (1791). Por.: BEŇA, J. (ed.): *Pramene k dejinám práva (Novovek)*. Bratislava : Vydavateľské oddelenie PraF UK Bratislava, 2009, s. 81 a n., a s. 125 a n.

Do druhej generácie možno zaradiť ústavné diela a pokusy o ne z revolučného roku 1848 až 1849 v štátoch Európy a tiež ústavy zakotvujúce konštitucionalizmus v Rakúskom cisárstve a v Uhorskom kráľovstve, spolu s presadením právneho vzťahu týchto dvoch monarchií ako reálnej únie (1867); a po ďalšie v roku 1871 došlo k zjednoteniu Nemecka tromi úkonmi medzinárodnoprávneho a ústavného charakteru: a) Zmluvou Spolku so suverénnymi nemeckými panovníkmi; potom schválil ústavu zvolený ríšsky snem a vyhlásil ju nemecký cisár (ktorý bol pruským kráľom, prezidentom ríše a pruský kancelár bol aj kancelárom Nemeckej ríše). A napokon do tejto druhej generácie patrí aj Ústava Francúzskej republiky z r. 1875 (s tromi zákonmi: o organizácii verejnej moci, o organizácii senátu a o vzťahoch medzi orgánmi moci a Walonov dodatok k ústave 1875). Do tretej generácie katalógov ústavných slobôd a povinností patria úpravy obsiahnuté v základných zákonoch národných štátov strednej a východnej Európy, ktoré boli prijaté v rokoch 1919 – 1923.

zom na tzv. druhý kôš, sa prioritizovalo postavenie občianskych a ľudských práv v právnych poriadkoch štátov Európy vôbec. Na nich stála a s nimi padala legitimita, ale aj politický režim týchto štátov. Ľudské práva v stave ideálnom, nie reálnom, vystúpili na stupeň apoteózy a stali sa nástrojom deštruktívnej zahraničnej politiky, ktorá sa nie použitím zbraní hromadného ničenia, podieľala na implózii socialistických režimov týchto štátov. Vyústilo to do prijatia Listiny o ľudských právach v roku 1990 v ČSFR, a je to vyjadrené aj v druhej hlave Ústavy Slovenskej republiky z roku 1992 – základné práva a slobody. Nie iba v tendenciách, ale priamo v trende tohto vývoja je zaznamenaný aj vývoj úpravy slobôd a práv z roku 1920 až do základného zákona suverénnej Slovenskej republiky. Nebola to len záležitosť kolízií a konfrontácií v ideologických zápasoch a politických ústavných bojoch, ale aj evolúcia, pokrok ľudstva, postavenie osoby a človeka. Ľudské práva a základné slobody prestali patriť do sféry patriacej do výlučnej právomoci suverénnych národných štátov, ale stali sa všeobecne záväznou súčasťou medzinárodného práva, t. j. ktorá platí a je záväzná pre každý štát.

Práva a slobody v ústave ČSR 1920 boli podľa paragrafov očíslované od § 106 až po § 127. Celkove išlo o 22 paragrafov. Katalóg práv a slobôd v ústavnej listine bol rozdelený podľa pomenovania – na práva a na slobody. Nedefinoval však rozdielnosť medzi nimi, nevymedzoval pojem práva a pojem slobody. V koncepcii prezentovania základných práv a slobôd chýbalo tiež delenie na osobné práva a slobody, ďalej na občianske práva, t. j. politické práva (názov pochádza z antického Grécka, obec mala názov polis a práva občana /politeia/ boli v súlade s antickým gréckym názvom, politickými právami, a podľa slovenského pomenovania to boli občianske práva). Najskôr sa riešila rozdielnosť v pomenovaní ustanovení – na práva a slobody.

Príčinu, resp. motiváciu, prečo niektoré ustanovenia mali pomenovanie slobody a prečo iné práva, bolo možné vyvodiť z teórie od Georga Jellinka⁴: ustanovenia o slobodách vymedzovali sféru slobody človeka, do ktorej štát nemôže zasahovať (konať) ale musí ich ochraňovať, teda slobode osoby zodpovedá recipročná povinnosť štátu. Pre tento vzťah medzi osobou a štátom používal G. Jellinek vymedzenie – „status negativus“.⁵ Ustanovenia v ústave ČSR s paragrafmi pomenovanými ako „práva“ znamenali,

⁴ Georg Jellinek (1851–1911) bol rakúskym právnikom a právnym teoretikom. Bol kľúčovým predstaviteľom právneho pozitivizmu. Jeho najvýznamnejšími prácami sú Všeobecná štátoveda a Systém verejných práv. Preslávil ho výrok, že „právo je minimum morálky“.

⁵ V práci „Systém subjektivních veřejných práv“ rozdelil G. Jellinek práva človeka do štyroch skupín, ktoré pomenoval: 1) *status negativus* – právo človeka žiadať, aby štát do určitých záležitostí nezasahoval; 2) *status positivus* – nároky, ktoré má človek právo klásť na štát (napr. sociálne poistenie); 3) *status activus* – právo človeka byť aktívnym vo vzťahu k štátu, k verejným záležitostiam (zhromažďovať sa, verejne sa vyjadrovať, podnikáť a pod.); 4) *status pasivus* – povinnosti, ktoré má občan voči štátu (branná povinnosť, dane a pod.).

zakotvovali práva občana zasahovať do určitej verejnej sféry, byť aktívnym, participovať na kreovaní štátnych orgánov (volebné právo) na tvorbe štátnej vôle (právo zhromažďovania, právo spolčovania, petičné právo), ktoré tvorili status activus.

Práve z tohto odlišenia práv a slobôd – keď sa *status negativus* spája so slobodami (s ústavnými, resp. zo základnými) a *status activus* sa spájal s ústavnými, základnými právami, vyplývalo odlišenie práv a slobôd – v ústavnej listine 1920. Práva a slobody v ústavnej listine boli striedmo, skromne vypočítané – a to už počtom týchto ustanovení, ktoré v katalógu, či v listine boli uvedené. Nedá sa to porovnať s počtom článkov obsiahnutých v Listine práv z roku 1990⁶, ani s Ústavou Slovenskej republiky z roku 1992⁷. Vývoj základných ľudských práv a slobôd v priebehu siedmich desaťročí od roku 1920 (ústava ČSR) až do roku 1992 (Ústava Slovenskej republiky) bol rozširovaním počtu práv a slobôd, precizovaním dikcie ich ustanovení, riešením vzťahu medzi štátnymi orgánmi a občanmi, nie na základe ich chápania ako bariér, ale v ich kontexte, vzťahových, príčinných súvislostiach, súdnych garanciách a tiež v systémovej a komplexnej úprave týchto základných práv, bez blanketných noriem, bez odkazovania na ich podrobnejšiu úpravu, hranice práv a slobôd vo vykonávacích zákonoch.

II.

Katalóg práv v ústavnej listine zakotvil množinu základných slobôd a to osôb a občanov, ktoré obsahovala prvýkrát francúzska Deklarácia práv človeka a občana 1789 a ktoré sa po revolúciách v štátoch Európy v druhej polovici devätnásteho storočia stali súčasťou ich ústav, t. j. nedotknuteľnosť osoby, nedotknuteľnosť majetku, nedotknuteľnosť obydlia, listové tajomstvo. Bolo to negatívne vymedzenie týchto ústavných hodnôt, ktoré sa pozitívne pomenovali ako sloboda osobná, majetková, domová, listového tajomstva. Tvorili historicky prvú generáciu základných práv a slobôd, ktorá podľa povahy normy v nich obsiahnutej predstavovala status negativus a z hľadiska svojho účelu a zmyslu sa volala – „osobné slobody“.

V niektorých paragrafoch československého katalógu slobôd a práv nebolo však napísané a zakotvené iba jedno právo a jedna sloboda. Vo viacerých prípadoch boli uvedené, deklarované a zakotvené dve, či dokonca tri slobody a práva, resp. boli bez

⁶ Listina základných práv a slobôd má celkovo 40 článkov, teda takmer štyrikrát viac ako katalóg práv a slobôd v ústavnej listine ČSR z roku 1920. Por.: ústavný zákon č. 23/1991 Sb. zo dňa 9. januára 1991, ktorým sa uvádza LISTINA ZÁKLADNÝCH PRÁV A SLOBÔD ako ústavný zákon Federálneho zhromaždenia Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky.

⁷ Druhá hlava Ústavy 1992, základné práva a slobody, obsahovala ustanovenia od čl. 11 až po č. 54, t. j. zakotvovala celkovo základné práva a slobody v štyridsiatich štyroch článkoch. por. Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. zo dňa 1. septembra 1992 – Ústava Slovenskej republiky.

odlíšenia v ústavnej listine zakotvené súčasne nielen slobody ale aj práva. Uvedené ustanovenia boli akoby zdvojené či strojené (trojnásobné), t. j. v jednom ustanovení boli obsiahnuté dve, dokonca aj tri slobody či práva. Slobody a práva boli v ústavnej listine zakotvené v tomto poradí:

1. rovnosť – bez pomenovania, či ide o právo, či slobodu;
2. sloboda osobná a sloboda majetková (dve slobody v jednom ustanovení);
3. sloboda domová,
4. sloboda tlače a právo zhromažďovania a právo spolčovacie (tri v jednom ustanovení), pričom v spolčovacom práve bolo zakomponované aj právo koalíčné, t. j. vytváranie odborových orgánov zamestnancov;
5. právo petičné – bez druhového vymedzenia, zaradenia;
6. tajomstvo listové – bez charakterizovania, či ide o právo či slobodu;
7. sloboda učenia a svedomia, a sloboda prejavu mienky; (tri slobody v jednom ustanovení);
8. manželstvo a rodina – bez pomenovania, či ide o slobodu, resp. právo.

Povinnosťou, ktorá bola zakotvená ústavnou listinou bola: branná povinnosť – teda tzv. *status pasivum*.

Teória uznávala, že za ústavné práva sa považovali nielen tie slobody a práva, ktoré boli v tejto piatej kapitole ústavnej listiny obsiahnuté a definované, ale aj ktoré boli uvedené a zakotvené aj v iných zákonoch, s podmienkou, že v týchto zákonoch bolo výslovne napísané, že sú súčasťou ústavnej listiny. Takými boli dve práva a slobody (uvádzame ich v poradí):

- volebné právo (zákon č. 123/1920 Sb. z. a n. zo dňa 29. februára 1920, ktorým sa vydáva poriadok volenia do poslaneckej snemovne; a zákon č. 124/1920 Zb. z. a n. zo dňa 29. februára 1920, o zložení a právomoci senátu; aj s ustanoveniami, že pre voľby do senátu platia ustanovenia poriadku volenia do poslaneckej snemovne, pokiaľ tento zákon neustanovuje inak);
- jazykové právo (zákon č. 122/1920 Sb. z. a n. zo dňa 29. februára 1920, podľa § 129 ústavnej listiny, ktorým sa stanovujú zásady jazykového práva v Republike československej).

Ako sme už uviedli, výpočet slobôd a práv nie je v ústave štrukturálne, systémovo rozdelený – a to na slobody a práva. Výpočet ďalej nie je individualizovaný, t. j. že každé ústavné právo a ústavná sloboda nie sú uvedené v jednom paragrafe. Raz sú v jednom oddiele obsiahnuté dve ústavné slobody – a to sloboda osobná a majetková (§ 107 až 111). Dvakrát sú v jednom oddiele uvedené tri slobody a práva. Prvýkrát je to v ustanovení s názvom: „sloboda tlače, právo zhromažďovania a právo spolkové“ (§ 113 a 114) a druhýkrát v oddiele „Sloboda učenia a svedomia. Sloboda prejavu mienky“ (§ 117 – 125). Zdá sa, že príčinou tejto skutočnosti nebola iba záležitosť redakčná. Najšť

v tom možno aj určitý kontext významový, obsahový, preukazujúci súvislosť týchto ústavných slobôd a práv, ich podmienenosť, aj možnosť príčinného vzťahu medzi nimi.

III.

Významná osobnosť československej vedy ústavného práva z tohto obdobia F. Weyr pochyboval, resp. priamo vylučoval, aby sa práva, slobody a povinnosti občianske dali zhrnúť, zovšeobecniť do nejakej sústavy, najmä štrukturovanej sústavy. Vyslovil pochybnosť aj o zmysluplnosti delenia základných ústavných práv podľa G. Jellinka (*status negativus, status positivus, status activus*).⁸ Uviedol, že nemá žiadny normatívny význam, ak je to či ono právo označené ako „právo“ alebo ako „sloboda“, alebo nie je označené vôbec, ako to bolo v ústavnej listine pri inštitúcii „rovnosť“, a „tajomstve listovom“. Skutočnosť, že ústavná listina vo svojom katalógu obsahuje práva – a nie povinnosti, vysvetľoval historicky. Dodával, že katalógom práv a slobôd nejde o to, aby si podriadili jednotlivcov ako povinnosťné subjekty pod vládu normového súboru, a tým aj pod vládu príslušného normového subjektu (štátu), ale naopak, aby výslovne stanovili pre nich sféru zásadnej nezávislosti na tejto vláde, teda slobodu. V tomto vysvetlení sa F. Weyr dostal, alebo rešpektoval chápanie týchto inštitútov v teoretickom kontexte, ako to urobil G. Jellinek. Nevykonal však ďalší krok v tomto zmysle a neriešil otázku, akým spôsobom túto sféru slobody vytvárajú základné slobody a ako ju chránia základné práva.

Z tohto názoru, stanoviska, že nemožno zovšeobecnene zhrnúť (zjednotiť) práva a slobody, vyplýval aj stav vtedajšieho ústavného práva a ústavnej vedy. Zákonodarca netriedil v textoch ústavných zákonov práva a slobody. Roztriedenie podľa dnešného stavu a vyjadrenie v dnešnej terminológii nepoznala ani ľudovodemokratická ústava 9. mája z roku 1948. V tejto ústave sa však dosiahol pozitívny posun v tom, že tieto ustanovenia zhrnula do kapitoly „Práva a povinnosti občanov“. Ustanovenia týchto práv a povinnosti pomenovala obdobne ako ústavná listina z r. 1920. Viaceré z nich precizovala v dvoch smeroch, a to podľa obsahu a podľa pomenovania. Prekonala tým nedostatok z roku 1920, že jedno ustanovenie zakotvovalo dve až tri základné práva. Ústava 1948 takto dospela k tomu, že pomenovala každé ustanovenie podľa jeho obsahu. Oddelila úpravu slobody osobnej od slobody majetkovej do samostatných paragrafov. Vyprecizovala ďalej slobodu osobnú a slobodu domovú. Pri slobode domovej textové vymedzenie rozšírila o ustanovenie zakazujúce stíhanie osôb a zakazujúce domové prehliadky. Povolenie domovej prehliadky podmienila ustanovením, že sa môže uskutočniť len na základe zákona, t. j. legalizovala ho.

⁸ WEYR, F.: *Soustava československého práva státního*. (Druhé vydání), Praha 1924, s. 341 a 342.

Vytvorila tak samostatné inštitúty, samostatne právne upravené inštitúty, a to: osobná sloboda, domová sloboda, sloboda pobytu a majetková sloboda. Ústava z r. 1948 tiež vyčlenila a osamostatnila do osobitného ustanovenia ako základné slobody: a) právo na vzdelanie, b) slobodu svedomia a vyznania. Podarilo sa jej to vďaka tomu, že prevzala z ustanovenia § 117 ústavnej listiny 1920 inštitút slobody učenia, svedomia a prejavu mienenia, a prekonalala ich dobové znenia kontinuálne tým, že ho rozvinula do podoby v dikcii – právo na vzdelanie a slobodu svedomia a vyznania. Výsledkom tohto kontinuálneho vývoja inštitútu a dikcie bolo aj zakotvenie slobody prejavu, ktorý rozvinula do inštitútu slobody tvorivej duševnej činnosti a vedeckého bádania ich hlásania. Nominálne znenie ústavnej listiny bolo v tomto vzťahu, ktorý možno pomenovať ako negáciu negácie, ktorá sa doviedla do tejto syntézy. Dôležité ďalej bolo, že medzi základné slobody sa zaradila aj sloboda zhromažďovania a sloboda spolčovania, ktoré v katalógu ústavnej listiny mali status práv, teda právo na zhromažďovanie a právo na spolčovanie. V tomto zmysle sa týmto ústavným vývojom vyriešil aj obsah práv a slobôd – zodpovedajúci pojmom *status negativus* a *status activus*, o ktorom pochybovala ústavná veda v roku 1920. Formulačne podľa dikcie, slobody – charakterizoval ich status negativus, to jest vyjadrovali priestor slobody jednotlivca, – ale v tomto prípade v ďalšom vývojovom posune – ako priestor slobody nie iba občana, ale každej osoby, do ktorého priestoru štátny orgán nemá právo zasiahnuť.

Absolútnou medzou, absolútnou hranicou, aj pre slobodu občana aj osoby – boli hranice, limity vyjadrené v § 1 zákona č. 300/1920 Zb. z. a n. o mimoriadnych opatreniach – a to: celistvosť, republikánska forma, ústava alebo verejný pokoj a poriadok. Ak by nastali vnútri štátu také okolnosti, ktoré by zvýšenou mierou ohrozovali tieto ústavné hodnoty, mohli byť vykonané mimoriadne opatrenia obmedzujúce alebo dočasne rušiace slobody zaručené ústavnou listinou. Ústava 9. mája 1948 opakovane zakotvila tieto limity, hranice, navyše k nim pridala aj pojem „ľudovodemokratické zriadenie“ ako ďalšiu základnú hodnotu, ohrozenie ktorej zvýšenou mierou mohlo viesť k obmedzeniu práv a slobôd občanov (§ 38 ústavy z r. 1948). Ochrana štátu a jeho ľudovodemokratického zriadenia sa vymedzila v kapitole prvej „práva a povinnosti“, v jeho časti „základné povinnosti občanov k štátu a ku spoločnosti“ za „vrcholnú povinnosť každého občana“. Kategória „ľudová demokracia“ ako ústavný inštitút bol pojmom vyjadrujúcim podstatu československého štátu, podstatu novej republiky, ktorej poslaním bolo prekonať všetky nedostatky predmníchovskej republiky, aby nebolo hospodárskych kríz a aby bol národný dôchodok spravodlivo rozdeľovaný, aby obom národom nehrozila skaza v novej imperialistickej expanzii ako v rokoch 1938 – 1945. Ľudová demokracia ako pojem vyjadrujúci nové lepšie spoločenské zriadenie, mal odstrániť kapitalistické hospodárske zriadenie so všetkými jeho zlami, najmä s hrôzou

nezamestnanosti.⁹ Stala sa ústavným limitom práv a slobôd občanov, ale aj základným chráneným objektom skutkových podstát trestných činov podľa zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky (č. 231/1948 Zb.) Zakotvenie „ľudovodemokratického zriadenia“ ako hranice, limitu uplatňovania práv a povinností občana, bolo vyvolané spolu s vnútorným ohrozením najmä pomermi globálnej studenej vojny, ktorej prvým cieľom bolo „zadržiavanie komunizmu“ (doktrína prezidenta USA H. Trumana) a priamo zatlačenia a likvidovania komunizmu (doktrína roll back prezidenta D. Eisenhowera), t. j. odstránenie ľudovodemokratického zriadenia ako jeho podoby a etapy. Systém sa preto bránil, mal na to aj právo. Bolo by asi náležité preskúmať konkrétne skutočnosti a faktory, okrem koncepcie „narastania triedneho boja“ (J. V. Stalin), ktoré prispeli k zakotveniu ľudovodemokratického zriadenia ako právneho inštitútu, ktoré tento boj doviedli za hranicu ústavou vyhlásených aj zaručených slobôd a práv občanov v ČSR, až k hrubému porušovaniu zákonnosti a priamo k zločinom spáchaným straníckymi a štátnymi orgánmi.

IV.

Nepomenovanie v ustanovení katalógu základných práv, neštrukturovanie ich podľa obsahu na oddiely, či časti, pochybnosti či odmietanie rozdielu medzi zmyslom slobôd a povinností, bolo ďalej v konštitucionalistike danej doby spojené a vyústilo priamo do hodnotiacich úsudkov, že výber slobôd a práv zaradených do katalógu v ústavnej listine, resp. aj v iných ústavách je do značnej miery náhodný, ľubovoľný, že ide často o opisovanie týchto ustanovení z predchádzajúcich ústav. Za adekvátnejšie považujeme tvrdenie, že prevzatie príslušných ustanovení má historický dôvod, vyplývajúci najmä z toho, že niektoré ustanovenia v ústave minulého štátu boli považované za utláčajúce, za články s represívnym dopadom, ktoré sa odmietli pri štátnom prevrate, či pri revolúcii.¹⁰ V prípade ústavnej listiny ČSR z r. 1920 takýmto ustanovením, ktoré bolo

⁹ Por.: Ústava Československej republiky. Vyhlásenie. „... Chceme, aby to bol štát ľudovej demokracie, v ktorom si ľud svojimi zástupcami zákony nielen dáva, ale ich svojimi zástupcami tiež sám vykonáva. Chceme, aby to bol štát, v ktorom všetko hospodárstvo slúži ľudu a je vedené tak, aby vzrastal všeobecný blahobyť, aby nebolo hospodárskych kríz a aby bol národný dôchodok spravodlivo rozdeľovaný. Po tejto ceste chceme dôjsť k spoločenskému poriadku, v ktorom bude úplne odstránené vykorisťovanie človeka človekom – k socializmu. V tomto duchu stanovíme v druhej časti ústavy jej základné články, v tretej potom ich rozvídzame do podrobností a hodláme tak dať pevný základ právnemu poriadku našej ľudovej demokracii“. Ústavný zákon č. 150/1948 Zb. zo dňa 9. mája 1948. Cit. podľa GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa III.* (1960 – 1989). Praha : Karolinum, 2007. s. 330.

¹⁰ WEYR, F.: *Soustava československého práva státního.* (Druhé vydání), Praha 1924, s. 341.

prejavom slobody pre český a najmä slovenský národ, bolo zakotvenie jazyka, jazyka štátneho a oficiálneho, ktorý sa používal v dvoch verziách, ako český a slovenský jazyk, na vymedzenom území štátu. Najmä pre slovenský národ – toto ustanovenie v kataľógu práv znamenalo slobodu, likvidovanie ďalšieho procesu maďarizácie a záchranu slovenského národa, vice versa jeho rozvoj.

Súčastou ústavy ČSR, a ústavným právom bola aj úprava „zásad jazykového práva v Republike československej“, v zákone č. 122/1920 Sb. z. a n. V § 1 zakotvil, že „*jazyk československý je štátnym, oficiálnym jazykom republiky*“. Uviedol ďalej, že je to podľa čl. 7. zmluvy medzi čelnými mocnosťami spojenými a pridruženými a medzi Československom, ktorá bola podpísaná v St. Germain-en-Laye dňa 10. septembra 1919. Uvedený zákon potom v § 4 uviedol, že úrady používajú jazyk štátny, oficiálny tak, že, na území Čiech, Moravy a Sliezska úradujú spravidla po česky a na Slovensku spravidla po slovensky. Znamenalo to, že československý jazyk má dve podoby, dve verzie (príp. sa uvádzalo že dve nárečia) a to český jazyk a slovenský jazyk.

Návrh formulácie o oficiálnom jazyku ČSR bol veľmi citlivý, delikátny a súčasne významný. Na prerokovanie do ústavného výboru Národného zhromaždenia sa dostali tri varianty riešenia jazykovej otázky. Ministerstvo vnútra v predlohe uviedlo, že oficiálnym jazykom je jazyk český. Ústavný výbor tento návrh neprijal a zakotvil, že oficiálnym jazykom je jazyk československý. V klube slovenských poslancov väčšina jeho členov vyjadrila nesúhlas s týmto návrhom. V klube sa presadilo stanovisko, že jazykom štátu má byť jazyk český a jazyk slovenský. Poslanci uplatnili dva argumenty. Po prvé, že jazyk československý vlastne nejestvuje. A po druhé, že ustanovením jazyka českého a jazyka slovenského ako oficiálnych jazykov štátu sa vyjadrí a zakotví rovnoprávnosť oboch jazykov. Práve v tomto stretnutí argumentov ústavného výboru a Klubu slovenských poslancov sa vyjadril zmysel, účel oboch návrhov. Členovia ústavného výboru poukázali na skutočnosť, že odmietli pôvodný návrh, aby oficiálnym zákonom bol „jazyk český“, odmietli aj to, aby jazyk český dominoval nad jazykom slovenským, aby český jazyk bol oficiálnym a štátnym jazykom. Uvádzali, že jazyk československý – jestvuje v dvoch podobách, v podobách dvoch nárečí, a to českého jazyka a slovenského jazyka. A tieto dva jestvujúce jazyky sú rovnoprávnou verzou, rovnoprávnym nárečím československého jazyka, ktorý v tejto podobe jestvuje a je štátnym a oficiálnym jazykom. Aby tento návrh a túto interpretáciu pojmu *československý jazyk* prijal aj Klub slovenských poslancov, bola potrebná schôdza podvýboru pre jazykový zákon a slovenského klubu (uskutočnila sa 15. a 16. januára 1920), zúčastnil sa jej aj autor, resp. spoluautor tohto riešenia A. Švehla, člen ústavného výboru a minister vnútra. Klub slovenských poslancov prijal túto štylizáciu ako úplne a jedine správnu s tým, že žiadna krivda sa slovenčine nedeje, a že touto formuláciou je dosiahnutá úplná parita medzi nárečím českým a nárečím slovenským, ako dvomi nárečiami,

verziami oficiálneho československého jazyka. Uvedené riešenie od počiatku rokovani prijímali slovenskí poslanci Dr. Ivan Dérer a K. A. Medvecký (pritom jeden sociálny demokrat a druhý národnár a kňaz.)¹¹

Dodatočne a na okraj možno vysloviť ľútosť, že toto riešenie zakotvenia československého jazyka v ústave ČSR 1920, nebolo skôr známe, resp. sa stáva známym aj pre širšiu odbornú verejnosť až po sto rokoch. Už skôr bolo známe stanovisko T. G. Masaryka z jeho diela „Nová Európa“, ktoré vydal v roku 1920. Charakterizoval v ňom slovenčinu ako archaické nárečie českého jazyka s tým, že sa tak stalo preto, že slovenský jazyk sa za maďarského útlaku, bez škôl, kultúrnych inštitúcií nemohol optimálne vyvíjať a v slobodných podmienkach ČSR sa postupne zblíži s českým jazykom, integruje sa s ním.¹² Autori ustanovení o československom jazyku našli lepšie a adekvátne riešenie s tým, že oba jazyky, český jazyk a slovenský jazyk sú rovnoprávnymi nárečiami československého jazyka ako oficiálneho jazyka štátu.

Riešenie ustanovenia o štátnom a oficiálnom jazyku v ústavnoprávnej úprave, ko-rešpondovalo jednak s etnickým vývojom oboch národov, no bolo aj psychologicky diplomatické. Domnievame sa, že bolo súčasne podmienené, priamo determinované aj medzinárodným právom v tom zmysle, že československý štát vznikol na základe práva na sebaurčenie československého národa. A rečou československého národa bol jazyk československý a stal sa ním aj podľa ústavnej listiny ČSR. V dôvodovej správe ústavného výboru výslovne sa podotýkalo, že použitím názvu jazyk „československý“ nechcel ústavný výbor nijako „zaujať stanovisko ku sporu literárnemu a filologickému, či čeština a slovenčina sú samostatnými jazykmi, či sú alebo nie sú dvomi nárečiami jedného a toho istého jazyka“. Pridržiaval sa vraj „jednoducho skutočnosti, že máme medzinárodne uznaný „československý“ štát, že označenie „národ československý“, stalo sa v medzinárodnom styku bežným pojmom, že všetky štátne inštitúcie sú nazývané „československými“ a že dokonca aj v literárnych kruhoch sa hovorí o literatúre československej.

Ústavný výbor (a tiež zákon) svojou formuláciou predsa objektívne, svoje stanovisko k oným sporom zaujal, a to tak, že „československý“ jazyk považoval za druhový pojem v tom zmysle, že pokladal češtinu a slovenčinu za púhe nárečia toho istého jazyka, ktoré sa čo do svojho právneho postavenia ničím od seba nelíšia, a práve preto z hľadiska právneho (a contrario filologického) znamenajú jeden a ten istý jazyk. Tak tomu nasvedčuje aj ustanovenie § 4 jazykového zákona, ktoré hovorí – že „používajú

¹¹ Por.: BROKLOVÁ, E.: *První československá ústava. (Diskuse v Ústavním výboru v lednu a únoru 1920)*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČAV, 1992, s. 216 a n.

¹² Por.: MASARYK, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Praha 1920., s. 161, text v poznámke pod čiarou.

jazyka štátneho, oficiálneho, úrady v onom území republiky, ktoré pred 28. októbrom 1918 patrilo ku kráľovstvu a krajinám na ríšskej rade zastúpeným, alebo ku kráľovstvu pruskému, úradujú spravidla po česky, na Slovensku spravidla po slovensky“, a že slovenské úradné vybavenie k podaniu českému alebo úradné vybavenie české k podaniu slovenskému pokladá sa za vybavenie („vyřízení“), ktoré sa stalo v jazyku podania. Zákon č. 139/1919 Sb. z. a n. o vyhlasovaní zákonov a nariadení, zaujal k veci iné stanovisko, rozoznávajúc § 3, pôvodné (autentické) znení Zbierky zákonov a nariadení, ktoré je české, s tým že slovenské a nemecké znenia sú úradnými prekladmi. Spor o otázke jazyka, dokonca spory o jestvovaní či nejestvovaní svojbytného slovenského národa a slovenského jazyka sa viedlo v podstate až do Slovenského národného povstania. Ústavne a politicky sa tento spor vyriešil v roku 1945 a potom s relevanciou najvyššieho zákona ČSR v ústave z r. 1948.

V.

Katalóg práv obsahoval aj ďalšie ustanovenie, ktoré sa vysporadúvalo s minulosťou, a ktoré viedlo k dokončeniu procesu defeudalizácie, negovania aristokratických atribútov a inštitútov. Jednalo sa o inštitút, ktorý ústavná listina nazvala jedným slovom „rovnosť“. Podľa posledného odseku §-u 106 sa zrušilo šľachtictvo, rády a tituly. Vzhľadom na nedokonalosť štruktúry zákona č. 61/1918 Zb. z. a n., bolo potrebné ďalším zákonom výslovne zrušiť šľachtictvo a rády, ako aj všetky z nich plynúce práva ako aj tituly, pokiaľ boli udeľované ako púhe vyznamenania. Stalo sa tak doplňujúcim zákonom č. 243/1920 Zb. z. a n. Uvedené zrušenie šľachtických (teda aristokratických) titulov, vyplývajúcich z rodu, či urodzenosti) bolo vyjadrením zásady rovnosti občanov pred zákonom. Znamenalo ďalej uplatnenie rovnosti ako základného, či elementárneho princípu rovnosti všetkých obyvateľov republiky pred zákonom, ako immanentným atribútom demokratického štátu, demokratickej republiky.¹³ Pôvodný zákon

¹³ V rovine súkromného práva však stavovské rozdiely naďalej ostávali zachované. Potvrďovala to aj prvorepubliková súdna prax, keď Najvyšší súd ČSR jednoznačne deklaroval, že zákonom č. 61/1918 zb. z. a n. a jeho novelizáciou zákonom č. 243/1920 Zb. z. a n. nebola dotknutá platnosť súkromnoprávných ustanovení zakladajúcich sa na stavovských rozdieloch, najmä na poli manželského a dedičského práva (Rozh. Najvyššieho súdu ČSR zo 4. januára 1930 Rv IV 258/29 /Úradná sbierka, I. č. 314/). Toto rozhodnutie de facto potvrdilo tiež nedôsledné uplatňovanie ústavnoprávnej zásady rovnosti bez ohľadu na pohlavie, rod a povolanie, v zmysle ust. § 106 Ústavnej listiny z roku 1920. Evidentne sa tu totiž akceptovalo – s relevanciou pre oblasť manželského majetkového a dedičského práva platného na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi – ponechanie výsad rodu a tiež výsad pohlavia. ŠOŠKOVÁ, I.: Zrušenie šľachtictva versus zachovanie stavovských rozdielov. In ŠOŠKOVÁ, I. (ed.): *Vznik Československej republiky a Slovensko*. Praha : Leges, 2019, s. 94.

z č. 61/1918 Zb. z. a n. mal znaky, resp. bol zákonom nazývaným ako *lex imperfecta*. Až novela z roku 1920 stanovila súdnu trestnú sankciu pre tie osoby, ktoré úmyselne a verejne používajú šľachtické tituly, erby, rády a zrušené vyznamenania, alebo takýmto spôsobom sa usilujú naznačiť svoje bývalé šľachtictvo. V tomto zmysle išlo o uskutočnenie ústavného princípu rovnosti v personálnej rovine. Zásadu „rovnosti“ všetkých občanov v majetkovej rovine uskutočnil zákon č. 179/1924 Zb. z. a n., podľa ktorého sa zrušil inštitút zverenectva (rodinné fideikomisy), teda inštitút svojou povahou spojený a vyplývajúci z feudalizmu, inštitút vecného práva, ktorý vlastnícky privilegoval šľachtické osoby (aristokratov), ktoré boli súčasťou tohto rodinného fideikomisu.

Ústavným zakotvením týchto dvoch dimenzií ústavného princípu rovnosti sa rušili právne ustanovenia, ktoré patrili do historickej minulosti, do feudálneho spoločenského systému. Katalóg ústavných práv priniesol aj zásadné či nezadatelné inštitúty, ktoré identifikovali vtedajší nový liberálny, t. j. buržoáznodemokratický systém, ako aj inštitúty, ktoré nezabráňovali, ale objektívne aj otvárali prechod, evolučnú cestu pre atribúty nového systému.

Iným ustanovením, ktoré sa vysporiadalo ešte z inštitútmi charakteristickými pre pomery poddanstva, viazanosťou osoby roľníka na pôdu, nemožnosťou sa sťahovať až na výnimky a povolenie zemepána, bolo znenie § 108. Zakotvilo právo československého štátneho občana usídiť sa na ktoromkoľvek mieste republiky, nadobúdať tam nehnuteľnosti a vykonávať zárobkovú činnosť. Ešte aj sto rokov po zrušení poddanstva Ústava 9. mája z roku 1948 obsahovala ustanovenie o tomto práve a pomenovala ho ako slobodu pohybu, slobodu sťahovania, slobodu voľby bydliska. Viazanosť na pôdu, pôvodne charakterizovaná tak, že poddaný bol súčasťou pôdy, bola tak silno zakorenená v spoločenskom vedomí, že jej zrušenie a neplatnosť zakotvovali ustanovenia obsiahnuté v dvoch katalógoch základných zákonov. Až veľké historické procesy modernizácie, jej zložky – industrializácia, urbanizácia, kultúrne premeny viedli k tomu, že už Ústava ČSSR z r. 1960 takéto ustanovenie neobsahovala.

Význam, možno povedať pre vtedajšie spoločenské vzťahy daného obdobia, mali ustanovenia o osobnej slobode a majetkovej slobode obsiahnuté v jednom, spoločnom inštitúte v piatich paragrafoch, a to v § 107 až 111. A pre prístup, resp. prechod na nový sociálny a ekonomický systém to boli ustanovenia o súkromnom vlastníctve a vyvlastnení v § 109. Úprava dvoch ústavných práv a slobôd v ustanovení jedného paragrafu, a to dvoch slobôd osobnej a majetkovej, boli symptomatickým zdvojením. Charakterizovali asi touto konštrukciou vtedajšie spoločenské zriadenie a sociálno-ekonomický systém. V tomto období to bol kapitalizmus, už nie raný, ešte nie štátne regulovaný, ale išlo o liberálnu etapu kapitalizmu, pre ktorú platila zásada *laissez faire, laissez passe*. Kontext tohto ustanovenia sa vzťahoval do významnej miery na spoločenské zriadenie

a charakterizovala ho osobná sloboda s dvomi dimenziami. Prvú predstavoval status osoby, jej právna subjektivita, možnosti uplatnenia a presadenia osoby v spoločnosti – nie podľa písaného práva, ale v realite systému založenom na majetkových pomeroch osôb.¹⁴ A táto sloboda vôbec, závisela a bola podmienená slobodou majetkovou, v zmysle majetkovej sily príslušnej osoby. Pri oddelenom zakotvení ústavného práva osobnej slobody jej význam bol zrejmý: nedotknuteľnosť osoby, stíhanie len na základe zákona. Pod osobnou slobodou sa rozumela výhradne ochrana proti stíhaniu orgánmi verejnej moci (pred úradmi, t. j. orgánmi politickej správy a policajnými orgánmi), a stíhanie pred súdmi. Kumulatívne uvedenie osobnej a majetkovej slobody v jednom celku ústavy akoby spájalo obe slobody do vzájomnej podmienenosti a závislosti. Majetkový status osoby vplýval a často priamo rozhodoval fakticky o trestnom stíhaní občana, najmä demonštrujúceho robotníka, resp. nezamestnaného. Bolo to najmä v prípadoch osôb zadržaných a stíhaných za účasť na verejných zhromaždeniach, za ich prejavy na nich (výkriky, prevolávanie hesiel a i.) pre porušenie slobody prejavu, spolčovacieho práva. Kolízie a konfrontácie osôb dožadujúcich sa svojich práv s poriadkovými a brachiálnymi štátnymi orgánmi (polícia, četníctvo, príp. aj vojsko) končili zadržaniami, stíhaním policajnými správnymi orgánmi a trestnými súdmi, t. j. prinášali takéto výsledky.¹⁵ Práve právo spolčovacie bolo v ústavnom katalógu uvedené len nominálne (pomenovaním) s odkazom, že ho upravujú zákony. V ďalšom odseku ústavná listina obsahovala povolenie zákonom zaviesť obmedzenia osobitne pre verejné zhromaždenia. Vykonávacími právnymi normami, ktoré upravovali tieto ústavné práva boli zákony ešte z minulosti, z predchádzajúceho obdobia, z monarchie

¹⁴ Robotníci v Československu vytvárali asi 70% národného dôchodku, ale z tohto národného dôchodku dostávali naspäť necelú jednu štvrtinu. V roku 1937 sa poukazovalo na to, že v Československu je mzda pracujúcich vrstiev hlboko pod európskym priemerom. Neuveriteľná bieda postihovala zamestnancov tzv. domáceho priemyslu, ktorí predstavovali v roku 1930 skoro 5% všetkých osôb pracujúcich v priemysle. V dôsledku tejto majetkovej rozdelenosti, prehľbovanej nezamestnanosťou bolo, že 300 tisíc ľudí v rokoch hospodárskej krízy žilo bez podpory, okrem desaťkorunových poukázok (žobračieniek). Ľudia žili bez perspektívy svojej výraznejšej sociálnej dynamiky a dosiahnutia úrovne vyššej vrstvy. Por.: DEJMEK, J. a kol.: *Československo. Dějiny státu*. Praha : Libri, 2018, s. 226 a n.

¹⁵ Porovnaj: Obžalobný spis Štátneho zastupiteľstva v Ružomberku z 8. Mája 1930 za konanie dvoch osôb (murárskeho pomocníka a robotníka), za distribuovanie letákov s výzvami zúčastniť sa verejného zhromaždenia v Liptovskej Teplej 2. marca 1930 proti politike vlády ako politiky hladu, vojenských príprav, útoku na tisíce robotníkov, ich vyhadzovanie na dlažbu... do boja proti buržoáznej vláde, za vládu robotníkov a roľníkov. Štátne zastupiteľstvo toto konanie kvalifikovala ako: a) verejné podnecovanie k násilnej zmene demokraticko – republikánskej vláde k zločinu podľa § 1 zákona č. 50/1923 Zb. zák. a nariadení – na obranu republiky. BIANCHI, L.: *Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku (podľa zákona na ochranu republiky)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955.

rakúskej a z monarchie uhorskej.¹⁶ Časovo aktuálnejšie ich upravovala interpretáciou súdna prax.¹⁷ Slobodu tlače zakotvil a stručne, ale významným spôsobom upravil § 113 ods. 1. Ústavnej listiny. Významné ustanovenie spočívalo v tom, že ustanovilo, že je „v zásade nedovolené, podrobovať tlač predbežnej cenzúre“. Konkrétne úpravu obsahovali recipované právne normy a niektoré nové nariadenia a zákony.¹⁸

¹⁶ Pomerne široko publikovaným javom v období prvej republiky a tiež skutočnosťou nie náhodnou, opísanou v historiografii, bolo používanie ozbrojenej vojenskej a najmä četníckej asistencie s použitím zbraní a strelbou do rozličných protestných zhromaždení a podujatí. Strielanie žandárstva, resp. četníctva do takýchto zhromaždení ľudí, poľnohospodárskych robotníkov, štrajkujúcich či demonštrujúcich robotníkov, do hladových pochodov zaznamenali historici vo viac ako v 50 prípadoch v tomto období. Na Slovensku je takto hodnotených 23 takýchto prípadov, na Podkarpatskej Rusi 14. V porovnaní s českou časťou to tvorí viac ako dve tretiny, kedy ozbrojená asistencia si vynucovala rešpektovanie úradných rozhodnutí a vtedajšieho zákonodarstva. Uvádza sa, že v nich bolo touto ozbrojenou asistenciou zastrelených najmenej 80 ľudí. Z hľadiska ústavných práv a slobôd, bolo to potláčanie slobody zhromažďovania a širšie politických sprievodov. Por. heslo „strielanie do pracujúcich“. In *Encyklopédia Slovenska. V. zväzok. (R-U)*. Bratislava : Veda, 1981, s. 633. Tiež: ŠTROUGAL, L.: *Pamäti a úvahy*. Praha : Epocha, 2009, s. 299.

¹⁷ Podľa trestného zákona platného v českej časti ČSR došlo k týmto ozbrojeným asistenciám a použitiu zbraní v prípadoch, ktoré sa kvalifikovali – ako zločiny: a) pozdvížení (výtržnosť, ruvačka, nepokoj) § 68 b/ verejného násillia; b) zločiny O verejnom násillí, ktoré ako samostatná hlava v trestnom zákone – sa skladali z trinástich špeciálnych skutkových podstát (§ 76 až § 99). Zločin „pozdvížení“ sa vymedzoval ako „sročení viacerých osôb k tomu, aby vrchnosti násillím činili odpor“. Významné bolo, ako sa pre prax vymedzoval pojem „sročení“. Ako „sročení“ sa už kvalifikovalo faktické združenie neurčitého počtu osôb, ktorí si boli vedomí spoločného protizákonného cieľa a za účelom jeho uskutočnenia násillným vystúpením. Nevyžadovalo sa, aby osoby „sročené“, teda páchatelia skutočne kladli vrchnosti (t. j. miestnym orgánom štátnej správy, policajtom, žandárom) odpor. Čin bol dokonaný už sročením alebo pridružením sa k sročenému davu (t. j. pobúrenému, nahnevanému davu). A pre upokojenie, pacifikovanie sročeného davu bolo možné privolať četníkov, žandárov. Zločin „pozdvížení“ bol už spáchaný zhromaždením osôb, pobúrených pre nejaké rozhodnutie vrchnosti (t. j. štátneho orgánu). Nebolo potrebné dokazovať žiadne ďalšie konanie takto zoskupených osôb. Skutkové znaky tohto zločinu teda boli totožné so zhromaždením osôb, využívajúcim svoje ústavné právo. Por.: KALLAB, J – HERRNRITT, V. (eds.): *Trestní zákony československé. (Komentované zákony Československé republiky)*. 2. Vydání. Praha : Československý kompás, 1927. Hlava osmá: O pozdvížení a vzbouření (§ 68) hlava deväta. O veřejném násillí, s. 55., s. 63 a n.

¹⁸ V predmníchovskej republike nebol prijatý nový tlačový zákon ako zákon podrobne vykonávajúci a upravujúci „slobodu tlače“, zakotvenú v ústavnej listine. Recipovaný bol zákon č. 6/1863 ř. z. Ústavná listina zakotvila zákaz cenzúry (predbežnej), v tom bolo jej pozitívum. Pomerne častokrát bol novelizovaný, ale nový zákon o tlači v období predmníchovskej ČSR nebol prijatý. Vydávali sa podzákonné normy. Viac ako päťdesiat nariadení vytvorilo

Politické (občianske) práva a slobody (zhromažďovania, spolčovania, konania schôdzi, podujatí, konferencií) boli podmienené a viazané na povolenie príslušného okresného úradu. Nestačilo ohlásenie konania podujatia, ale potrebné bolo podanie žiadosti a získanie povolenia od úradu. Schôdza, podujatie, ak bolo úradne povolené, sa konalo za prítomnosti úradníka vyslaného príslušným politickým úradom. Ten zapisoval prejavy a reči, ktoré na podujatí odzneli a mal aj právo kedykoľvek konanie podujatia, schôdze, konferencie pozastaviť, zrušiť, resp. rozpustiť.¹⁹

Úpravou ktorá umožňovala uskutočňovať legálnou cestou demokratické vlastnícke premeny, evolúciou, bola dikcia § 109 ústavnej listiny. Vlastnícke právo nevyhlasovala s dvomi klasickými atribútmi raného kapitalizmu, že je: a) posvätné a b) nedotknuteľné. Zakotvovala, že „súkromné vlastníctvo možno obmedziť len zákonom“. Podľa interpretácie a contrario to znamenalo, že bolo chránené zákonom aj ústavou. Ale podľa doslovnej interpretácie sa nezakotvovalo, že ho možno obmedziť len a iba ústavným zákonom. Bolo možné ho obmedziť aj obyčajným zákonom. A v súlade s touto úpravou výslovne upravovalo, že vyvlastnenie je možné len na základe zákona a za náhradu, pokiaľ zákonom nie je alebo nebude stanovené, že sa náhrada dať nemá. Najmä prvé ustanovenie (§ 109, ods.1) malo podľa vládneho odôvodnenia urýchľovať a uľahčovať uzákoňovanie a uskutočňovanie rozličných pozemkových reforiem. Prijatím záborového zákona v roku 1919 bol prijatý prvý zákon československej pozemkovej reformy, ku ktorej patrili ešte ďalšie dva zákony, pridelový a náhradový, a ktorá sa uskutočňovala v období dvoch desaťročí. V legislatívnom kontexte s touto ústavnou úpravou pokračovali v agrárnom sektore zmeny v druhej a tretej (všeobecnej) pozemkovej reforme do roku 1948. Obmedzovanie súkromného vlastníctva sa uskutočňovalo vo všetkých odvetviach ekonomiky (bane, ťažký priemysel, bankovníctvo, poisťovníctvo, aj v rámci zariadení slúžiacich kultúre) znárodňovaním (t. j. vyvlastnením na základe zákona a bez náhrady, lebo ju nepožadoval zákon). Ústavnou úpravou inštitútu vlastníctva a vyvlastnenia sa vytvorili právne podmienky pre prekonanie univerzálnosti súkromného (kapitalistického) vlastníctva, vytvorenia vlastníckej sústavy zmiešaného typu, ekonomicky povedané trojsektorového

chaotický právny stav, ktorý naopak obmedzoval slobodu tlače. Tlačová novela z 30. mája 1924 stavala krivé obvinenie, nactiutrhánie v tlači a pod. na úroveň trestných zákonov, teda deliktu, teda trestný postih. Za uvedený delikt bol zodpovedný ten, kto taký článok napísal, objednal, nariadil jeho uverejnenie alebo podal informácie, ktoré boli jeho obsahom. Okrem zákona o tlači (124/1924 Sb. z. a n.) bolo vydané naväzujúce vládne nariadenie č. 125/1924, ktoré pripúšťalo zabavenie tlače. V praxi sa tento právny stav označoval ako tzv. represívna cenzúra. por. GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa I. (1914 – 1945)*. Praha : Karolinum, 2005, s. 101, v poznámke pod čiarou.

¹⁹ por. BIANCHI, L.: Metódy odbúravania zhromažďovacieho práva v predmníchovskej ČSR. In *Právnické štúdie*. II., SAV 1954, s. 158.

hospodárstva. A bolo to možné realizovať evolučne, pokojným vývojom. Zásahy zákonodarcu od roku 1948, podľa ústavy z roku 1948, viedli k inému pólu, že univerzálnym typom vlastníctva sa stalo štátne vlastníctvo, so sekundárnym podielom družstevného a komunálneho vlastníctva a s celonárodným hospodárskym plánom.

VI.

Všeobecne hlásané tvrdenia o vysokom stupni demokracie v Československu v predmníchovskom období sa spájajú aj s tvrdeniami o priamej účinnosti, priamej vykonateľnosti ustanovení piatej časti o slobodách a právach ako relevantných právnych noriem. V najnovšej konštitucionalistickej literatúre významný český ústavný právnik Václav Pavlíček uviedol, že časť autorov z predmníchovskej ČSR popierala ich normatívny právny charakter a považovala ich skôr za monológ ústavodarcu. V. Pavlíček v diele vydanom v roku 2008 zastáva opačný názor a preukazuje ho tým, že niektoré judikáty najvyššieho správneho súdu považovali ustanovenia katalógu slobôd a práv za bezprostredne účinné aj bez vykonávacích zákonov.²⁰ Známy prvorepublikový teoretik F. Weyr v učebnici vydané v roku 1924 uvádzal, že ústavná listina, podobne ako aj jej časť obsahujúca slobody a práva, ktorá sa pomenúva ako „charta“ alebo „katalóg“ – sa odlišuje od štandardných zákonov, ktorých hlavným obsahom je stanovenie „noríem“ (právnych povinností). Na rozdiel od nich katalóg slobôd a práv obsahuje vyhlásenia určitých politických zásad, postulátov a sľubov (programov), ktoré nemajú relevanciu právnych noríem. Okrem toho, že sú nenormatívnymi ustanoveniami, poukázal ďalej, že niektoré z nich sú v priamom rozpore so skutočnosťou, t. j. nie sú pravdivými. Ako príklad takéhoto nepravdivého tvrdenia uviedol prvý odsek § 106 ústavnej listiny, v ktorom sa slávnostne vyhlasovalo, že „výsady pohlavia, rodu a povolania sa neuznávajú“. Dikcia, že výsady pohlavia sa neuznávajú, bola evidentne, jasne v rozpore s platným občianskym zákonom (§ 91 a inými ustanoveniami), ktorý obsahoval výsady a výhody muža ako hlavy rodiny, a otca vo vzťahu k deťom. Uvedené ustanovenie § 106 ústavnej listiny, nemohlo tieto výsady muža ani zrušiť a ani zmeniť (nemala relevanciu právnej normy), a po ďalšie, vzhľadom na platný právny stav nebolo v súlade s ním, bolo nepravdivým. Ústavná listina mlčky tieto výsady pohlavia uznávala, rešpektovala. Ustanovenie § 109 ani v jednom z troch odsekov nezakotvilo principiálne právo, a to „rovnosť všetkých občanov pred zákonom“. Ustanovenie o rovnosti občanov pred zákonom, že sú si plne rovní a požívajú rovnaké práva občianske a politické obsahoval § 128 v hlave šiestej „ochrana menších národných, náboženských a rasových“. Rovnosť občanov pred zákonom nebola teda obsiahnutá a zaradená do katalógu slobôd a práv, t. j. do hlavy piatej „práva a slobody, ako aj povinnosti občianske“. Hlava šiesta tvorila

²⁰ PAVLÍČEK, V. a kol.: *Ústavní právo a státověda. II. díl. (Ústavní právo České republiky)*. 2. podstatně rozšířené a doplněné vydání. Praha : Linde, 2008, s. 66.

špecifickú časť ústavnej listiny, ktorú ČSR prevzala a bola povinná prevziať z tzv. malej (minoritnej) zmluvy St. germainskej.

V druhom odseku § 109 obsahovala ústavná listina znenie, že všetci obyvatelia Republiky československej požívajú v rovnakých medziach ako štátni občania tejto republiky na jej území plnú a naprostú ochranu svojho života ako aj svojej slobody nehľadiac k tomu, akého sú pôvodu, štátnej príslušnosti, jazyka, rasy alebo náboženstva. Možno povedať, že to bolo ustanovenie o zákaze diskriminácie vzhľadom na všetky vymenované atribúty. Ústavná ochrana týchto atribútov nie je totožná, ani neznamená rovnosť občana, človeka. Veľké rozdiely v majetkových pomeroch (pričom dve pätiny, nie dve tretiny ako sa to vyžaduje pre fungujúci demokratický právny štát tvorila stredná trieda), bieda, sociálna marginalizácia nie malej časti obyvateľstva najmä na Slovensku znamenala, že táto časť občanov bola reálne, fakticky v postavení nerovného občana pred zákonom. O uplatnení svojich práv a slobôd obsiahnutých v ústave, eventuálne uvedených v obyčajnom zákone nemala, vzhľadom na biedu, nevzdelanosť, vedomosti ani financie na súdne poplatky, prostriedky na advokáta. A bez nich práva ani „rovnosť pred zákonom“ nedosiahla.

Prikláňame sa teda k názoru, že katalóg ústavných slobôd a práv nemal relevanciu právnych noriem. Nebol však iba monológom zákonodarcu, aj keď nemožno poprieť, že ním v mnohých ustanoveniach bol. Najmä však bol námetom, či úlohou pre zákonodarcu. Mal byť prameňom pre ústavný súd a tiež pre najvyšší správny súd.

Katalóg ústavných slobôd a práv obsahoval ustanovenia relevancie politických zásad, postulátov, programov, bez normatívneho významu, pričom niektoré z nich neboli, či nemuseli byť pravdivé (iné mohli byť zdanlivými, či fiktívnymi), a ďalšiu skupinu v tejto štruktúre tvorili ustanovenia, ktoré mali kompetenčnú povahu. V podstate išlo o blanketné právne normy, ktoré odkazovali, že bližšia úprava daných práv a slobôd, ich medze, sa upravia v budúcom zákone, ktorý je oprávnený vydať zákonodarcu.²¹ V niektorých právach a slobodách sa však stanovilo, že príslušné práva a slobody upraví zákon, ktorý však v skutočnosti už bol vydaný a bol platným niekedy v historickej minulosti. Obsah, limity ústavných práv a slobôd daných Ústavou z r. 1920, bol reálne, konkrétne už uzákonený v inom období, aj v značne odlišných pomeroch.²² Domnievame sa, že to bol ďalší nedostatok ústavnej úpravy. Aj F. Weyr považoval takúto úpravu za vadu ústavy²³ s pripomienkou, aby sa tieto vady vykládali veľmi reštriktívne.

²¹ Pre konštrukciu týchto ustanovení platil hodnotiaci výrok, že v ústavnej úprave bolo v čitateľovi deklarované ústavné právo, ale vo vykonávacom zákone ako menovateľovi bolo toto ústavné právo obmedzené či zredukované, dokonca negované, popreté.

²² Takýto stav bol v týchto ústavných právach: a) tlačové právo, podľa zákona č. 6/1863 ř. z.; b) právo spolčovacie, podľa zákona č. 134/1867 ř. z.; c) zákon č. 135/1867 ř. z.; d) zákon č. 42/1870 ř. z., pre ochranu tajnosti dopisov a písomností;

²³ WEYR, F.: Soustava československého práva státního. (Druhé vydání). Praha, 1924, s. 75.

Kompetenčnú povahu mali, resp. blanketnými ústavnými normami boli v Ústave 1920, ustanovenia s dikciou, že podrobnosti upravuje zákon: a) sloboda osobná (§ 107), b) právo domové (§ 112)²⁴, c) právo zhromažďovania, e) právo spolčovania; f) petičné právo; g) listové tajomstvo; h) sloboda prejavu. Podľa tohto výpočtu a prehľadu možno tvrdiť, že sedem ustanovení ústavnej listiny malo kompetenčnú povahu, malo charakter blanketnej právnej normy. Jednalo sa pritom absolútnou väčšinou o osobné slobody, t. j. o práva vo vzťahu „osoba – štát“, kvalifikované ako *ius negativum*, t. j. štát do nich nemohol zasahovať, pretože to bola sféra osobnej slobody človeka a osoby. Možné zásahy do tejto sféry štátom tak boli ponechané na zákonodarcu, na jeho zákon, ktorý bolo možné meniť podľa dobových podmienok. Ústava Slovenskej republiky, ústavný zákon č. 480/1992 Zb. z. priniesla podstatnú zmenu v úprave základných práv a slobôd. Zásady, práva a slobody, upravené v prvom oddiele s názvom „Všeobecné ustanovenia“ a v druhom oddiele „Základné ľudské práva a slobody“ od článku 11 až po článok 25 vrátane, upravila ústava možno povedať komplexne, úplne a celistvo, bez použitia odkazu, resp. ustanovenia s blanketnou normou. V priebehu siedmich desaťročí vývoja ústavného práva sa dosiahol tento pokrok, pozitívna zmena, t. j. základné ľudské práva a slobody sú výlučne a výhradne upravené ústavou a nepodliehajú, nemôžu byť uplatnené podústavnou normou, občajným zákonom.

Ústava, ústavné zakotvenie základných práv a slobôd – sa spája alebo považuje sa za právnické, juristické vymedzenie pojmu slobody. Ústavné listiny sa chápu a vysvetľujú možno iba historicky, možno aj normatívne tak, že sa chápali ako právne bariéry (prekážky) postavené medzi štátnymi občanmi a štátnou mocou. Aké vymedzenie priniesla Ústava z r. 1920? Možno povedať, že to uviedla v druhej vete, odseku druhom, § 1 ústavnej listiny v tomto znení: „*Ona (ústavná listina) vytyčuje medze, ktoré tieto orgány (zákonodarné, vládne a výkonné a súdne) nesmú prekročiť, aby sa nedotkli ústavne zaručených občianskych práv*“. Treba dodať a zdôrazniť, že to bolo dobové vymedzenie tohto pojmu, zodpovedajúce vtedajšiemu stavu spoločnosti, liberálne buržoáznej, resp. ranne kapitalistickej.

F. Weyr napísal, že ide o historicky vysvetliteľné, avšak normatívne nesprávne poňatie ústavných listín ako právnych bariér (prekážok), postavených medzi štátnymi občanmi a štátnou mocou v prospech občanov. Podľa tohto hodnotenia, tejto definície, názor tohto učenia bol takýto: a) štátna moc (môže) voči občanom všetko (je jej dovolené všetko), čo nie je výslovne zakázané. Podľa názoru F. Weyra by malo toto vymedzenie správne znieť, že – „štátnej moci je všetko zakázané, čo nie je zákonom výslovne dovolené, a tým (štátnej moci zároveň toto je ako povinnosť uložené) by

²⁴ Právnou normou, na ktorú odkazovala ústavná listina v týchto základných právach bol ústavný zákon č. 293/1920 Zb. z. a n. zo dňa 9. apríla 1920 o ochrane slobody osobnej, domovej a listového tajomstva (podľa § 107, 112 a 116 ústavnej listiny).

jej odpadla aj nevyhnutnosť osobných bariér, ktorých stanovenie sa potom ani de lege ferenda neodporúčalo, pretože to vyvoláva mylný dojem, že vo všetkých smeroch, ktorých sa zmieneny „katalóg“ nedotýka, sú ľubovoľné zásahy štátnej moci do jednotlivcovej sféry dovolené.“²⁵

Postreh, vymedzenie F. Weyra možno charakterizovať ako nové, invenčné poznanie skutočného ústavného vedca, ktorý poukázal na nedostatok takéhoto chápania v Ústave z r. 1920 – a uviedol a navrhol optimálne riešenie – z hľadiska vzťahu štátna moc a štátny občan. Vymedzenie F. Weyra bolo verifikované a potvrdené v ďalších ústavách. Obsahuje ju aj Ústava Slovenskej republiky v článku 2., v odsekoch 2, a 3, v tomto znení: „*Štátne orgány môžu konať iba na základe ústavy*“. Ústavný vývoj ČSR je spojený, vyústil do vzniku ústavného práva suverénnej Slovenskej republiky. Aj v tom je hodnota ústavnej listiny ČSR z roku 1920.

Záver

Katalóg ľudských práv a slobôd, obsiahnutý v hlave piatej ústavnej listiny ČSR z roku 1920 je z hľadiska počtu jeho ustanovení skromný, tvorí ho dvadsaťjeden paragrafov. Pôsobenie tohto katalógu na Slovensku objektívne prinášalo politickú slobodu jeho občanom, a národnú emancipáciu Slovákom i keď subjektívne začínal tým dlhodobý vývojový proces k týmto cieľom.

Ústava ČSR z roku 1920 z hľadiska charakteru jej ustanovení o základných právach a slobodách, patrí do tretej generácie úpravy týchto práv a slobôd v základných zákonoch štátov Európy a sveta. Úprava, znenie práv a slobôd v československej ústave má povahu deklaratórnych viet, nie teda právne relevantných noriem a malo charakter (až na výnimky) „monológu zákonodarcu“. Druhým typom ustanovení v ústavnej listine boli blanketné právne normy, ktoré mali povahu kompetenčných noriem. Odkazovali, že bližšia úprava daných práv a slobôd, ich medze sa upraví v budúcom zákone, ktorý je oprávnený vydať zákonodarcu v budúcnosti, resp. odkazovali na zákon, ktorý bol recipovaný z minulosti z iných pomerov. Priniesla aj úpravu vzťahu občan – štát, ktorá sa preukázala ako zastaralá. Podľa nej štátna moc mohla voči občanovi všetko, čo jej nebolo výslovne zakázané. Podľa názoru F. Weyra by malo toto vymedzenie správne znieť, že – „štátnej moci je všetko zakázané, čo nie je zákonom výslovne dovolené“.

²⁵ WEYR, F.: Soustava československého práva státního. (Druhé vydání). Praha, 1924, s. 75.

BIBLIOGRAFIA:

- BEŇA, J. (ed.): *Pramene k dejinám práva (Novovek)*. Bratislava : Vydavateľské oddelenie PraF UK Bratislava, 2009.
- BEŇA, J.: *Súčasný dejiny práva krajín Európy. I. diel (Ústavné právo štátov Európy v XX. storočí)*, Banská Bystrica : UMB v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, 1998.
- BIANCHI, L.: *Metódy odbúravania zhromažďovacieho práva v predmníchovskej ČSR*. In *Právnické štúdie*. II., SAV 1954.
- BIANCHI, L.: *Súdna perzekúcia robotníckeho hnutia na Slovensku (podľa zákona na ochranu republiky)*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1955.
- BROKLOVÁ, E.: *První československá ústava. (Diskuse v Ústavním výbore v lednu a únoru 1920)*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny ČAV, 1992.
- DEJMEK, J. a kol.: *Československo. Dějiny státu*. Praha : Libri, 2018.
- Encyklopédia Slovenska*. V. zväzok. (R-U). Bratislava : Veda, 1981.
- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa III. (1960 – 1989)*. Praha : Karolinum, 2007.
- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa I. (1914 – 1945)*. Praha : Karolinum, 2005.
- KALLAB, J – HERRNRITT, V. (eds.): *Trestní zákony československé. (Komentované zákony Československé republiky)*. 2. Vydání. Praha : Československý kompás, 1927.
- MASARYK, T. G.: *Nová Evropa. Stanovisko slovanské*. Praha 1920.
- PAVLÍČEK, V. a kol.: *Ústavní právo a státověda. II. díl. (Ústavní právo České republiky)*. 2. podstatně rozšířené a doplněné vydání. Praha : Linde, 2008.
- ŠOŠKOVÁ, I.: *Zrušení šľachtictva versus zachovanie stavovských rozdielov*. 4. kapitola. In ŠOŠKOVÁ, I. (ed.): *Vznik Československej republiky a Slovensko*. Praha : Leges, 2019, s. 73-95.
- ŠTROUGAL, L.: *Paměti a úvahy*. Praha : Epoque, 2009.
- WEYR, F.: *Soustava československého práva státního*. (Druhé vydání), Praha 1924.

KONTAKT:

jozef.bena@flaw.uniba.sk

ÚSTAVA Z ROKU 1939 A VZŤAHY NAJVYŠŠÍCH ŠTÁTNYCH ORGÁNOV

Adrián GAJARSKÝ

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Slovenská republika

ABSTRAKT: *Cieľom predloženého článku je právno-historicky poznamkovať a načrtnúť ústavných systém najvyšších štátnych orgánov Slovenskej republiky, kreovaných po prijatí ústavy SR – úst. zákon číslo 185/1939 Sl. z. z 21. júla 1939. Nižšie predstavený text sa priamo dotýka aj ústavou rámcovaného a dotvoreného politického ľudáckeho systému. Autor bližšie tiež priblíži dobový kontext jej kreovania (napr. niektoré podnetné okolnosti prijatia ústavy, alebo názorové postoje popredných predstaviteľov režimu) a pokúsi sa analyzovať ústavnoprávne a verejnoprávne vzťahy najvyšších štátnych orgánov, ktoré tvorili chrbtovú kosť etablojúceho sa režimu.*

KEÚČOVÉ SLOVÁ: *ústava Slovenskej republiky (1939), snem, prezident, vláda, štátna rada, ľudácky režim HSĽS*

ABSTRACT: *The aim of the article is to legally and historically remark and outline the constitutional system of the highest state bodies of the Slovak Republic, created after the adoption of the Constitution of the Slovak Republic – Constitutional Act No. 185/1939 Sl. z. z. of July 21, 1939. The text presented below will also directly refer to the constitutionally created political people's system. The author will also describe the historical/period context of its creation (e.g. circumstances of the adoption of the constitution, opinions of leading figures of the regime and I will also try to analyze the constitutional and public relations of the highest state bodies that formed the backbone of the establishing regime).*

KEYWORDS: *constitution of the Slovak Republic (1939), assembly, president, government, state council, people's regime HSĽS*

Úvod

Ako základné hodnotiace kritérium v právnej histórii pri hodnotení akéhokoľvek politického režimu, či už demokratického, opierajúceho sa o prvý zákon štátu – reálnu demokratickú ústavu, ako aj pre nedemokratický režim, ktorého ústava je veľmi často len písanou a fiktívnou atrapou skutočného, tradičného a v európskom priestore etablovaného ústavného systému, musíme zohľadniť prijatie, ideový základ a samozrejme obsah predmetnej prvej slovenskej ústavy. Pre ústavný vývoj vojnovjej Slovenskej re-

publiky sa takým dôležitým krokom stalo pochopiteľne prijatie ústavy z 21. júla 1939 na základe ústavného zákona č. 185/1939 Sl. z. Týmto ústavným zákonom sa malo odstrániť právne a mocenské provizórium, ktoré tu vzniklo po vyhlásení Slovenského štátu 14. marca 1939, kreované na základe zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte. Nová ústava Slovenského štátu sa z pochopiteľných geopolitických príčin vytvárala pod výrazným vplyvom nacistického Nemecka a jeho deformovaného a karikovaného ústavného systému, resp. Führersystému, čo sa negatívne prejavilo aj v jej znení, resp. ďalších ústavných aktoch, na ňu nadväzujúcich. Ústava mala priamo či nepriamo reflektovať nové dominantné postavenie Nemecka a jeho satelitov v pomníchovskej Európe, a tretou ríšou naoktrojovaného nového politického smerovania. Klasická, liberálna demokracia a ňou vytvorené a fungujúce ústavné a štátne (i verejnoprávne) orgány mali ustúpiť „novým poriadkom“ a „novému človeku“.

Historické súvislosti prijatia ústavy

Za primárne kritérium včasného prijatia novej ústavy možno považovať snahu o vnútornú konsolidáciu vzťahov v novovzniknutom štáte, o ktorú sa predstavitelia Slovenského štátu snažili v prvom rade. Ich snahou bolo čo najrýchlejšie realizovať všetky atribúty štátnosti a tým demonštrovať samostatnosť nového štátu. Pôvodné náznamy, ako by sa prvá slovenská ústava a politický režim v štáte mohol z filozoficko-právneho hľadiska konštituovať, uverejnilo prorežimné periodikum Slováč už 23. apríla 1939. V článku, ktorý sa venuje všeobecne európskym ústavným tradíciám v ich konfrontácii s novým európskym pangermánstvom, sa v nich kritizuje najmä liberálno-demokratický svetonázor a parlamentarizmus, ako nevhodná a s novo formovaných ľudáckym režimom absolútne nekonformná forma vlády, a navyše sa autor článku veľmi kriticky vyjadroval aj k sociálnej demokracii, resp. komunizmu: „*Demokracia sklamala. Všeobecné volebné právo nespĺnilo doň vkladané nádeje. Isté, je, že na nohy postavilo demagógiu. V mnohých štátoch zosilneli extrémne smery, masy pre nedostatok náležitého vedenia hodili sa do náručia sociálnej demokracie alebo komunizmu. Vedúci ľudia neboli si vedomí svojej zodpovednosti, sháňali sa po popularite a po splnení svojich osobných záujmov. Parlamenty strácajú vážnosť. Vlády stávajú sa koristou politických strán, preto sú nieisté, často sa striedajú a k rozhodným činom nie sú schopné.*“ Naopak vtedajší autori začali písať o nových, „progresívnych“ ústavách „Novej Európy“ a o príznačných zmenách, hlavne pre národy, ktoré tieto ústavy prijali, ako bolo Taliansko, Nemecko, Estónsko, Portugalsko či Bulharsko. Zdôrazňovali tzv. národný charakter týchto ústav, kde napísali: „*Tieto nové ústavy sú odzrkadlením smýšľania národov v prítomnosti. Kým liberálne-demokratický svetový názor v ústavách jednotlivých štátov odzrkadľoval sa ako názor doby, zatiaľ nové ústavy stelesňujú smýšľanie národa a teda majú národný charakter. Nové ústavy vyslobodzujú národnú dušu z kozmopolitických pút a umožňujú, aby*

národ našiel seba. Liberálny svetový názor stavia do popredia individuum, nový svetový názor verejný záujem a individuum len ako člen národného celku príde do úvahy.“. Ako najlepšiu formu vlády sa snažili prezentovať najmä autokraciu a vodcovský systém, tiež sa pozitívne vyjadrovali k stavovskej organizácii a do popredia sa forsírovalo náboženstvo v zmysle kresťanského svetonázoru: „Smerodajnú vôľu štátu môže dávať len sjednotená pospolitosť a túto len vláda silnej ruky a bezpodmienečnej autority môže plniť. Nové štátne zariadenia zakladajú sa na princípe autoritatívnom. Od starých diktatúr líšia sa v tom, že majú v ľuďoch svoje korene. Na čele stoja ľudia z ľudu vyšší, v ktorých národ vidí stelesnenie svojho smýšľania a ktorí celým svojím životom dávajú výraz tohto nekompromisne národného smýšľania. Autoritu a s nim vedenie dáva ľud a len ľud môže toto aj odňať. Pri vodcoch stojí organizovaný ľud, zástupcovia stavov, ktorí riadia a kontrolujú prácu vodcov... Stavovská organizácia dáva možnosť vyberať najschopnejších pracovníkov a tých postaviť na vedúce miesta. Pri tomto systéme jednotlivé vrstvy nie podľa svojej početnosti, ale podľa svojho významu a svojej hodnoty dostávajú miesta v zákonodarstve. Naša ústava pôjde tiež touto cestou, a to cestou autoritatívnou síce, ale usmernenou princípom kresťanstva“.¹

Uvedené drobné citácie len dokumentujú súdobú verejno-spoločenskú zhodu s pôvodnými ideami ľudákov HSES, ktorí, ak ide o ich politické a štátoprávne predstavy, sa po 14. marci len priblížili splneniu si svojho (ultra)pravicovo orientovaného, katolíckou sociálnoprávnou doktrínou naplneného, ústavno-politického programu, ktorému mali slúžiť aj ústavou vytvorené najvyššie štátne orgány a najmä vzájomné vzťahy medzi nimi a ich originárne aj delegované funkcie.

Historický proces prijatia ústavy, ktorý je už vedecky prebádaný, si na tomto mieste v krátkosti dovoľíme rekapitulovať priblížením nasledovných krokov relevantných politických činiteľov. Predovšetkým predsedníctvo HSLS poverilo komisiu, ktorej predsedom bol Vojtech Tuka, vypracovaním novej ústavy. Komisia tu nadviazala na prácu v súvislosti s prípravou ústavy Slovenskej krajiny, návrh ktorej bol vypracovaný Karolom Mederlym. Čo je zaujímavé v tejto súvislosti podotknúť, návrh Mederlyho komisie právne predpokladal budúce usporiadanie Slovenskej republiky, ale s ohľadom na niekdajšie usporiadanie „federalizovanej“ druhej Česko-Slovenskej republiky neoperoval s funkciou prezidenta – hlavy štátu. Jednotliví členovia komisie prípravného grémia vypracovali svoje vlastné návrhy. Na základe toho bol vypracovaný „Náčrtok ústavy“, ktorý mohli všetci členovia komisie pripomienkovať. Základnými podkladmi pre prácu komisie sa stali ústavné dokumenty vzorových krajín: Nemecka, Talianska, Portugalska a predanšlusového Rakúska a taktiež vychádzali i z domáceho vzoru ústavy 1. ČSR. K dôležitým ideovým zdrojom ďalej patrili tiež pápežské encykliky Leva XIII.

¹ Slovák. 23. apríla 1939 Dostupné na: <http://digitalna.kniznica.info/zoom/44587/view?page=1&p=separate&tool=info>

Rerum novarum a Pia XI. Quadregesimo anno, ktoré mali inkorporovať kresťanský dominujúci svetonázor väčšinového obyvateľstva ako zdroja moci.

Niektoré z uvedených návrhov, ktoré boli zjavne silno inšpirované zahraničnými ústavnými dokumentmi, upúšťali od klasického trojdelenia moci a celú konštrukciu štátu postavili na stavovsko-korporatívnych princípoch. V konečnom dôsledku v prijatom ústavnom texte sa až takúto radikálnu zmenu nepodarilo presadiť, ústava síce rákala so zavedením stavovského zriadenia, no konštitučne definovaná podstata fungovania štátu bola založená znovu na klasickom parlamentno-vládnom usporiadaní, z čoho možno usúdiť, že československé ústavné tradície boli jej tvorcom nielen dobre známe, ale aj prijateľné a akceptovania hodné.

Následná etapa prípravy ústavy sa odohrávala už na pôde ústavnoprávneho výboru, ktorý sa ním zaoberal tri mesiace. Diskusie sa týkali najmä budúceho znenia preambuly, právomocí nového orgánu Štátnej rady a normotvornej právomoci vlády. Značná časť pripomienok taktiež smerovala k zapracovaniu nevyhnutných požiadaviek privilegovanej nemeckej menšiny. Následne spravodajca výboru Karol Mederly predložil plénu Slovenského snemu značne prepracovaný, vládny návrh ústavy a veľmi obsérne zdôvodnil ústavné zakotvenie nového štátneho režimu, ktorý už fakticky určitú dobu od vyhlásenia Slovenského štátu fungoval.² V tejto súvislosti možno citovať z Mederlyho odôvodňovacieho prejavu, okrem známych floskúl o jej charaktere ako základnom kameni štátu a tiež o historickom vyvrcholení úsilia Slovákov v tisícročnom boji za samostatnosť, nasledovný étos: *„Zástupcovia slovenského národa, zákonodarcia Slovenského štátu, majú vo svojom dnešnom zasadnutí ťažkú, ale vznešenú úlohu. Majú vložiť do budovy Slovenského štátu uholný kameň, na ktorom bude spočívať ústrojnosť štátu. Týmto základným a uholným kameňom je ústava Slovenského štátu. Slovenský národ po tisícročnej porobe, po tisícročnom bezprávi má svoj vlastný, samostatný štát... Nevhodnými by sme boli dobroty Božej, keby sme tento dar, náš slobodný Slovenský štát nevybudovali, nezriadili takou vrúcnou láskou, statočnou spravodlivosťou, akú vyžaduje od nás viac ako tisícročná tradícia, bolestné utrpenia Slovenského národa. V histórii národa azda nebolo tak významnej udalosti, ako je dnešná, dať, utvoriť ústavy Slovenského štátu. Historická chvíľa, vznešený akt, ku ktorému človek pristupuje mimovoľne s bážňou v srdci a pohnutosťou v duši.“*³ Z jeho prejavu možno tiež dedukovať, že zo zvoleného spôsobu glorifikačnej reči, s akou Mederly oficiálne predstavoval návrh ústavy, možno považovať jej prijatie za veľmi dôležitý moment pre štátnosť a jej nositeľov.

² PODOLEC, O.: Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945. In *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 110 – 111.

³ Stenografický záznam zo schôdze snemu Slovenskej republiky. 21. júla 1939, Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135154>

Podľa § 1 ods. 1 ústavy sa vyhlasoval Slovenský štát za republiku.⁴ Fakt, že podľa tohto § 1 ods. 1 Slovenský štát je republikánske zriadenie s demokratickým duchom, protirečil jeho silný konzervatívny katolicizmus, klerikalizmus a z ďalších ustanovení⁵ do oči bijúci autoritatívny režim. Republikánsku formu štátu navyše ústavodarcovia považovali za neprijateľnú pre jej francúzsko-revolučno-osvietenský, deistický a protiklerikálny pôvod. Okrem toho sa do popredia dostal tiež princíp teokratizmu, nie však v podobe formy štátu, ale ako pôvod všetkej moci a práva.⁶

Dôležitými hodnotami, ktoré mala ústava podľa desiatej hlavy chrániť bola osobná sloboda, práca, súkromné vlastníctvo, manželstvo, rodina a materstvo. Nový štátny systém mal byť vybudovaný na dvoch základných pilieroch – národnom a kresťanskom a tiež na princípoch verejnej autority, sociálnej solidarity a kolektivismu neobmedzujúcim osobné práva.⁷

Ústava mala vytvoriť preto elementárny konštitučný rámec, na základe ktorého sa malo postupovať (a aj sa postupovalo) v rámci ústavou daných možností vo verejno-politickom aj ústavnoprávnom živote Slovenska. Pripomeňme, že aj v demokratických štátoch a ich histórii sa vyskytujú prípady, kedy bolo ťažko možné docieľiť, aby sa ústava naplňala do bodky (in stricto sensu), a preto ústava mala skôr byť základnou, formálnoprávnu limitáciou, kde by sa mala spoločnosť dostať v svojom ideálnom stave. Nebolo to inak ani v Slovenskom štáte, dokonca ten cieľový ideál bol pre ňu veľmi vzdialený v mnohých prípadoch od reálnej ústavnej praxe, čím nemyslíme len potláčanie základných ľudských a občianskych práv pri židovskom obyvateľstve a občianstva zbavenej masy. Praxou sa potvrdzovali skryté či otvorene propagované ultrapravicové ideológie, ktoré sledovali a obdivovali hlavne čelní a kľúčoví v ústavnej a politickej praxi činní predstavitelia HSLS, skutočná prax však bola až priveľmi naivná a nepraktická, častokrát však narážala na odpor či bojkot časti obyvateľstva, alebo ju zarazili/obmedzili sami Nemci (najmä prostredníctvom svojho veľvyslanectva či tu pôsobiacich Beraterov).⁸ Popritom *plus et ultra* si môžeme klásť kľúčovú otázku, akým spôsobom ústava naozaj bola základným kameňom štátu a ako sa jej aspoň základné ustanovenia pre občanov naozaj naplňali v reálnej ústavnej a zákonnej praxi? Ak napr. podľa § 80 ods. 1 v desiatej hlave ústavy čítame: „Všetci obyvatelia bez rozdielu pôvodu,

⁴ Od jej prijatia preto aj oficiálne štát niesol názov Slovenská republika, pravdou však je, že oficiálni predstavitelia i bežný občan radšej používali názov Slovenský štát.

⁵ § 44 ústavy.

⁶ BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB Banská Bystrica, 2001, s. 53 – 54.

⁷ PODOLEC, O.: Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945. In *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 111.

⁸ HAJKO, J.: *Nezrelá republika. Slovensko v rokoch 1939-1945*. Bratislava : Slovart, 2009, s. 65.

národnosti, náboženstva a povolania požívajú ochranu života, slobody a majetku.“ Podľa elementárneho gramatického výkladu síce zákonodarca v nasledovnom blanketovom § 80 ods. 2 upravitel, že sú určité obmedzenia prípustné len na základe zákona, to sa však nezhodovalo z deklarovanými slobodami podľa ods. 1, ktoré ústava mala garantovať. Zákonodarca už v preambule dal taktiež na vedomie, že, *ako vykonávateľ sociálnej spravodlivosti a strážca všeobecného dobra v súladnej jednotnosti dosiahol mravným a politickým vývojom najvyšší stupeň blaha spoločnosti i jednotlivcov.*“ Pokiaľ však ale dáme túto vetu do kontextu so známymi historickými skutočnosťami, podľa ktorých sa štátna moc zachovala k vyššie uvedenej národnostnej židovskej menšine, prípadne k politickým oponentom, môžeme ústavu brať len ako čistý zdrať papiera, ktorú nerešpektoval ani samotný zákonodarca. Príkladov porušovania ústavných limitov a mantinelov bolo iste viac a tak prvky autoritatívneho a totalitného režimu boli v našej, vojnovej ústavnej praxi jasne prítomné.

Napríklad vtedajší prorežimný autor, Dr. Alexander Beznák uverejnil v Administratívnom vestníku, svoj odborný názor na ústavu. V článku vymedzil akési základné ciele ústavy a ako by mohli byť premietnuté v praxi. O kolektivistickom životnom názore, ktorý bol po novom súčasťou Slovenska, sa vyjadril takto: *„Na miesto individualistického životného chápania vstúpilo teraz životné chápanie kolektivistické. Človek podľa tohto životného názoru nepatrí výlučne len sebe ani svojou dušou ani svojím telom. Všetky hodnoty, duševné i hmotné, statnosť nášho tela, naše činy, ba aj naše názory a rozhodnutia sú hodnotené dnes iba so stanoviska kolektivistického.“* Kolektivistický názor sa po novom vzťahoval aj na náboženstvo: *„S kolektivistického hľadiska ani náboženstvo nie je viac súkromnou vecou jednotlivca. Pre ľudskú spoločnosť nie je to viac jedno, či niekto verí v Boha alebo nie. Dnes už jej záleží na tom, aby každý jej člen veril v Boha.“* Ako sa píše v tomto článku, nová myšlienka stavovského zriadenia, ktorú sa po novom, v „modernej dobe“, bude snažiť štát budovať *„...je zaistiť hospodársky blahobyť jednotlivca aj celku.“*⁹

Ústavne deklarovaný systém najvyšších štátnych orgánov

Najvyšším ústavodarným zhromaždeným Slovenskej republiky sa stal jednokomorový parlament – snem, ktorý bol kreovaný a volený ešte ako zastupiteľský orgán autonómnej krajiny. Snem Slovenskej republiky mal tak výnimočnú možnosť zakotviť svoje vlastné postavenie v ústavnom systéme štátu.¹⁰ Vládna moc s novými voľbami do

⁹ BEZNÁK, A.: Ústava Slovenskej republiky. In *Administratívny vestník*. 1939, r. XVIII, č. 8, s. 377.

¹⁰ PODOLEC, O.: Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945. In *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 112.

snemu Slovenského štátu nepočítala, keďže voľby do autonómneho snemu Slovenskej krajiny z 18. decembra 1938 predstavovali pre vládnu garnitúru dostatočnú „manifestáciu vôle slovenského národa“ a nové vypísanie volieb v čase začínajúcej sa vojny nepovažovala za potrebné, neskôr už z politických dôvodov vzťahujúcej sa rezistencie ani za žiaduce, ba priam za kontraproduktívne.¹¹

Zákonodarným orgánom novovzniknutého štátu sa podľa prijatého ústavného zákona č. 185/1939 Sl. z. z 21. júla 1939 stal Snem Slovenskej republiky, ktorý si sám z vlastnej moci upravil svoje postavenie, čo možno charakterizovať za veľmi neštandardné v podmienkach totalitných režimov. Jeho atypické exkluzívne postavenie v režime formálne vyjadrovalo aj zaradenie na prvé miesto v ústave v rámci systematiky.¹² Postavenie snemu formálnoprávne upravovala II. hlava ústavy, konkrétne § 6 až § 30. Podľa § 6 „Zákonodarnú moc pre celé územie Slovenskej republiky prislúcha snemu.“. Podľa § 7 ods. 1 bol upravený počet poslancov na 80. Podľa ods. 2 sa mali poslanci voliť všeobecným, priamym, rovným a tajným hlasovaním. Na základe ustanovenia § 8 bol snem volený na 5 rokov.

Veľmi dôležité je v tomto prípade podotknúť, že vládna moc s novými voľbami do snemu Slovenského štátu nepočítala, keďže voľby do autonómneho snemu Slovenskej krajiny z 18. decembra 1938 predstavovali pre vládnu garnitúru dostatočnú „manifestáciu vôle slovenského národa“ a nové vypísanie volieb v čase začínajúcej sa vojny nepovažovala za potrebné, neskôr už z politických dôvodov vzťahujúcej sa rezistencie ani za žiaduce, ba priam za kontraproduktívne.¹³ Snemové voľby sa mali pôvodne uskutočniť do 31. decembra 1943, kedy sa podľa ustanovenia § 100 ods. 2 ústavy malo skončiť funkčné obdobie ústavodarného snemu. Snem Slovenskej krajiny sa tak nikdy nepremenil na snem Slovenskej republiky podľa doslovného znenia ústavy. Krajinský snem sa tak považoval za snem podľa II. hlavy ústavy, mal však len postavenie dočasného, provizórneho snemu.

Provizórny bol z hľadiska svojej kreácie, ako aj z hľadiska počtu poslancov. Mal najviac vždy len 63 poslancov¹⁴. Poslanci tak uplatňovali svoj mandát až do konca existencie Slovenského štátu nepretržite. Nepriamo právne upravená otázka kreovania

¹¹ BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 50.

¹² PODOLEC, O.: *Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945*. In *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 112 – 113.

¹³ BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010, s. 50.

¹⁴ BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB Banská Bystrica, 2001, s. 56.

snemu v prípadnom ďalšom volebnom období bola v rámci ústavného vymedzenia kompetencií štátnej rady. Spravodajca K. Mederly nazval tento spôsob eufemisticky „*režimom usmerňovanej voľby*“, v ktorom je možnosť kandidatúry obmedzená, pričom výber spadá do pôsobnosti štátnej rady. Občania tak následne mali možnosť len schvaľovať navrhovanú kandidátnu listinu v ústavou prípustnom ľudovom plebiscite (referende), pri zachovaní všetkých aspektov klasického volebného práva, najmä tajnosti hlasovania.¹⁵ Nových poslancov do dočasného snemu vymenúval prezident republiky. Takéto riešenie bolo síce politicky priechodné, avšak nebolo ústavnoprávne čisté.¹⁶

Pripomeňme, že aktívne volebné právo do snemu Slovenskej republiky podľa § 9 ústavy mal každý štátny občan, ktorý dovŕšil 21 rokov veku života. Pasívne volebné právo mal každý štátny občan, ktorý dovŕšil 30. rok veku života a vyhovoval ostatným podmienkam volebného poriadku do snemu.

Snem bol uznášania schopný podľa § 21 ústavy pri prítomnosti aspoň 1/3 všetkých poslancov a k platnosti uznesenia bola potrebná väčšina prítomných, na prijatie ústavy alebo ústavných zákonov bola potrebná 3/5 väčšina pri prítomnosti aspoň 2/3 poslancov. Okrem prijatia a zmeny ústavy alebo vydania nových ústavných zákonov bola potrebná 3/5 väčšina pri prijatí zákonov o zmene štátneho územia, v prípade vypovedania vojny či pri podpise mieru, alebo pri obžalobe prezidenta. Zákonodarnú iniciatívu mali nielen členovia vlády, ale tiež členovia snemu alebo štátnej rady. Na základe § 24 patrilo do výlučnej právomoci snemu Slovenskej republiky: voliť prezidenta republiky, uznávať sa o ústave, ústavných zákonoch a ich zmene, ustálenie štátneho rozpočtu, uznávať sa o záverečných účtoch, vydávať zákony o brannej povinnosti, uznávať sa na zákonoch, ktorými sa ukladajú nové trvalé finančné bremená občanom, vydávať zákony o organizácii súdov, o ich pôsobnosti a príslušnosti a o súdnom pokračovaní, a udeľovať súhlas s medzinárodnými zmluvami.¹⁷

Podľa § 19 bol snem zvolávaný na riadne zasadanie dva razy do roka, konkrétne na jar v marci a na jeseň v októbri. Zvolávať snem na riadne zasadnutie spadalo do právomoci prezidenta. Prezident republiky mal povinnosť zvolať snem aj vtedy, ak o to požiadala väčšina poslancov. Ak toto mimoriadne zasadnutie prezident do 14 dní nezvolal, zvolal mimoriadne zasadnutie predseda snemu. Veľmi dôležitým pre fungovanie snemu bolo prijatie zákona č. 84/1939 Sl. z. o rokovanom poriadku Slovenského

¹⁵ PODOLEC, O.: Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945. In *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 113.

¹⁶ BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB Banská Bystrica, 2001, s. 56.

¹⁷ MICHELKO, R.: Ústavný systém prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika (1939-1945)*. Martin : Matica slovenská, 2000, s. 96.

snemu. Uvedená procesná norma nielenže načrtla mechanizmus zvolávania schôdzí, čo bolo veľmi dôležité pre jeho samotné fungovanie, ale taktiež ňou boli stanovené štyri obligatórne výbory, ktoré na pôde snemu fungovali: stály, úsporný a kontrolný, ústavnoprávny a rozpočtový. Ustanovenie ostatných výborov bolo vecou rozhodnutia poslaneckého pléna. V konečnom dôsledku tak ešte fakultatívne pôsobili tieto výbory: iniciatívny, imunitný, branný, národohospodársky, kultúrny, sociálny a zdravotný, technický a dopravný, zahraničný výbor. Poslanec nemohol odmietnuť členstvo vo výbore, urobiť tak mohol len, ak bol členom už dvoch výborov. Rokovaní týchto výborov sa zúčastňovali aj „neposlanci“ v úlohe odborníkov, išlo väčšinou o pracovníkov jednotlivých ministerstiev. Opätovne spomeňme československý vzor, ktorý len prevzal rokovací poriadok z roku 1939 (prispôbosený rokovací poriadok Národného zhromaždenia 1. ČSR). Neskôr však ústavná slovenská mienka poukázala, že prevzatie a prispôbosenie starého rokovacieho poriadku nevyhovuje novým požiadavkám snemu Slovenskej republiky, jeho novej jednotnej politickej vôle a zásadám autoritatívneho systému, a tak ho 12. novembra 1941 nahradil nový rokovací poriadok ako zákon č. 248/1941 Sl. z. o rokovacom poriadku Snemu Slovenskej republiky. Tento zákon však neobsahoval žiadne zásadnejšie zmeny.¹⁸

Kľúčové bolo pre snem Slovenskej republiky jeho postavenie v štáte smerom k výkonnej moci, najmä čo sa týka z hľadiska kompetencií a normotvorby. Charakteristickým znakom autoritatívneho režimu bol prenos reálnej politickej moci smerom k výkonnej moci. To v slovenských podmienkach znamenalo neustále zosilňovanie pozície vlády na úkor snemu. Dialo sa tak napriek tomu, že vláda sa v podstate snemu z formálno-právneho hľadiska podľa § 48 ústavy zodpovedala, poslanci snemu tak mohli vláde ako celku alebo jej jednotlivým ministrom vysloviť nedôveru. Prostriedkom zosilňovania postavenia vlády v režime na úkor snemu sa stal inštitút zmocňovacieho zákonodarstva.¹⁹

V období od vyhlásenia autonómie do zriadenia snemu Slovenskej krajiny vykonávala na našom území legislatívnu činnosť výlučne autonómna vláda. V období od vyhlásenia nezávislosti 14. marca 1939 až do prijatia ústavy 21. júla 1939 sa považuje za čas ústavného provizória, v ktorom vláda naďalej tvorila legislatívnu činnosť na základe prvého zákona č. 1/1939 Sl. z. Hlavným prostriedkom posilňovania výkonnej moci na úkor zákonodarnej sa teda stal zmocňovací § 2 zákona č. 1²⁰, ktorý je typickým javom

¹⁸ PODOLEC, O.: Charakter legislatívnej činnosti v Slovenskej republike 1939-1945. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB, 2005, s. 41.

¹⁹ PODOLEC, O.: Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945. In *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 113.

²⁰ § 4 zákona č. 1/1939 Sl. z. o samostatnom Slovenskom štáte.

autoritatívnych režimov. Až na základe novoprijatej ústavy (§ 44) bolo jasne definované, že vláde sa umožňovalo vydávať nariadenia s mocou zákona. Platnosť týchto vl. nariadení bola podmienená podpisom väčšiny členov vlády a prezidenta republiky. Základnou, taxatívne vymedzenou kumulatívnou podmienkou sa stala potreba neodkladnosti pri zamedzení nenahradiiteľnej hospodárskej, finančnej a politickej ujmy štátu. Formou nariadenia s mocou zákona nebolo možné upraviť určité oblasti, ktoré ústava taxatívnym spôsobom vymenovala a ktoré boli zverené do výlučnej právomoci snemu a tiež zákony, ktoré boli na základe výslovnej delegácie vykonávanými predpismi k ústave. Treťou podmienkou platnosti nariadení s mocou zákona vydaných vládou bolo konkludentný súhlas snemu. Snem mal tak právo do troch mesiacov od vyhlásenia normy zrušiť podmiennečnú platnosť, nariadenie zmeniť alebo ho vydať vo forme zákona. V praxi tak bola norma vždy predložená ústavno-právnomu výboru, ktorý pre plénum pripravil odporúčanie. Ústava tak legislatívnu činnosť vlády v zmocňovacom zákone jasne ohraničila a tým aj obmedzila. Spomenutý A. Beznák sa vyjadril a obhajoval zmocňovacie zákonodarstvo, po novom upravené aj v ústave takto: „*Pomery okolo nás stále fluktuujú. Vlnobitie sociálnych, hospodárskych a medzinárodných pohybov stále ešte trvá. Preto potrebuje náš štát možnosť rýchleho jednania. Naša ústava vyhovela tejto potrebe tým, že zákonodarnú činnosť u nás zrýchlila.*“²¹

Snem však prakticky možnosť vyslovenia nedôvery vládnomu nariadeniu využíval minimálne. V pléne snemu Slovenskej republiky sa k zmocňovaciemu zákonodarstvu odvážil vyjadriť len jeden poslanec, Rudolf Čavojský, ktorý k danej téme svojho času povedal: „*Teda naša vláda musí byť opatrná pri rozličných zákonných opatreniach na každom možnom poli. Nesmú byť vydávané vládne nariadenia, ako sa hovorí pod rukou. Každé vládne nariadenie – veď vláda má zmocnenie od nášho snemu – každá vládna osnova mala by prejsť cez ruky odborníkov. Keď je už potrebný rýchly, okamžitý zásah a keď nie je možné, aby osnova prišla do snemu a do jeho výborov, tak nech to prejde aspoň cez ruky odborníkov, ktorí veci rozumejú. Keď sa deje ináč, pôsobí to rušive a škodí sa tým štátu.*“²² V čase od vyhlásenia nezávislosti až po prijatie ústavy bolo prijatých 10 zákonov. Po prijatí ústavy a konsolidácii režimu prijal snem do konca roku 1939 ďalších 36 zákonov, zatiaľ čo vláda prijala 74 nariadení s mocou zákona.²³

V III. hlave novoprijatej ústavy bola upravená funkcia hlavy štátu – prezidenta. Funkčné obdobie prezidenta republiky podľa § 33 ods.1 ústavy trvalo 7 rokov a začínalo sa dňom zloženia prísahy. Podľa ústavy mal prezidenta voliť snem kvalifikovanou

²¹ BEZNÁK, A.: Ústava Slovenskej republiky. In *Administratívny vestník*, 1939, r. XVIII, č. 8, s. 394.

²² BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939-1940*. Bratislava : Voľenský historický ústav, 2010, s. 51.

²³ Tamtiež, s. 61.

väčšinou. Pokiaľ by prezident nebol zvolený v prvom kole, v druhom kole mal byť zvolený prostou väčšinou medzi dvomi najúspešnejšími kandidátmi z prvého kola. Ak by nebol zvolený ani v druhom kole, malo sa rozhodnúť losom. Za prezidenta mohol byť zvolený len štátny občan, ktorý bol voliteľný do snemu a v deň voľby dovŕšil 40 rokov veku. Podľa ústavy § 31 ods. 3 mohla byť tá istá osoba zvolená za prezidenta len dva razy za sebou. Ústava tiež zakotvovala inkompatibilitu výkonu funkcie prezidenta s členstvom v sneme (§ 35). Prezidentské voľby, ktoré prebehli 26. októbra 1939, predstavovali prvé a aj posledné voľby v krátkej histórii vojnovnej Slovenskej republiky. Nikdy viac sa už prezident voliť nemusel a ani nevolil, k čomu iste prispela aj charizma prvého slovenského prezidenta J. Tisa. Prezident spolu s vládou a štátnou radou bol nositeľom vládnej a výkonnej moci. Významne sa podieľal aj na moci zákonodarnej. Podľa § 40 ústavy mohol prezident republiky vydávať dekréty a na základe ústavného zákona č. 200/1944 aj ústavné dekréty s mocou zákona. Podľa § 38 mal vo vzťahu k snemu prezident právomoc zvolávať a rozpúšťať snem, uzatvárať jednania, podpisovať zákony a menovacími dekrétmi dopĺňať počet jeho členov. Prezident mal suspenzívne právo veta, ktoré mohol snem prelomiť, že snem zákon opätovne schválil za takých istých podmienok ako ústavný zákon. Vo vzťahu k vláde menoval a prepúšťal predsedu vlády a ministrov, mal právo sa zúčastňovať ich zasadaní a spolu podpisoval vládne nariadenia s mocou zákona. Taktiež sa mohol zúčastňovať zasadaní štátnej rady a menoval šesť jej členov, neskôr desať členov.

Na základe § 38 ústavy ďalej: reprezentoval štát navonok, prijímal a poveroval diplomatických zástupcov, uzavieral medzinárodné zmluvy, vyhlasoval stav brannej pohotovosti štátu a so súhlasom snemu mohol vypovedať vojnu, a uzatvárať mier, vymenúval tiež vysokoškolských profesorov a sudcov, štátnych úradníkov a dôstojníkov troch najvyšších stupní. Bol najvyšším veliteľom slovenskej armády. K ďalším typickým prezidentským prerogatívam sa radila aj prezidentská imunita. Stíhaný mohol byť len za velezradu a obžalovať ho mohol len snem a trestné stíhanie viedla štátna rada. V prípade, že by bol uznaný za vinného, mohol byť zbavený úradu alebo zbavený možnosti túto funkciu znovu vykonávať, prípadne sa o ňu opätovne uchádzať. Z výkonu svojej funkcie nebol nikomu zodpovedný, politickú a právnu zodpovednosť preberali jednotliví členovia vlády, ktorí kontrastovali jeho rozhodnutia.²⁴

V chronológii textu ústavy nasledovala IV. hlava – vláda, ktorej prislúchala vládna a výkonná moc, konkrétne tie kompetencie, ktoré neprislúchali podľa ústavy prezidentovi alebo štátnej rade. V rámci nej vydávala nariadenia, viazané na aplikáciu zákonov. Ako sme už vyššie spomenuli, vláda disponovala aj zákonodarnou mocou na základe

²⁴ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava : KEY Publishing, s. r. o., 2007, s. 294 – 295.

zmocňovacieho zákonodarstva. Vydávať tak mohla nariadenia s mocou zákona, ktoré musela podpísať väčšina členov vlády a prezident. Predsedu vlády a jednotlivých ministrov menoval a odvolával prezident, ktorý rozhodoval o obsadení jednotlivých ministerstiev a schvaľoval rokovací poriadok vlády. V slovenskej vláde popri predsedovi boli tieto jednotlivé ministerstvá: zahraničných vecí, vnútra, národnej obrany, financií, školstva a národnej osvety, spravodlivosti, hospodárstva, dopravy a verejných prác. Konštituovalo sa aj užšie predsedníctvo strany, ktoré rozhodovalo o určitých otázkach, ktoré spadalo do pôsobnosti celej vlády. Pri predsedníctve vlády fungoval aj úrad propagandy.²⁵

Špecifický prvok, ktorý vytvoril politický systém Slovenskej republiky, tvorila Štátna rada, upravená v V. hlave ústavy, ktorej venujme v závere krátku, za to nevyhnutnú poznámku a ktorá uzatvára ústavný systém najvyšších štátnych a ústavných orgánov SR.²⁶ Z pohľadu teórie a z hľadiska spôsobu kreácie tohto orgánu a vzhľadom na právo zákonodarnej iniciatívy, ide o akúsi „radu starších“ štátu, resp. nekonštituovanú hornú komoru parlamentu. Z hľadiska kompetencií, ktoré jej prislúchali, pripomínala ústavný súd, ale tiež disponovala kompetenciami typickými pre hlavu štátu. Jej hlavnou a najdôležitejšou úlohou bol výber kandidátov na vedúce funkcie, vrátane poslancov do snemu. Pôvodná elekcia Štátnou radou mala nahradiť voľby, ktoré ale mali postupne zaniknúť spolu s demokratickým zriadením. K. Mederly tento orgán a jeho hlavnú funkciu v rozprave pri prijatí ústavy opísal nasledovne: *„Každý národ musí svoje formy práva, organizáciu svojho štátu stvoriť podľa vlastných pomerov. Preto teórie, ktoré môžu byť dobré inde, nemusia byť príliehavé na naše slovenské pomery. Vyberme to, čo je dobré, a prispôbime duši a potrebám slovenského ľudu. My našu ústavu začíname menom Božím, lebo to takto žiada duša slovenského národa. Človeka učinil Boh, aby žil v spoločnosti, ale aj spoločnosť je od Boha, t. j. všetka moc a vláda má svoj pôvod v Bohu. Kristus povedal Pilátovi: „Nemal by si nijak moci nado mnou, keby ti nebolo dané shora.“ Preto, ak chceme tvoriť autoritu, musíme sa odpútať od falošnej pýchy a uznať v prvom rade autoritu Božiu. My potrebujeme autoritu, aby sme sceliť mohli našu národnú pospolitosť v jeden mohutný a pevný celok. Ale opríme si ju o túto večnú autoritu. Boh iste vždy nájde spôsob a prostriedok, ako ju stvoriť a uplatniť. Ľud mu môže byť v tomto nástroji. Autorita môže záležať strachu alebo súhlasu občanov. Tento súhlas je prirodzenejší, len treba nájsť spôsob kvalitného výberu, aby vláda a moc prechádzala ani nie tak podľa výberu kvantitatívneho, ale výberu kvalitatívneho. Tomuto cieľu má slúžiť inštitúcia štátnej rady*

²⁵ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava : KEY Publishing, s. r. o., 2007, s. 295.

²⁶ Bližšie k Štátnej rade a jej činnosti pozri napr. KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme Slovenského štátu v rokoch 1939—1945. In *Historický časopis*, 1996, r. 44, č. 2, s. 221—242.

v našej ústave.²⁷ Dedukciou Mederlyho slov sme dospeli k záveru, že inštitút Štátnej rady mal v budúcnosti zastávať dôležitú úlohu v štátnom aparáte, mal nahradiť všetky staré inštitúty prebraté z demokratických princípov a mal výrazne ovplyvňovať kreáciu ústavného systému. Tieto slová boli Mederlym veľmi silne doplnené o kresťanský svetonázor, o ktorý sa mala rada a v podstate tak aj všetky štátne orgány opierať.

Členmi Štátnej rady boli predseda vlády a predseda snemu, ďalej tam boli designovaní členovia, ktorých menoval prezident, a nakoniec členovia, ktorých delegovala HSLS a národnostné strany. Zloženie a jej kompetencie sa vyvíjali na základe ústavy, ktoré boli neskôr upravené novelizáciou z roku 1943. Funkčné obdobie bolo tri roky. Počas oboch funkčných období sa zachovali nasledujúce kompetencie: skúmanie schopnosti prezidenta republiky plniť svoju funkciu, trestné stíhanie prezidenta a členov vlády, právomoc odobrať mandát poslancom snemu. Z hľadiska vzťahu k snemu je dôležité, že novelou z roku 1943 bola Štátnej rade odobratá kompetencia zostavovať volebnú kandidátku do snemu. Vo vzťahu k prezidentovi zostal tento vzťah veľmi nevyrovnaný: ak by totiž bol prezident stíhaný, rozhodovali by o ňom z väčšej časti jeho vlastní nominanti. Členstvo v rade nebolo zľúčiteľné s výkonom poslanca snemu, no a jej členovia požívali rovnaký rozsah imunity ako poslanci snemu.²⁸

Záver

Autoritatívny systém a jeho ústava z pochopiteľných príčin neprežila nielen politický pád svojich autorov, ani prechod frontu víťaznej Červenej armády, ktorý ukončil existenciu prvej Slovenskej republiky. Ústava upadla do zabudnutia a zanikla spolu s režimom, ktorý ju stvoril. Slovenský politický systém mal byť rámcovaný tromi základnými piliermi: kresťanský svetonázor, stavovský solidarizmus a slovenský nacionalizmus. Sústavné posilňovanie pozície vlády na úkor snemu sa jasne prejavovalo najmä po salzburgských rokovaníach z 28. júla 1940. Váhavosť poslancov snemu a sústavná tolerancia voči svojvoľným krokom vlády dospela až do takého štádia, že všetku moc v štáte napokon ovládala vláda. Situácia sa ešte viac zhoršila po vypuknutí SNP a okupácii krajiny, keď sa snem stal ku koncu éry Slovenského štátu len vykonávateľom nemeckej vôle. Bol to charakteristický znak nezvratiteľnej politickej agónie ústavného a politického života na Slovensku.

V ústavno-politickej praxi však prišlo nie len k mnohým porušeniam vyššie spomenutých troch základných pilierov, ale aj k porušovaniu samotnej Ústavy. Z pohľadu

²⁷ Stenografický záznam zo schôdze snemu Slovenskej republiky. 21. júla 1939, Dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=135154>.

²⁸ PODOLEC, O.: Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939-1945. In *Slovenská republika 1939-1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo SAV, 2015, s. 120 – 121.

politického systému nemôžeme tvrdiť, že išlo o jasne fašistický systém, ale skôr o hybrid, kde boli uplatňované nielen pôvodné domáce predstavy, vplyv iných fašistických štátov, ale aj prvky nacionálneho socializmu Nemecka, prostredníctvom predstaviteľov radikálneho krídla HSĽS na čele s V. Tukom. Sformovala sa tak osobitná podoba totalitného mocenského modelu s výraznými fašistickými, autoritatívnymi prvkami, no s mnohými špecifikami, ktoré sa navzájom prelínali, dopĺňali a ovplyvňovali. Toto všetko od začiatku robilo tento systém nestabilným a zneisťovalo samotných občanov republiky. Avšak tak ako každý totalitný režim, aj ten slovenský, všetky svoje vnútorné krízové prejavy tajil, dbajúc na zachovanie starostlivo budovaného obrazu jednoty národa a jeho vládnych predstaviteľov a tak sa fiktívnosť ústavy prejavovala aj v dennodennej praxi.

BIBLIOGRAFIA:

- ARPÁŠ, R.: *Autonómia: víťazstvo alebo prehra? Vyvrcholenie politického zápasu HSĽS o autonómiu Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011. 199 s. ISBN 978-80-224-1190-5
- ARPÁŠ, R.: Od autonómie k samostatnosti. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2005. ISBN 80-8083-147-5. s. 8-20
- BAKA, I.: *Politický systém a režim Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1940*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2010. 325 s. ISBN 978-80-89523-12-2.
- BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici Právnická fakulta, 2001. 391 s. ISBN 80-8055-477-3.
- HAJKO, J.: *Nezrelá republika : Slovensko v rokoch 1939 – 1945*. Bratislava : Slovart, 2009. 415 s. ISBN 978-80-8085-872-8.
- KAMENEC, I.: Vnútropolitický vývoj Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. In *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2015. ISBN 978-80-224-1351-0. s. 153-182
- KAMENEC, I.: Štátna rada v politickom systéme Slovenského štátu v rokoch 1939-1945. In *Historický časopis*, 1996, r. 44, č. 2, s. 221-242.
- LETZ, R.: *Slováci a druhá svetová vojna : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov XIII a*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2015. 399 s. ISBN 978-80-8119-093-3.
- LETZ, R.: *Slovenské dejiny V. 1938 – 1945*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2012. 367 s. ISBN 978-80-8119-055-1.

- LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Kaligram, 1998. 376 s. ISBN 80-7149-337-6.
- MICHELKO, R.: Ústavný systém prvej Slovenskej republiky. In *Slovenská republika (1939 – 1945)*. Martin : Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2000. ISBN 80-7090-576-X. s. 94-100
- MOSNÝ, P. – HUBENÁK, L.: *Dejiny štátu a práva na Slovensku*. Košice : Aprilla, 2008. 376 s. ISBN 978-80-89346-02-8.
- PODOLEC, O.: Charakter legislatívnej činnosti v Slovenskej republike 1939 – 1945. In *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB a Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2005. ISBN 80-8083-147-5. s. 39-51
- PODOLEC, O.: Politický systém Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945. In *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, 2015. ISBN 978-80-224-1351-0. s. 105-152.
- RAJSKÝ, A.: Ideové pozadie a doktrína Slovenského štátu. In *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku v rokoch 1939-1945*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, 2015. ISBN 978-80-8082-842-4. s. 29-41.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K.: *Právní dějiny na území Slovenska*. Ostrava : KEY Publishing, s. r. o., 2007. 450 s. ISBN 978-80-87071-43-4.

Dobové pramene:

periodikum Slovák, dostupné na: <http://digitalna.kniznica.info/browse>

Administratívny vestník – odborný časopis svazu obecných a obvodných notárov na Slovensku.

Stenografické záznamy zo schôdze snemu Slovenskej republiky, dostupné na: <https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Default?legId=1&termNr=1>

KONTAKT:

adriangajarsky95@gmail.com

NIEKOĽKO POZNÁMOK K ZÁKLADNÝM ČLÁNKOM ÚSTAVY Z 9. MÁJA¹

Andrea KLUKNAVSKÁ

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovenská republika

ABSTRAKT: V predkladanom príspevku sa autorka venuje Ústave z 9. mája 1948, ktorú môžeme považovať za ústavu sovietskeho typu, pričom sa zameriava na dvanásť základných článkov ústavy. Prvých dvanásť základných článkov charakterizuje nový komunistický režim a jeho piliere.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: Ústava z 9. mája, základné články, ľud, delba moci, systém najvyšších štátnych orgánov, postavenie slovenských národných orgánov, súdnictvo, hospodárska sústava, jednotný plán

ABSTRACT: In this paper, the author deals with the Constitution of May 9, 1948, which can be considered a Soviet-type institute, focusing on the twelve basic articles of the constitution. The first twelve basic articles characterize the new communist regime and its pillars.

KEYWORDS: Constitution of 9 May, basic articles, people, division of power, system of supreme state bodies, position of Slovak national bodies, judiciary, economic system, unified plan

Úvod

Po skončení 2. svetovej vojny sa začalo pracovať na novej ústave.² Do príprav však zasiahli udalosti z februára 1948, kedy ministri za nekomunistické strany podali demisiu a prezident Beneš, pod tlakom verejnosti a komunistov, tieto demisie prijal a následne zostavil vládu podľa návrhu K. Gottwalda. K moci sa dostala Komunistická strana.

Návrh novej ústavy pripravoval ústavný výbor zriadený zákonom o ústavnom výbore Ústavodarného národného zhromaždenia. Tento výbor bol zložený proporcionálne z parlamentných politických strán, avšak paralelne fungoval i zbor právnych expertov, ktorého členmi boli Weyr, Hobza, Hoetzel, Kubeš, Neubauer, Peška a ďalší.³

¹ Predkladaný príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 1/0138/18 Marxizmus stále živý? K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení.

² Do prijatia novej ústav platila, i keď iba formálne, Ústava z roku 1920, avšak bola významne zmenená.

³ ŠIMÁČKOVÁ, K.: Fiktivní, nebo reálna ústava. In BOBEK, M. – MOLEK, P. - ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 128.

Jedným z prvých návrhov bol návrh prof. Dr. Rebra, podľa ktorého mala byť zachovaná zákonodarná kompetencia SNR, vládna a výkonná moc povereníkov. Tento návrh možno považovať za návrh na federalizáciu ČSR.⁴

Svoj návrh vypracovala aj ústavná komisia Národnosocialistickej strany, na čele s Dr. Drtinom, pričom návrh vychádzal z pôvodnej ústavy z roku 1920 a prevzal z nej dokonca aj čechoslovakistickú koncepciu.⁵ Nakoniec však návrh pripravený ústavným výborom nečerpal z pripravených návrhov a základom sa stal návrh V. Prochádzku, ktorý taktiež poslužil iba ako návrh, pretože sa použilo už upravené znenie ústavy. V návrhu neboli zohľadnené záujmy Slovenska, i keď slovenskí komunisti chceli posilniť postavenie Slovenska, neboli úspešní a ich očakávania sa do návrhu nepremietli.

Ústava bola prijatá jednomyselne, aj vďaka „očistným akciám“ v parlamente⁶, čo bolo vzhľadom na mocenský monopol Komunistickej strany zrejmé. *„Dnes tedy Ústavodárné Národní shromáždění splní svůj hlavní úkol – dá republice novou ústavu. Hrozilo nebezpečí, že tomuto Ústavodárnému Národnímu shromáždění bude zabráněno splnití toto své hlavní poslání. Temné síly domácí a cizí reakce pracovaly k tomu, aby znemožnily vytvoření nové lidové demokratické ústavy. Nepřátelé lidu věděli, že nová ústava je velká věc. Věděli, že nová ústava má zakotvit všechno to, čeho náš lid po osvobození dosáhl. Věděli, že nová ústava jakožto zákon zákonů má být právním základem našeho lidové demokratického režimu, že má být základem nového právního řádu a má usnadnit přechod k vyšší společenské formě – k socialismu... A historický význam dnešního slavnostního aktu vidíme právě v tom, že schvalujeme novou ústavu, která vzešla z vůle lidu a která i pro budoucnost dá průchod vůli lidu.“*⁷

Prezident Beneš odmietol, podľa neho nedemokratickú ústavu podpísať a ešte pred nadobudnutím účinnosti 7. júna 1948 z funkcie prezidenta odstúpil. Ústavu tak už podpísal Klement Gottwald. Ústava z 9. mája 1948 bola prijatá ako zákon č. 150/1948 Sb.

Ústava z 9. mája a nový ústavný poriadok

O návrhu ústavného výboru, ktorý bol vypracovaný podľa § 3 ods. 1 zákona č. 197/1946 Sb. sa hlasovalo 9. mája 1948, v nedeľu. Tento deň bol určený symbolicky

⁴ GÁBRIŠ, T.: Dejiny práva na Slovensku po roku 1945. Dostupné na internete: https://www.flaw.uniba.sk/fileadmin/praf/Pracoviska/Katedry/KPDPK/Sylaby/Dejiny_prava_na_Slovensku_po_roku_1945.pdf (citované dňa 30. 7. 2020)

⁵ BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : UMB, 2001, s. 297–298.

⁶ KUKLÍK, J a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2008, s. 118.

⁷ Prejav K. Gottwalda na 114. schôdze Ústavodarného Národného zhromaždenia k novej ústave. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/114schuz/s114002.htm> (citované dňa 30. 7. 2020)

ky, ako sa dozvedáme z prejavu K. Gottwalda. „*K prijetí nové ústavy Ústavodárným Národním shromážděním jsme volili ne náhodou dnešní den, 9. květen 1948. Dnes jsou tomu právě tři roky, kdy slavná sovětská armáda dovršila porážku hitlerovského Německa a osvobodila Prahu od německých okupantů. Je hluboká vnitřní souvislost mezi tímto velkým osvobozujícím činem sovětské armády a naší novou ústavou. Bez vyhnání cizáckých vetřelců sovětskou armádou nebylo by nového národního osvobození, nebylo by svobodné republiky. Bez osvobození národního, bez zlomení pout německé okupace nemohl by si náš lid vyrovnat své účty s domácími pány a zrádci, nemohl by se stát hospodářem ve vlastní zemi, nemohl by si vybojovat a vybudovat republiku skutečně novou, skutečně svou, republiku lidově demokratickou. Prostě bez 9. května 1945 nebylo by 9. května 1948, nebylo by nové ústavy, která zabezpečuje lidu všechny vymoženosti posledních tří let.*“⁸

Hlasovanie o novej ústave môžeme považovať vzhľadom na dominantné postavenie KSČ za formálne. O tom ako bude vyzerat nová ústava, ako aj všetky diskusie sa viedli mimo Ústavodarného zhromaždenia. O jednotlivých častiach rozhodovalo predsedníctvo ÚV KSČ a až po tom o nich „formálne“ rozhodoval výbor. Návrhom sa venoval aj Ústredný akčný výbor NF a taktiež o ústave prebiehala i všenárodná diskusia, ktorá však bola iba formálna.⁹

Samotné hlasovanie o návrhu ústavy, o jednotlivých častiach ústavy prebiehalo oddelene. Hlasovalo sa jednotlivo o preambule, základných článkoch a nakoniec o podrobných ustanoveniach ústavy obsiahnutých v desiatich kapitolách, 178 paragrafoch. Ústava bola prijatá jednomyseľne 246 prítomnými poslancami, bez akejkoľvek námietky, doplnenia či pozmeňujúceho návrhu a predseda J. David ukončil hlasovanie: „*Kěž tato ústava je požehnáním československého lidu!*“¹⁰

Úvodné prehlásenie, ktoré by bolo možné považovať za preambulu, bolo značne rozsiahle a plné ideológie nového režimu a deklarácie novej cesty smerom k socializmu: „*My, lid československý, prohlašujeme, že jsme pevně rozhodnutí vybudovat svůj osvobozený stát jako lidovou demokracii, která nám zajistí pokojnou cestu k socialismu... Nyní jsme se rozhodli, že náš osvobozený stát bude státem národním, zbaveným všech nepřátelských živlů, žijícím družně s rodinou slovanských států a v přátelství se všemi mírumilovnými národy světa. Chceme, aby to byl stát lidové demokracie, v němž si lid*

⁸ Prejav K. Gottwalda na 114. schôdze Ústavodarného Národného zhromaždenia k novej ústave. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/114schuz/s114002.htm> (citované dňa 30. 7. 2020)

⁹ KUKLÍK, J a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2008, s. 118.

¹⁰ Predseda J. David na 114. schôdzi Ústavodarného Národného zhromaždenia k novej ústave. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/114schuz/s114002.htm> (citované dňa 30. 7. 2020)

*svými zástupci zákony nejen dává, nýbrž je svými zástupci také sám vykonává. Chceme, aby to byl stát, v němž všechno hospodářství slouží lidu a je vedeno tak, aby vzrůstal obecný blahobyť, aby nebylo hospodářských krizí a aby byl národní důchod spravедlivě rozdělován. Po této cestě chceme dojít k společenskému řádu, v němž bude úplně odstraněno vykořisťování člověka člověkem – k socialismu.*¹¹

Zároveň prehlásenie obsahuje množstvo proklamácií nastupujúceho pokroku a blahobytu a po vzore marxistických diel obsahuje aj dovtedajší historický vývoj českej a československej štátnosti¹², avšak bez zmienky o slovenskom historickom vývoji.

Po prehlásení nasledovalo 12 Základných článkov a podrobné ustanovenia ústavy, ktoré následne podrobne doplňovali v jednotlivých kapitolách základné články. Prvá kapitola upravovala práva, slobody a povinnosti občanov. Deklarovala zásadu rovnosti občanov pred zákonom, základné občianske práva a slobody, ako osobná, domová sloboda, listové tajomstvo, sloboda pobytu, svedomia a vyznania, prejavu a zhromažďovania a právo petičné. Tieto práva boli doplnené právami sociálnymi, zaručovalo sa právo na vzdelanie a právo na prácu. Ďalšie kapitoly II. až IV. upravovali podrobne postavenie Národného zhromaždenia, prezidenta a vlády a kapitola VI. upravovala podrobne postavenie slovenských národných orgánov. Kapitola VI. upravovala postavenie národných výborov, kapitola VII. súdy a kapitola VIII. bola venovaná hospodárskemu zriadeniu. Práve tejto časti sa budeme v ďalšej kapitole podrobnejšie venovať. Posledné dve kapitoly tvorili všeobecné a záverečné a prechodné ustanovenia.

Dvanásť základných článkov ústavy

V Článku I. a II. bolo zakotvené štátne zriadenie ľudovodemokratická republika; zásada, že zdrojom všetkej moci je ľud; ustanovenie o jednotnosti štátu dvoch rovnoprávných slovanských národov.¹³ Článok III. Základných článkov ústavy je možné považovať za výpočet základných občianskych práv, vrátane nových tzv. sociálnych práv ako právo na vzdelanie, právo na prácu, na spravodlivú odmenu po práci a na odpočinok po práci sa zaručuje. Zo základnými právami sa však ľudová demokracia vysporiadala využitím marxisticko-leninského nazerania na vývoj spoločnosti a keďže sa nová spoločnosť hlásila k triednosti, práve tieto charakterizujú ľudovú demokraciu. Jednotlivcov sa podľa uvedeného mal realizovať iba ako platný člen spoločenstva, ktoré ma prednosť pred jednotlivcom a teda i pred štátom. Je možné tvrdiť, že v rámci mar-

¹¹ Zákon č. 150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, Ústava Československej republiky. Prehlásení. Dostupné na internete: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/1948/150/ZZ_1948_150.pdf (citované dňa 15. 8. 2020)

¹² KUKLÍK, J a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2008, s. 119.

¹³ Marx, Engels ale aj Lenin preferovali centralizovaný štát. Pozri bližšie ZDOBINSKY, S. – MATOUŠEK, S.: *Státní právo evropských socialistických zemí*. Praha : Panorama, 1983, s. 190.

xisticko-leninskej teórie nebol jednotlivec chápaný ako občan, veď štát mal nakoniec i tak vymrieť. „*Socialistickému typu spoločnosti a spoločenskému zriadeniu zodpovedá i socialistický typ práv, slobôd a povinností občanov.*“¹⁴

Keďže všetky základné práva a slobody boli podriadené sledovaniu základného cieľa, ktorým bolo budovanie socializmu, zákonodarca v podstate všetky základné práva a slobody deklarované ústavou poprel. Štát spoločne s KSČ jasne deklaroval, že jednotlivec nebude rešpektovaný ako autonómna osoba s právami, ktoré vytvárajú oblasť, kde nemôže vstupovať štát. Štát riadil život jednotlivca a dokonca mu diktoval účel všetkých jeho konaní, samozrejme s cieľom budovania beztriednej spoločnosti, socializmu.

Ďalšie časti sú venované najvyšším štátnym orgánom. Najvyšším orgánom zákonodarnej moci bolo Národné zhromaždenie, ktoré bolo jednokomorové a malo 300 poslancov, volených na šesť rokov. V čele štátu stál prezident volený na sedem rokov Národným zhromaždením. Vláda ako najvyšší orgán výkonnej a vládnej moci mala byť zodpovedná Národnému zhromaždeniu, pričom vládu menoval a odvolával prezident.

Národné výbory „*strážcovia práv a slobôd ľudu*“ boli ustanovené za nositeľa a vykonávateľa štátnej moci v obciach, okresoch a krajoch.¹⁵

Československá republika podľa Ústavy z 9. mája zmenila systém najvyšších štátnych orgánov tak, že došlo k zrušeniu delby moci, a to i napriek tomu, že príslušné ustanovenia vytvárajú dojem dodržania princípov delby moci smerom navonok a tak tiež stanovujú, že ľud je jediným zdrojom všetkej moci v štáte.

Podľa klasického chápania delby moci sa mali v štáte rozlišovať zákonodarná, výkonná a súdna moc.¹⁶ Samotný pojem delba moci predstavuje rozdelenie moci medzi štátne orgány, ktoré sú od seba oddelené, navzájom nezávislé, vzájomne kontrolovateľné a ako celok tvoria moc štátu.¹⁷ Takéto chápanie konceptu delby moci však v Československu neplatilo. Dôvodom mal byť rozpor s jednotnosťou moci ľudu.¹⁸ „*Vítězný*

¹⁴ POVRÁZNÍK, V.: O základných právech a povinnostech občanských. Praha : Orbis, Právnícký ústav ministertva spravedlnosti, 1952, s. 79–80. Citované podľa WAGNEROVÁ, E.: Základní práva. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 340.

¹⁵ Tamže, s. 119.

¹⁶ MONTESQUIEU, Ch.: *Duch zákonov*. Bratislava : Tatran, 1989, 218 – 222.

¹⁷ GLOSÍKOVÁ, M.: Teória a prax delby moci v kontexte ústavného práva Slovenskej republiky, s. 942. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Chovanec1/subor/82.pdf> (citované dňa 27. 8. 2020)

¹⁸ GÁBRIŠ, T.: *Právo a dejiny. Právnohistorická propedeutika*. Krakow : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, s. 281.

*proletariát řídí společnost pomocí státu v zájmů pracujících lidu, nastoluje skutečnou, neomezenou vládu lidu, hlasů pracujících většiny společnosti, skutečnou, neomezenou demokracii pro pracující. Celý systém státní organizace je uzpůsoben tak, aby masy pracujících byly přibírány k rozpravám a rozhodování o nejdůležitějších státních záležitostech. Socialistický státní aparát se neustále posiluje zapojováním stále širších mas pracujících k účasti na státní práci. V socialistické státní soustavě není proto místa pro dělbu moci.*¹⁹ Nešlo teda o dělbu moci, ale iba o dělbu práce pri plnení úloh státu. Štátna moc v Československu nebola postavená na princípe dělby moci, ale na dominantnom postavení zastupiteľských orgánov, ktorým ústava potvrdzovala všemocnosť. Zároveň nesmieme opomenúť, že zrušenie ústavného súdu v duchu „*nikto nemůže byť nad štátom*“ predmetnú tézu taktiež jasne potvrdzuje. O nezávislosti súdov v Československu v skúmanom období nie je možné hovoriť. Súlad právnych predpisov s ústavou, a teda abstraktná kontrola súladu zákonov s ústavou, boli zverené predsedníctvu Národného zhromaždenia, avšak vzhľadom na fakt, že všetky zákony boli prijímané jednohlasne a zároveň bolo prijímané malé množstvo zákonov, možno považovať túto právomoc predsedníctva za formálnu a prakticky nevyužívanú.²⁰

Československá republika mala byť jednotným štátom dvoch rovnoprávných národov, Čechov a Slovákov, ako bolo uvedené vyššie. Následne VIII. a IX. článok deklaroval zachovanie slovenských národných orgánov. Národným orgánom zákonodarnej moci mala byť Slovenská národná rada so 100 poslancami volenými na Slovensku na dobu šesť rokov. Výkonná a vládna moc bola zverená Zboru povereníkov, ktorý bol zodpovedný SNR a vláde republiky, pričom samotná vláda republiky zároveň aj zbor povereníkov menovala a odvolávala. Zavádzal sa teda asymetrický model, v ktorom existovali Národné zhromaždenie a vláda ako spoločné orgány a orgány pre slovenskú časť štátu, avšak bez obdobných orgánov na českej strane. SNR a Zbor povereníkov ako národné orgány boli považované za nositeľa a vykonávateľa štátnej moci na Slovensku.

Zbor povereníkov vydával v súlade s § 119 ústavy nariadenia a povereníci opatrenia, ktoré mali formu vyhlášok. SNR mohla vykonávať zákonodarnú moc len v taxatívne určených oblastiach, avšak za predpokladu, že išlo o vec národnej a regionálnej povahy. Na zabezpečenie rozvoja hmotných a duchovných síl slovenského národa si daná vec vyžadovala osobitnú úpravu a ako negatívna podmienka bolo stanovené, že nesmelo ísť o veci, pri ktorých bola potrebná jednotná, celoštátna úprava zákonom.²¹ Zboru pove-

¹⁹ BOGUSZAK, J.: Montesquieho theorie dělby moci, její význam a osudy. In *Právnik*, 1955, č. 4, s. 209.

²⁰ Zákony sa po prijatí Ústavy z 9. mája prijímali výlučne jednohlasne a prijímané boli výnimočne, zato narástol počet zákonných opatrení Národného zhromaždenia, nariadení vlády a ministerských vyhlášok.

²¹ § 94 Ústavy 9. mája

reníkov patrila moc vládna a výkonná s výnimkou vecí národnej obrany, zahraničnej politiky a zahraničného obchodu. Zároveň Zbor povereníkov ako orgán vlády (ministrov) pôsobil v oblasti: všeobecná správa vnútorná, správa finančná, správa zdravotná, správa sociálna a ochrana práce, správa technická, spravodlivosť, výživa, poľnohospodárstvo, priemysel, vnútorný obchod, školstvo, osвета a informácie, doprava a pošty.

Pokiaľ ide o kreáciu SNR platilo, že SNR sa nevolila počas volieb do Národného zhromaždenia 30. mája 1948, ale sa len doplnila podľa výsledkov počas volieb.²² Na koľko boli predstavitelia politických strán do SNR delegovaní stranami, tieto ich mohli aj odvolať, akoby platil imperatívny mandát.²³

Z uvedeného je zjavné, že postavenie slovenských národných orgánov, bolo netypické a „rovnoprávnosť dvoch bratských národov“ bola iba formálnym prísľubom, pretože politická realita a prax bola úplne iná.

Ďalšie ustanovenia deklarovali nezávislé súdnictvo, pričom ústava predpokladala sudcov z povolania, ako aj sudcov z ľudu, ktorí si mali byť v rozhodovaní „rovní“ a viazaní len právnym poriadkom ľudovodemokratickej demokracie. I napriek tomu, že Ústava z 9. mája ustanovovala, že sudcovskú moc vykonávajú v Československu nezávislé sudy, platil opak, ktorý je možné preukázať na rozhodnutiach prijímaných pod vplyvom KSČ a sovietskych poradcov.²⁴

I napriek správne nastolenej ceste, z dokumentov z daného obdobia je možné vyvodit²⁵, že pre mnohých sudcov táto cesta k socialistickému sudcovi nebola ľahká. Socialistický sudca, ktorý aplikoval právo, si totiž musel byť vedomý zmyslu zákona s cieľom dodržiavania socialistickej zákonnosti, ochrany záujmov ľudu a pracujúcej

²² Až v roku 1954 sa konali prvé všeobecné a priame voľby do SNR od jej vzniku v roku 1943.

²³ BARNOVSKÝ, M.: Slovenské národné orgány v čase vyvrcholenia mocenskopolitických zápasov (jeseň 1947 – február 1948). In PEKNÍK, M. (ed.): *Slovenské národné rady*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1989, s. 131 -148.

²⁴ Zaujímavým zostáva fakt, že bezprostredne po Februári 1948 bolo podľa vyjadrenia bývalého námestníka ministra spravodlivosti Klosa len 1% z cca 2000 sudcov členov Komunistickej strany. Väčšina sudcov priamo po Februári 1948 nebola členmi KSČ, avšak už po prijatí Ústavy z 9. mája sa stretávame s rozhodnutiami súdov, ktoré boli ukladané bez existencie zákona, priamo na základe ústavy. Ak teda vychádzame z daných údajov, môžeme predpokladať, že nie všetci sudcovia s novým režimom sympatizovali, avšak pravdepodobne boli vtiahnutí do celospoločenského aktivizmu a optimizmu a naozaj po útrapách vojny verili v nový lepší systém a v nastupujúcom režime ešte nevideli nepriateľa. Pozri bližšie VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. – BABKA, L. (ed.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech, II. Díl*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004, s. 80 a n.

²⁵ Tamže, s. 1 a n.

inteligencie. Interpretácia však musela byť zo svojej podstaty flexibilná, redukcia len na nasledovanie skostnatených slov zákona bola kritizovaná. K tomu ešte vplyv strany a politická úloha sudcu, a tak sudca stratil akúkoľvek nezávislosť pri rozhodovaní veci. Sám Gottwald vyhlásil, že: „*Sudca musí súdiť podľa zákona s prihliadnutím na mienku ľudu a stanovisko vlády*“.

Vysokí politickí predstavitelia KSČ si zároveň uvedomovali, že so sudcami a prokurátormi, ktorí sú zatažení zlým buržoáznym právom si justičný aparát nedokáže splniť svoju „*pokrokovú funkciu v ľudovodemokratickej republike*“, veď iba 6% sudcov a prokurátorov pochádzalo z robotníckej triedy a iba 5,5 % bolo členmi KSČ,²⁶ preto sa obrátili na robotnícku triedu a zákonom č. 319/1948 Sb. o zľudovení súdnictva získavajú významné postavenie sudcovia z ľudu. Minister spravodlivosti Čepička vkladal do pracujúceho ľudu veľkú dôveru, keď vo svojom prejave počas prijímania zákona uvádza: „*Věříme, že pracující člověk se osvědčí i zde, tak jako se osvědčil na jiných místech v řízení státu, a že jeho účast bude znamenati zvýšení jakosti a odbornosti soudcovského rozhodování. Úspěšné řešení spleťtých otázek, které má dnes již pracující člověk za sebou v jiných oborech, dokazuje, že tak jako všude jinde, půjdeme ode dneška v soudnictví již jen kupředu. (Potlesk.)* To, že ve sborech, které mají představovati nejužší pracovní kolektiv, bude moci soudce z povolání bezprostředně užívatí životních zkušeností lidí z továren, vesnic a úřadů, umožní, aby se soudní výrok přiblížil potřebám života daleko více než doposud. Podaří-li se spojití životní zkušenosti s dobrými theoretickými znalostmi soudců z povolání, pak nepochybně výsledek musí být co do jakosti lepší, než když byl odvozen jen formálně a mechanicky z nějakých neživotních teorií“.²⁷ Už v roku 1950 je ich až 36.698.²⁸ Zároveň prvých absolventov chrlia právnické školy pre pracujúcich a všetci povinne absolvujú školenia marxizmu a leninizmu.

Z uvedeného je zrejmé, že po celú dobu komunistického režimu sa za úpravou justície skrývali dve základné motivácie: jednak snaha o celkovú kontrolu justície ako zložky presadzovania štátnej moci, a jednak úsilie o vnesenie niektorých ideálov komunistickej ideológie priamo do aplikácie práva.²⁹ V kontexte uvedeného nie je možné vynechať ďalší znak, ktorý stál medzi nimi, a to tzv. demokratizácia justície,

²⁶ Tamže, s. 110.

²⁷ Zpráva výborů ústavně-právního a rozpočtového k vládnímu návrhu zákona (tisk 160) o zľudovení soudnictví (tisk 187). Prejav Dr. Čepičku. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021008.htm> (citované dňa 15. 03. 2020)

²⁸ VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. – BABKA, L. (ed.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech, II. Díl*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004, s. 173.

²⁹ KÜHN, Z. Socialistická justice. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 825.

ktorá vytvárala mylný dojem demokracie tam, kde v skutočnosti chýbal, spomeňme inštitút sudcov z ľudu.

Ďalšie ustanovenia Základných článkov boli venované hospodárskej sústave Československej republiky. Podľa Ústavy z 9. mája bola hospodárska sústava Československej republiky založená na znárodnení nerastného bohatstva, priemyslu veľkoobchodu a peňažníctva; vlastníctva pôdy podľa zásady „*pôda patrí tomu, kto na nej pracuje*“; na ochrane drobného a stredného podnikania a na nedotknuteľnosti osobného majetku. Znárodnenie sa tak stalo súčasťou prechodu v rámci komunistického režimu a taktiež súčasťou socialistickej ekonomickej reformy. Ústava upravovala i súkromné podnikanie, avšak môžeme povedať, že iba formálne a postupne súkromné podnikanie úplne zlikvidovala.

Hospodársko-právny vývoj, ktorý nasledoval v Československu po víťaznom Februári 1949, bol naviazaný na mocenský cieľ KSČ, ktorým bola likvidácia súkromného vlastníctva na úkor „nových“ spoločenských foriem vlastníctva (štátne a družstevné), pričom osobné vlastníctvo malo byť len výsledkom osobnej práce. Súkromné vlastníctvo v Československu zmizlo.

O tom, že znárodnenie zohrávalo v pláne KSČ dôležitú úlohu, svedčí i fakt, že ešte pred prijatím ústavy boli schválené znárodňovacie zákony. Na dekréty prezidenta Beneša z roku 1945 nadviazal zákon č. 114/1948 Sb. so dňa 28. apríla 1948 o znárodnení niektorých ďalších priemyslových odvetví a iných podnikov a závodov a o úprave niektorých pomerov znárodnených a národných podnikov. V zmysle zákona sa od 1. januára 1948 znárodňujú podniky venujúce sa od ťažby, spracovania, výroby liečiv a lekárskeho prístrojov, cez cestovný ruch až po kúpele do 50 zamestnancov.³⁰

³⁰ Podľa § 1 ods. 1 zákona č. 114/1948 Sb: „Dnem 1. ledna 1948 se znárodňují zestátněním: 1. podniky pro těžení nebo zpracování rašeliny; 2. podniky pro těžení křemence, křemeliny, mastku, těživce, sádrovce, anhydritu, sklářského písku, formovacího písku, jakož i ložiska těchto hmot; 3. podniky pro zpracování nebo opracování kamene, pokud mají alespoň deset brousících strojů nebo dvě pily na kámen; 4. strojní šterkovny s kapacitou nejméně deset tisíc tun ročně; 5. podniky pro výrobu chemicko-farmaceutickou nebo farmaceutickou, výrobu léčiv nebo ser, s výjimkou laboratoří nebo úpraven léčebných a ošetrovacích ústavů, zdravotních institucí nebo zdravotních ústavů lidové správy, jakož i přípravy léků na lékařský předpis, pokud nejde o výrobu hromadnou; 6. podniky pro výrobu lékařských nebo léčebných přístrojů, nástrojů nebo zařízení užívaných převážně pro léčebné a ošetrovací ústavy, lékařské ordinace; 7. podniky pro výrobu ampulek; 8. podniky pro výrobu obvazového zboží nebo lékařské vaty; 9. podniky pro výrobu mýdla; 10. podniky, které druhem, způsobem výroby nebo svým rozsahem jsou významné v oboru výroby kosmetických přípravků nebo výrobků; 11. affinerie drahých kovů; 12. podniky pro výrobu radioelektrických zařízení podle zákona ze dne 26. června 1947, č. 128 Sb., jímž se upravují živnosti radiotechnická, radiomechanická a obchod s radioelektrickými zařízeními; 13. podniky pro broušení křemenných krystalů; 14. podniky pro výrobu šroubů, nýtů, matic nebo kolejnicových upevňovačů; 15. podniky pro tovární výrobu montovaných a polomonto-

Ďalší útok KSCĽ voči súkromnému podnikaniu smeroval voči živnostníkom. Živnostníkom sa režim prvotne snažil propagandou vnútiť vstup do štátnych podnikov, pričom tento postup sprevádzala spoločenská diskreditácia živnostníkov, perzekúcie či administratívna šikana až trestný postih. Dovtedajšia právna úprava však zostávala nezmenená, avšak k rušeniu živností dochádzalo na základe smernice ÚV KSCĽ z roku 1949, ktorá prikazovala priviesť živnosti do vyšších foriem socialistického podnikania.³¹ Zmeny prinieslo vládne nariadenie č. 314/1948 Sb., ktoré obmedzilo živnostenské podnikanie a povoľovanie živností podriadilo pod krajské národné výbory. Dôležitosť pri povoľovaní nadobudli i okresné národné výbory, ktoré realizovali miestne šetrenia a okrem odbornej kvalifikácie sa vyžadovala i štátna spoľahlivosť. Postupne sa podarilo komunistom zlikvidovať maloobchod, ale rovnaký osud mali i remeselné živnosti. Rovnaký osud postihol i banky, ktorých premena prebehla v roku 1948.

K rozloženiu súkromného sektora prispela aj plánovaná kolektivizácia poľnohospodárstva. Už vo februári 1949 bol schválený zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných pôdohospodárskych družstvách, ktorý v § 1 ods. 1 uvádzal: „*V záujme zaistenia blahodarného rozvoja pôdohospodárskeho družstevníctva a odstránenia doterajšej roztrieštenosti družstevnej činnosti v pôdohospodárstve ako dedičstva minulosti budú sa zakladať na podklade dobrovoľnosti jednotné pôdohospodárske družstvá, ktoré majú zjednotiť doterajšie rôzne pôdohospodárske družstvá a priniesť významný prospech pracujúcim pôdohospodárom*“. Tieto družstvá nevznikali ako obchodné spoločnosti v zmysle obchodného zákonníka, ale svoj právny základ nachádzali v práve v Ústave z 9. mája.³²

Vzhľadom na uvedené, je možné tvrdiť, že ústavná úprava majetkovej slobody jednotlivcov bola fiktívna a nemala nikdy reálny základ. Postupne sa komunistom poda-

vaných stavieb, jejich konstrukcií nebo dílců; 16. pily se zařízením o denní výkonnosti pořezu alespoň deseti plm kulatiny při osmihodinovém provozu; 17. cihelny s technickým zařízením na roční výrobu alespoň dvou milionů kusů cihlářských výrobků; 18. podniky pro výrobu technického porcelánu; 19. podniky pro výrobu nebo úpravu technických plynů; 20. podniky pro výrobu fotografického materiálu; 21. koželužny, jirchárny a podniky kožedělné nebo gumárenské, které se zabývají též výrobou koželužskou nebo jirchářskou; 22. podniky pro výrobu dřevoviny nebo lepenky; 23. podniky sklářské se zařízením pro automatickou výrobu nebo nejméně s deseti strojovými jednotkami na zpracování nebo zušlechťování skla, při čemž se za strojovou jednotku pokládají i pece všeho druhu; 24. všechny ostatní podniky, pokud se na ně nevztahují jiné předpisy o znárodnění nebo o vyloučení ze znárodnění a pokud počet osob v podniku zaměstnaných nebo činných dosáhl kdykoliv od 1. ledna 1946 padesáti osob. Při zjišťování tohoto počtu rozhoduje součet všech osob, v podniku zaměstnaných nebo činných bez ohledu na to, kde pracují nebo pracovaly, zejména též domácích pracovníků“.

³¹ KUKLÍK, J a kol.: Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989. Praha : Linde, 2008, s. 131.

³² VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: Československé právní dějiny. 2. prepracované vydanie. Bratislava : Eurokodex, s. r. o., 2013, s. 152.

rilo zničiť ako veľkoobchod, priemysel a banky, tak i stredné a malé podniky, obchod a živnosti.

V kontexte vyššie uvedeného nie je možné opomenúť význam a úlohu jednotného hospodárskeho plánu a taktiež ústavnú úpravu centrálne riadenej ekonomiky. Je zaujímavé, akým spôsobom komunisti inkorporovali do ústavného práva normy hospodárskoprávne. Už do Ústavy z 9. mája sa pretavili hospodárske záujmy nového režimu a jednotný hospodársky plán sa tak stal cieľom a možno povedať i jedinou hospodárskou činnosťou v republike. Jednotným hospodárskym plánom štát riadil najmä výrobu, obchod, dopravu tak, aby bola zároveň zaistená účelná miera národnej spotreby, aby množstvo, akosť a plynulosť výroby boli stupňované a aby takto postupne stúpala životná úroveň obyvateľstva.

V tomto kontexte ustanovovala ústava povinnosť, aby každý kto mal akúkoľvek úlohu pri realizácii a plnení jednotného hospodárskeho plánu, bol povinný vykonávať túto povinnosť svedomite a hospodárne podľa svojich osobných a hospodárskych možností. Všetky osoby, ako fyzické tak i právnické, mali zároveň povinnosť prispôbiť všetku svoju činnosť jednotnému hospodárskemu plánu. Jednotný hospodársky plán tak podriaďoval exekutívu a stanovoval ústavné povinnosti svedomitej súčinnosti pri plnení plánu, ktorému museli ustúpiť ostatné zámery.³³ Všetko záviselo od štátneho plánovania a centrálnej príkazovej ekonomiky, pričom štátna správa mala v rukách všetku moc a zároveň mala postavenie monopolného vlastníka výrobných vzťahov.

Máme za to, že práve hospodársko-právne normy nám preukazujú, ako sa ideologické východiská pretavili do praxe. Komunisti sa snažili naplniť Marxovo učenie, keď Marx tvrdí, že ekonomické záujmy ľudu bude lepšie riadiť štátna moc s monopolom vlastníka výrobných vzťahov. Ako správne uvádza Baňouch³⁴, Marxovi ako odporcovi trhu, ktorý zároveň považoval za vykorisťovateľský prvok kapitalizmu, unikal význam otázky distribúcie, ale aj funkcia zisku, úroku či investície, a preto kritizuje trh a odmieta ho a namiesto toho predstavuje svoju predstavu o plánovaní, ktoré má prekryť potrebu a nutnosť existencie trhu. A práve tieto myšlienky prebrali komunisti a následne sa ich pokúsili aplikovať do praxe, ako však už dnes vieme, nie úspešne.

Záver

Ústavu z 9. mája 1948 môžeme považovať za ústavu plnú proklamácií a prisľubov, ktoré nikdy nemali byť naplnené. Pri texte ústavy bol zámerne vytvorený dojem, že

³³ BAŇOUC, H.: Hospodárske právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. - ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dejín bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 736.

³⁴ Tamže, s. 729.

všetko je v poriadku. Nový režim fiktívne vytváral dojem demokratických zásad a princípov, či princípov právneho štátu (deľba moci, postavenie slovenských národných orgánov, zľudovenie súdnictva, znárodňovanie, združstevňovanie a likvidácia súkromného vlastníctva), avšak iba formálne. Význam sa prikladal politickej príslušnosti a slepému nasledovaniu ideológie nastoleného komunistického režimu.

Na príklade Ústavy z 9. mája je možné taktiež uchopiť konštrukciu vtedajších mocenských záujmov KSC deklarovaných následne priamo v ústave, ktorá vznikla na základe sovietskeho vzoru. V ústave sa tak prelínajú ideologické zámery KSC, ktoré mali viesť k vybudovaniu beztriednej socialistickej spoločnosti.

BIBLIOGRAFIA:

- BARNOVSKÝ, M.: Slovenské národné orgány v čase vyvrcholenia mocenskopolitických zápasov (jeseň 1947 – február 1948). In PEKNÍK, M. (ed.): *Slovenské národné rady*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1989.
- BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : UMB, 2001.
- BOGUSZAK, J.: Montesquieho theorie dělby moci, její význam a osudy. In *Právník*, 1955, č. 4.
- GÁBRIŠ, T.: Dejiny práva na Slovensku po roku 1945. Dostupné na internete: https://www.flaw.uniba.sk/fileadmin/praf/Pracoviska/Katedry/KPDPK/Sylaby/Dejiny_prava_na_Slovensku_po_roku_1945.pdf (citované dňa 30. 7. 2020)
- GÁBRIŠ, T.: *Právo a dejiny. Právnohistorická propedeutika*. Krakow : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012.
- GLOSÍKOVÁ, M.: Teória a prax dělby moci v kontexte ústavného práva Slovenskej republiky. Dostupné na internete: <http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Chovanec1/subor/82.pdf> (citované dňa 27. 8. 2020)
- KÜHN, Z. Socialistická justice. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009.
- KUKLÍK, J a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2008.
- MONTESQUIEU, Ch.: *Duch zákonov*. Bratislava : Tatran, 1989.
- POVRAZNÍK, V.: *O základných právech a povinnostiach občanských*. Praha : Orbis, Právnický ústav ministerstva spravodlnosti, 1952.
- Predseda J. David na 114. schôdzi Ústavodárneho Národného zhromaždenia k novej

ústave. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/114schuz/s114002.htm> (citované dňa 30. 7. 2020)

Prejav K. Gottwalda na 114. schôdze Ústavodarného Národného zhromaždenia k novej ústave. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/114schuz/s114002.htm> (citované dňa 30. 7. 2020)

ŠIMÁČKOVÁ, K.: Fiktivní, nebo reálna ústava. In BOBEK, M. – MOLEK, P. - ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009.

VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: *Československé právní dějiny*. 2. prepracované vydanie. Bratislava : Eurokodex, s. r. o., 2013.

VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. – BABKA, L. (eds.): *Československá justice v letech 1948-1953 v dokumentech, II. Díl*. Praha : Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2004.

WAGNEROVÁ, E.: Základní práva. In BOBEK, M. – MOLEK, P. - ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009.

Zákon č. 114/1948 Sb. o znárodnění některých dalších průmyslových a jiných podniků a závodů a o úpravě některých poměrů znárodněných a národních podniků.

Zákon č. 150/1948 Sb. Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, Ústava Československé republiky

Zákon č. 319/1948 Sb. o zřízení soudnictva

ZDOBINSKY, S. – MATOUŠEK, S.: *Státní právo evropských socialistických zemí*. Praha : Panorama, 1983.

Zpráva výborů ústavně-právního a rozpočtového k vládnímu návrhu zákona (tisk 160) o zřízení soudnictví (tisk 187). Prejav Dr. Čepičku. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/021schuz/s021008.htm> (citované dňa 15. 03. 2020)

KONTAKT:

kluknavska.andrea@umb.sk

INTERPRETÁCIA PRÁVA PODĽA ÚSTAVY 9. MÁJA 1948 ALEBO AKO ÚSTAVA NAPLNILA „STARÉ MECHY NOVÝM VÍNOM“

Ivana ŠOŠKOVÁ – Zuzana MIČKOVÁ

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovenská republika

ABSTRAKT: *Príspevok približuje interpretačné pravidlá Ústavy 9. mája 1948, ktoré sa stali jednak smernicou pre budovanie nového revolučného právneho poriadku, ako i prostriedkom pre zjednotenie starých a nových predpisov v duchu zásad ľudovodemokratického zriadenia, predovšetkým však východiskom k zľudoveniu práva. Autorka sa osobitne zaoberá vzťahom Ústavy 9. mája k recipovanému právu a na príklade dobového rodinnoprávneho inštitútu ukazuje, ako sa prostredníctvom tzv. sudcovského aktivizmu, sledujúc záujem vládnucej triedy a ideológiu marxizmu-leninizmu, malo staré právo naplňať novým obsahom.*

KEÚČOVÉ SLOVÁ: *Československo; ľudová demokracia; Ústava 9. mája 1948; interpretácia práva; recepcia práva; vyživovacia povinnosť medzi manželmi*

ABSTRACT: *The article introduces the interpretive rules of the 9th May 1948 Constitution, which became both a directive for building a new revolutionary legal order, as well as a means of unifying old and new regulations in the spirit of the principles of the People's Democratic establishment. The author deals specifically with the relationship of the 9th May 1948 Constitution to the previous law and on the example of the contemporary family law institute shows how, through the so-called judicial activism, following the interest of the ruling class and the ideology of Marxism-Leninism, had the old right to fill with new content.*

KEYWORDS: *Czechoslovak Republic; People's democracy; The 9th May 1948 Constitution; Interpretation of law; Reception of law; Supporting/Maintenance and alimential duty between spouses*

Úvod

Ústava 9. mája¹ prehlásila Československú republiku za ľudovodemokratický štát. Hoci z hľadiska svojej koncepcie bola ešte citelne ovplyvnená érou s pred februára 1948

¹ Ústavný zákon zo dňa 9. mája 1948 – Ústava Československej republiky – uverejnený pod č. 150 v čiaske 52 Zbierky zákonov a nariadení republiky Československej

a v štruktúre štátu de facto nadväzovala na ústavu prvej ČSR, hlásaním jednoty moci a manifestáciou „ľudovosti“ nastolila diktatúru proletariátu² a stala sa výrazom uchopenia štátnej moci komunistami.³ Československý právny poriadok mal byť v rámci tzv. právnickej dvojročnice nanovo prebudovaný. Recipované právo, trpiace rôznorodosťou prameňov, nesystematizáciou či neprekonaným dualizmom vyžadovalo vzhľadom na premeny a vývoj spoločnosti po druhej svetovej vojne dôkladnú zmenu a novú kvalitu. Plánované prijatie nových kódexov malo znamenať radikálny zásah do dovtedajšieho československého právneho poriadku.⁴ Kým však malo dôjsť k reálnym výsledkom tohto veľkolepého plánu, bolo potrebné rýchlo a pružne reagovať, resp. hľadať spôsob, ako sa vysporiadať s existujúcim právom, ako ho v podstate akceptovať, no zároveň čo najskôr prispôsobiť novej dobe a ideológii po februári 1948. Nové, takpovediac revolučné výkladové pravidlá vo vzťahu k celému existujúcemu i v budúcnosti kreovanému právnomu poriadku priniesla priamo Ústava 9. mája. Z časového hľadiska tak učinila počnúc dňom svojej účinnosti, t. j. od 9. júna 1948. Vychádzalo sa z premisy, že kým nebude celý československý právny poriadok prebudovaný, existujúce platné právo je potrebné vykladať zásadne, bezvýhradne a výlučne v duchu tejto novej ústavy a v duchu zásad ľudovodemokratického zriadenia. Nová ústava sa tak stala jednak smernicou pre budúcich zákonodarcov k vybudovaniu jednotného nového právneho poriadku, ďalej prostriedkom pre zjednotenie starých a nových predpisov v jednom duchu (pokiaľ nebude ešte uskutočnené vybudovanie celkového právneho poriadku), a napokon východiskom k zľudoveniu práva.⁵

Základné pravidlá pre interpretáciu práva podľa Ústavy 9. mája

V zmysle základného článku XI, ods. 3 ústavy mali sudcovia vykonávať svoj úrad nezávisle, pričom boli viazaní len právnym poriadkom ľudovej demokracie. Táto koncepcia bola v porovnaní s minulostným vnímaním sudcovskej nezávislosti zásadne iná.⁶ Sudcovia boli podľa tohto ustanovenia základného zákona štátu viazaní celým

² VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: *Československé právné dejiny (1918-1992)*. 2. prepracované vydanie. Bratislava : EUROKÓDEX, 2013, s. 80.

³ BEŇA, J.: *Diskontinuitná kontinuita slovenských ústavných dejín. Sedemdesiat rokov ústavného vývoja Slovenska (1944-2014)*. Bratislava : Atticum, 2014, s. 129.

⁴ MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848-1948)*. Kraków : Spolek Slovákov v Polsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 88.

⁵ Pozri Důvodová zpráva k návrhu nové ústavy ČSR [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. NS RČS 1946 – 1948. Tisky. Tisk č. 1227. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1227_06.htm [cit. 2020-04-15].

⁶ Porovnaj ust. § 98 Ústavnej listiny z roku 1920: „Veškerí soudcové vykonávají svůj úřad neodvisle, jsouce vázání jen zákonem.“

právnym poriadkom, t. j. nielen zákonmi, ale i nižšími, resp. druhotnými právnymi normami, čo malo v ďalšom období ústavného vývoja Československa fatálne dôsledky.⁷ V nadväznosti na uvedený základný článok potom § 143 ústavy ustanovoval, že „Soudcové slibují přísahou, že budou zachovávat zákony a nařízení, vykládat je v duchu ústavy i zásad lidově demokratického zřízení a rozhodovat nestranně.“⁸ Výkladové pravidlá dovršoval § 171 a vo vzťahu k starším normám § 173 ústavy.⁹ A tu sa dostávame k základným interpretačným pravidlám, či skôr k interpretačnému imperatívu, v zmysle ktorého bolo potrebné všetky právne normy vykladať – v súlade s ústavou, bez akejkoľvek výnimky a výlučne v duchu tejto ústavy a v duchu zásad ľudovodemokratického zriadenia. Treba však podotknúť, že v prípade pojmu „právny poriadok ľudovej demokracie“, ako aj pojmu „ľudovodemokratické zriadenie“ išlo o nóvum, pre ktoré zatiaľ neexistovalo žiadne bližšie vysvetlenie či rozpracovanejšia úvaha (ani v literatúre, v právnej náuke, judikatúre, samozrejme vonkoncom nie v dovedajšom právnom poriadku či súdnej praxi). Vychádzať sa dalo opäť len z dôvodovej správy k návrhu novej ústavy, pričom tieto vysvetlenia¹⁰ boli podávané ako určité „vodítko“

⁷ GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945–1960*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2006, s. 333.

⁸ Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1948/150/vyhlasene_znenie.html [cit. 2020-04-15].

⁹ Ust. § 171 Ústavy 9. mája: „Všechny části této ústavy (prohlášení, základní články a podrobná ustanovení) platí jako celek“ (ods. 1); „Při výkladu jednotlivých ustanovení této ústavy je třeba vycházet z ducha tohoto celku a ze zásad, na kterých je založen“ (ods. 2); „Výklad a používání všech ostatních předpisů právního řádu budtež vždy v souladu s ústavou“ (ods. 3).

Ust. § 173 Ústavy 9. mája: „Dnem, kdy tato ústava nabude účinnosti, pozbývá platnosti ústavní listina Československé republiky, uvozená zákonem ze dne 29. února 1920, č. 121 Sb., jakož i její součástí.“ (ods. 1); „Týmž dnem pozbývají platnosti všechny ústavní i jiné zákony, pokud odporují ustanovením této ústavy a zásadám lidově demokratického zřízení nebo upravují věci odchylně od této ústavy.“ (ods. 2); „Ustanovení předchozího odstavce se netýká zákonů o znárodnění a o pozemkové reformě, které vstoupily v platnost dříve, než tato ústava nabyla účinnosti.“ (ods. 3).

Citované podľa tamtiež [cit. 2020-04-15].

¹⁰ „Zde zavádí nová ústava různé pojmy, které nutno poněkud vyložit. Především pojem „lidově demokratické zřízení“. Tímto termínem má nová ústava na mysli faktické vztahy mezi lidmi, jak vznikly v důsledku obou našich národních a demokratických revolucí (z první a druhé světové války) a jak také odpovídají právnímu přesvědčení lidu. Soudce má přihlížet nejen k literě zákona, ale i k těmto faktickým poměrům. Druhým pojmem je ústava jako základ právního řádu lidové demokracie. Ústava je pojem užší, znamená základní zákon, jemuž nesmí odporovat podle § 172, odstavce 2, žádný obyčejný zákon. Právní řád lidové demokracie je pojem širší, v němž je ústava obsažena. Je to soubor všech platných právních norem, který se v konečné fázi vývoje (až se nám podaří přebudovat novou legislativou veškerý právní řád) bude opírat o ústavu jako o svůj podklad. Za dnešní situace obsahuje tento právní řád prozatímně i staré

pre aplikáciu všetkých noriem (starých i nových) v správnom, resp. želanom výklade. Možno konštatovať, že tu išlo o kategorické postuláty, ktoré vytyčovali základný príkaz vykladať zákony v duchu ústavy a zásad ľudovodemokratického zriadenia. Základný zákon štátu takpovediac nariadil generálne nový spôsob výkladu právnych noriem, ktorý začal platiť bez výnimky a bezvýhradne pre celý platný právny poriadok.¹¹ Tým, že predmetné ustanovenia (najmä máme na mysli čl. XI, ods. 3 a § 143 ústavy) boli zakomponované do ústavy, bola zdôraznená ako primárna práve tá náležitosť, že právne normy bolo nutné vykladať v prvom rade z uvedených hľadísk, odhliadnuc od toho, že týmito interpretačnými ustanoveniami bol zdôraznený tiež nemenej dôležitý postulát politický, podľa ktorého právo nevyjadruje záujem všetkých príslušníkov v štáte, ale „predovšetkým záujem vládujúcej triedy“.¹²

Otázkou, ktorou sa v daných súvislostiach chceme podrobnejšie zaoberať, bol vzťah Ústavy 9. mája k existujúcemu platnému právu. Netreba sa na tomto mieste osobitne venovať problematike historických recepcií práva, ktorými si Československo prešlo od svojho vzniku v roku 1918. Faktom zostáva, že po nezdaroch v procese kodifikácie a unifikácie počas dvoch decénií tzv. predmníchovskej republiky,¹³ súčasťou povojnového československého právneho poriadku zostali nezriedka normy pochádzajúce ešte z čias Rakúsko-Uhorska, teda normy dávno vývojovo prekonané, rozchádzajúce sa s politickými, hospodárskymi, sociálnymi i kultúrnymi pomermi obnoveného Československa. Preto zákonodarca pristúpil v záujme kontinuity práva k recepcii doposiaľ platného právneho poriadku, avšak vyvodil dôsledky vhodným jeho výkladom v duchu Ústavy 9. mája a zásad ľudovodemokratického zriadenia. Ak by teda niektoré pozitívne ustanovenie právneho poriadku bolo v rozpore s ustanoveniami ústavy a so zásadami ľudovodemokratického zriadenia, alebo ak by upravovalo určitú právnu záležitosť odchyľne od ústavy, strácalo v zmysle § 173 ods. 2 Ústavy 9. mája dňom jej účinnosti platnosť. Takýmto pomyselným „sitom“ očistený platný právny poriadok sa mal vymaniť zo svojej dovtedajšej statickosti a takpovediac nabráť dynamiku novej éry v duchu myšlienky, že „zmena doterajších pomerov kladie nové nároky a zavrhuje pre-

normy (předmnichovské a rakouské i uherské), ale po odečtení těch norem, které podle § 173, odstavec 2, je považovat za zrušené novou ústavou. Ostatní starší normy je pak nutno od chvíle účinnosti nové ústavy aplikovat v správném výkladu podle § 171, odst. 3 (v souladu s ústavou).“
Důvodová zpráva k návrhu nové ústavy ČSR [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. NS RČS 1946 – 1948. Tisky. Tisk č. 1227. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1227_06.htm [cit. 2020-04-15]

¹¹ KOCNA, A.: Vliv Ústavy 9. května na výklad právních norem. In *Právník*, 1949, s. 114.

¹² Bližšie pozri BARTOŠEK, M.: Právní řád a akční výbory. In *Tvorba*, č. 17, 1948, s. 273–274.

¹³ BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2001, s. 28.

žitky“. Inak povedané, právny poriadok mal byť vhodnou interpretáciou a aplikáciou právnych noriem náležite prispôbovaný požiadavkám novej doby v duchu ústavy a zásad ľudovej demokracie. A Ústava 9. mája toto prispôbovanie nielen pripúšťala, ale priamo ho sama svojimi interpretačnými pravidlami nariaďovala.¹⁴

V naznačenom smere vystávala osobitná zodpovednosť sudcov, resp. orgánov, ktoré aplikovali právo. Pri aplikácii práva (ako aj samozrejme pri jeho tvorbe) sa zdôrazňoval tvorivý princíp¹⁵ a samotnej aplikačnej praxi (správnej i súdnej) sa ponechával značný priestor. Vychádzajúc z § 173, ods. 2 ústavy, musel súd (rovnako ako každý iný orgán) pri aplikácii normy – bez ohľadu na to, či išlo o zákon, vládne nariadenie či iné nižšie právne normy – skúmať, či vlastne táto právna norma dňom vyhlásenia novej ústavy nestratila svoju platnosť. Ústava ďalej v § 172 ods. 2 stanovovala, že zákony vydané po dni, kedy nová ústava nadobudla účinnosť, sú neplatné, ak odporujú tejto ústave alebo ústavným zákonom. Znamená to, že aj tu museli byť súdy v strehu a pri rozhodovaní museli skúmať a zistiť, či konkrétna norma vydaná po 9. júni 1948 neprestávala byť súčasťou právneho poriadku z dôvodu odporovania ústave alebo ústavným zákonom. A napokon ešte § 171 ods. 3 ukladal sudcom, resp. orgánom aplikácie práva imperatív vykladať a používať každý platný predpis právneho poriadku (bez ohľadu či bol vydaný pred účinnosťou ústavy alebo až po tomto dni) výlučne v súlade s ústavou, a teda v zásade im ukladal i príkaz skúmať základný princíp, či ten-ktorý predpis možno vôbec použiť a vyložiť ho v súlade s ústavou. Išlo teda o výslovné, priamo ústavou uložené právo, ba dokonca povinnosť skúmať platnosť príslušného predpisu právneho poriadku. Súdy (a osobitne najvyššie inštancie, keďže tie majú kardinálny význam pri vytváraní judikatúry) tak čakala neľahká úloha právo vykladať a súčasne mu dať obsah zodpovedajúci duchu Ústavy 9. mája a zásadám ľudovodemokratického zriadenia. Výkon súdnej moci tak začal po roku 1948 ovládať určitý sudcovský aktivizmus, kde sudca právo nielen aplikoval, ale zároveň ho aktívne formoval, prispôboval a ideologicky vykladal v duchu marxizmu-leninizmu.¹⁶ Zvýrazňoval sa triedny aspekt práva a aplikujúci právnici boli vyzývaní k uvedomeniu, že každý právny princíp, právny inštitút či každý právny predpis vždy slúži a má slúžiť záujmom vládnucej triedy.¹⁷ Aby sme boli vedecky a historicky objektívni, nemožno vzhľadom na danú dobu uprieť myšlienke sudcovského aktivizmu v určitom zmysle dobrý úmysel. S odstupom času

¹⁴ KOCNA, A.: Vliv Ústavy 9. května na výklad právních norem. In *Právnický*, 1949, s. 117.

¹⁵ LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku. III. zväzok (1948-1989)*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, s. 25.

¹⁶ VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: *Československé právní dějiny (1918-1992)*. 2. prepracované vydanie. Bratislava : EUROKÓDEX, 2013, s. 93.

¹⁷ VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V.: *České právní dějiny*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2008, s. 555.

a pri celkovom hodnotení obdobia po roku 1948 však možno konštatovať, že táto flexibilita a tvorivosť napokon viedla k odklonu, prípadne až k dešpektu a prekrúcaniu predpisov pochádzajúcich zo skoršieho „kapitalisticko-buržoázneho“ obdobia ako predpisov už prežitých a nezodpovedajúcich novým potrebám.¹⁸

Malá ukážka novej interpretácie na príklade inštitútu rodinného práva

V nasledujúcom texte sa na príklade konkrétneho rodinnoprávneho inštitútu pokúsime ukázať, ako Ústava 9. mája z roku 1948 ovplyvnila výklad recipovaného práva, majúceho svoj pôvod ešte v predrevolučnej ére. Sústredíme sa na tzv. vydržovaciu (súčasnou terminológiou „vyživovaciu“) a alimentačnú povinnosť medzi manželmi.

V čase prijatia Ústavy 9. mája 1948 podľa práva platného na území Slovenska tzv. vydržovacia a alimentačná povinnosť medzi manželmi vyplývala z ustanovení zák. čl. XXXI/1894 o manželskom práve (hovorovo sa označoval ako „manželský zákon“ /ďalej ako MZ/). Tento pôvodom ešte uhorský predpis predstavoval základnú zákonnú úpravu rodinného práva, platného de facto bez výraznejších zmien až do prvej polovice 20. storočia na Slovensku. Do československého právneho poriadku bol prevzatý recepciou v roku 1918 a platil na území Slovenska ako základný pilier rodinného,¹⁹ resp. manželského práva i po skončení druhej svetovej vojny, a to až do nadobudnutia účinnosti nového československého kódexu rodinného práva z.č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve, prijatého v rámci spomínanej právnickej dvojročníce. Vydržovacia a alimentačná povinnosť medzi manželmi nebola v manželskom zákone upravovaná ako samostatný inštitút osobitne. Vyplývala z tohto zákona len nepriamo – najmä z jeho V. hlavy rozoberajúcej Zaniknutie manželstva. Konkrétne išlo o ust. § 90 a § 102 MZ, v zmysle ktorých zo samotných dôvodov rozluky manželstva alebo rozvodu od stola a lože, a najmä z tu konkretizovaných obsahových náležitostí rozsudku bolo možné vyvodiť vyživovaciu povinnosť manžela ako hlavy rodiny voči manželke. Z týchto ustanovení vyplývalo, že manžel mal povinnosť vyživovať svoju manželku jednak počas manželského spolužitia (bola to povinnosť vyplývajúca ako-by automaticky zo samotného účelu manželstva), a jednak po rozluke manželstva,

¹⁸ LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku. III. zväzok (1948-1989)*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019, s. 25.

¹⁹ Rodinné a manželské právo v medzivojnovej prvej ČSR neprešlo komplexnou premenou či reformou, ktorá by kodifikovala a zároveň unifikovala nové rodinné právo v spoločnom štáte. Určité zmeny v oblasti rodinného práva nastali iba prostredníctvom partiálnych zákonov, ako boli tzv. manželská novela z. č. 320/1919 Zb. (na území Čiech, Moravy a Sliezska známejšia skôr ako „rozlukový zákon“), ďalej z. č. 256/1921 Zb. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských; z. č. 25/1928 Zb. o osvojení a napokon tzv. alimentačný zákon č. 4/1931 Zb.

resp. rozvode od stola a lože, ak toto manželské spolužitie bolo ukončené/prerušené výlučne z viny manžela.

Pokiaľ išlo o chod domácnosti, rodiny, resp. manželstva, sociologicky táto úprava vzťahov v manželstve vychádzala z nadvlády, resp. nadradeného postavenia, jemnejšie povedané z výraznejšie vyššej pozície muža/manžela ako živiteľa rodiny. Tento status upevňovala právna úprava, vychádzajúca z materiálnych podmienok existujúcich v čase jej vzniku, podporujúca triedne rozdelenie spoločnosti, a s tým súvisiace nerovnoprávne postavenie pohlaví, hoci pri zakotvení ich formálnej rovnosti. Vydržovacia a alimentčná povinnosť teda zaťažovala už priamo zo zákona manžela, vychádzala zo zásady, že manžel je považovaný za hlavu rodiny a ako taký má znášať všetky manželské bremená, t. j. má sa starať o všetky potreby manželov a detí.²⁰ Bolo to teda určité pomyselné potvrdenie delby úloh, toho, že muž mal vzhľadom na svoju možnosť realizácie a kariérneho postupu pokladať za prirodzené, že on bude živiť rodinu a manželku. Úloha manželky sa predpokladala v reprezentovaní svojho manžela a zabezpečovaní starostlivosti o domácnosť. Vydržiavanie spočívalo obvykle v poskytovaní stravy, ošatenia, platení prípadných výdavkov v chorobe a pod. a muselo zodpovedať majetkovým a zárobkovým pomerom muža – jeho stav bol určujúci pre stav manželky. Pri stanovovaní výšky výživného sa samozrejme bral zreteľ na majetok, resp. príjem manželky, avšak výživné sa malo určovať takým spôsobom, aby zaopatrenie zostalo primerané majetkovému a spoločenskému postaveniu manžela a rovnako bývalej životnej úrovni manželky v čase trvania manželského spolužitia. Dokonca povinnosť vydržiavania a alimentovania manželky zaťažovala aj manželových rodičov, ak muž priviedol nevestu do spoločnej domácnosti s nimi s ich súhlasom, a manžel sám nebol schopný plniť si túto povinnosť zo svojho majetku či príjmov.²¹ Fakt, že manžel bol manželku povinný vyživovať, aj keď to sama vďaka dostatku svojho majetku nepotrebovala, možno do určitej miery považovať za prejav alebo právne podopretie rozhodujúcej pozície muža v rodine – ako otca rodiny a primárneho živiteľa. Pri vydržovacej, resp. alimentáčnej povinnosti manžela voči manželke sa teda vychádzalo zo základnej premisy, že táto povinnosť má byť zabezpečovaná primerane majetkovým pomerom a spoločenskému postaveniu manžela. Rozsah tejto povinnosti bol ale závislý od miery manželského spolužitia. Pokiaľ manželstvo trvalo a manželia spolu žili, manžel bol povinný vydržiavať svoju manželku úplne, spravidla in natura. Platilo to dokonca i vtedy, ak mala manželka sama dosť majetku, aby sa živila. Ak však manželka opustila spoločný byt svojvoľne a bez vážneho dôvodu, jej nárok na vydržiavanie zo

²⁰ KRÁL, Š.: Výživné manželky. In *Právnik*, č. 3–4, 1949, s. 125.

²¹ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentář k čsl. obecnímu zákoníku občanskému. I. díl*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 483.

strany muža zanikal.²² Žena bola v určitej závislosti na mužovi a rozhodnutie opustiť ho naozaj nemohlo byť ľahkovážne. Ak ale opustila muža s jeho súhlasom, alebo hoci aj bez súhlasu, ale z dôležitého dôvodu úzko spojeného s manželom, bol muž povinný platiť jej toľko, aby si sama mohla nájsť zaopatrenie primerané jeho majetkovým pomerom. Žena si toto svoje právo mohla uplatňovať žalobou. V prípade, že došlo k súdnemu ukončeniu manželského spoluzitia, a toto bolo ukončené výlučne z viny manžela, manželka sa mohla domáhať platenia výživného od manžela v peniazoch. Pri vyriešení viny u oboch manželov však manželka tento nárok voči manželovi strácala.²³

Opačnú povinnosť, t. j. povinnosť manželky vydržovať a alimentovať svojho manžela, manželský zákon neupravoval. Podľa názorov dobovej právnej vedy spravidla manželka nemohla byť donucovaná, aby svojho manžela vydržievala.²⁴ Podľa judikatúry však takáto alimentačná povinnosť manželky voči manželovi predsa len prichádzala do úvahy. V zásade bola žena povinná vydržívať a poskytovať alimenty svojmu manželovi primerane podľa jej majetkového stavu a zárobku v tom prípade, že jej manžel bol nemajetný, a pritom práce a zárobku nie z vlastnej viny neschopný.²⁵ Táto povinnosť manželky sa potom spravovala rovnakými zásadami ako povinnosti manžela. Súdny v prípade núdze priznávali tiež nárok manželovi voči manželke na jeho slušnú

²² „... výživné neprislúchalo manželke vtedy, ak sa stala nevhodnou vydržievania manželom v dôsledku správania sa, ktoré sa nezhodovalo s postavením vydatej ženy.“ PLANKOVÁ, O.: Úprava výživovej povinnosti manželov a jej vplyv na obsah a trvanie vzťahov medzi manželmi. In *Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae, Zborník zo IV. medzinárodnej konferencie rodinného práva socialistických krajín, konanej 27. septembra – 1. októbra 1971*. Bratislava : SPN, 1975, s. 144.

²³ „Ak bolo uznané na rozluku z viny oboch manželov, nemá rozlúčená manželka proti manželovi nároku na výživné, či už ich vina na rozluke bola rovnaká alebo nie.“ Úr. sb. 422. (Citované podľa FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín : Heuréka, 1998, s. 429).

²⁴ ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému. I. díl*. Praha : Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 483.

²⁵ S týmto právnym názorom sa možno stretnúť napr. aj v diele LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*. II. vydanie. Bratislava: Ústav všeobecného súkromného práva Právnickej fakulty Slovenskej univerzity, 1947, s. 219. Z dostupnej judikatúry však jednoznačne nevyplýva, či sa nemajetnosť a zárobková neschopnosť manžela tolerovala len v prípade, kedy k nej došlo bez jeho zavinenia – porovnaj: „Žena je povinná svojho nemajetného a zárobku neschopného muža vydržovať“ (Kúria, zásadné rozhodnutie č. 196, Fajnor-Záturcký: *Zásadné rozhodnutia, s. 576*); súhlasne aj Kúria č. 2181/1917 a Kúria č. P. III 2930/1918 s dodatkom, že „manželka povinná je túto vydržovaciú povinnosť plniť v prvom rade v spoločnej domácnosti in natura, kdežto alimenty môže manžel žiadať len vtedy, keď z viny manželky žije oddelene.“ (Citované podľa ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému. I. díl*. Praha : Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 487.)

vyživu, ak sa mu táto z dôvodov hodných zreteľa nedostávala. Hoci teda vydržovacia a alimentčná povinnosť manželke nevyplyvala zo zákona, sudy sa predsa len v rámci svojej rozhodovacej činnosti snažili v osobitných prípadoch daný nedostatok zákonnej úpravy korigovať.²⁶ V zásade sa však takmer výlučne vychádzalo z konštrukcie vyživovacej povinnosti manžela voči manželke, a nie naopak.²⁷

Vyššie uvedená právna úprava vzťahujúca sa k vydržovacej a alimentáčnej povinnosti, resp. k vyživovacej povinnosti medzi manželmi, sa vplyvom Ústavy 9. mája z roku 1948 dostala do úplne nového svetla. Predovšetkým tu vyvstala zásadná otázka, do akej miery a či vôbec spomenuté ustanovenia zostali aj naďalej v platnosti. Vzhľadom na ustanovenia Ústavy 9. mája, predovšetkým na jej základné články a najmä § 1, 26, 143, 170, 171 a 173 bolo potrebné skúmať, či a akým spôsobom možno uvedené normy manželského práva aplikovať i naďalej v praxi (t. j. či zostali v platnosti, a ak áno, ako vykladať ich obsah). V súvislosti s dodržiavaním zásad ľudovo-demokratického zriadenia boli na sudcov kladené požiadavky chápať pojem a funkciu práva z hľadiska učenia marxizmu-leninizmu. Sudca musel pri rozhodovaní presne rozlišovať zásadu „socialistickej zákonnosti“ od zásady „meštiackej zákonnosti“ a bezpodmienečne v praxi uplatňovať zásadu socialistickej zákonnosti ako nástroj spoločenského pokroku.²⁸

Ak vezmeme do úvahy, že manžel bol podľa „starého“ práva považovaný za hlavu rodiny a ako taký mal znášať všetky manželské bremená, od účinnosti Ústavy 9. mája táto zásada prestávala platiť. Staré právo sa malo naplňať novým obsahom, gottwaldovskou rečou v štýle „naplniť staré mechy novým vínom.“ Podľa § 1, ods. 2 Ústavy

²⁶ „Postupne s rozširovaním možnosti majetkového osamostatnenia sa manželky, a tiež možnosti jej zárobkovej činnosti spolu s pripustením rozluky (rozvodu) manželstva dochádza v prostredí práva súdnych rozhodnutí od konca 19. a začiatku 20. storočia k vytvoreniu vyživovacej povinnosti aj manželky voči manželovi.“ MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848-1948)*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014, s. 120.

²⁷ Zmena stanovísk súdnej praxe vyvolávala najmä v čase prvorepublikových snáh o kodifikáciu občianskeho práva značné polemiky v odborných kruhoch. Vyživovacia povinnosť manželky voči manželovi sa neraz vnímala ako nesprávna s odôvodnením rodinného poslania ženy. K uvedenému bližšie LACLAVÍKOVÁ, M.: *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010, s. 281.

²⁸ KRÁL, Š.: Výživné manželky. In *Právnik*, č. 3–4, 1949, s. 126. K uvedenému tiež: „V lidové demokracii se tedy přeměňuje sama role práva ve společnosti. Z prvku konservativního, retardáčního, ba reakčního se stává faktorem vývoje, pokroku a budovatelského úsilí.“ Důvodová zpráva k návrhu nové ústavy ČSR [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. NS RČS 1946 – 1948. Tisky. Tisk č. 1227. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1227_06.htm [cit. 2020-04-15].

muži a ženy mali rovnaké postavenie v rodine i v spoločnosti a rovnaký prístup ku vzdelaniu i ku všetkým povolaniam, úradom a hodnostiam. Kvalitatívne sa zmenilo postavenie muža – z pozície hlavy rodiny sa stal rovnocenným partnerom manželky, ktorá nadobudla v rodine úplne rovnaké práva a povinnosti ako jej manžel.²⁹ Stará sa o všetky potreby manželov a detí odteraz prislúchalo obom manželom spoločne v rovnakej miere. V zmysle § 26 Ústavy všetkým občanom prislúchalo právo na prácu. Zásady ľudovodemokratického zriadenia vyžadovali, aby každý občan toto právo na prácu aj statočne využil.³⁰ Zároveň ústava garantovala všetkým pracujúcim právo na spravodlivú odmenu za vykonanú prácu (§ 21, ods. 1 Ústavy).

Na základe citovaných predpisov sa manželia stávali rovnocennými občanmi v spoločnosti a rovnocennými partnermi v rodine. Mali ústavne garantované právo na prácu, pri ktorom sa očakávalo, že ho statočne využijú. Ak boli obaja manželia práceschopní, podľa pomeru svojich hospodárskych schopností potom boli povinní spoločne sa starať aj o domácnosť a znášať náklady na manželstvo. Práca manželov vo vzťahu k manželstvu a k rodine mala byť rovnako hodnotená bez ohľadu na to, či manžel vykonával zárobkovú činnosť alebo prácu v domácnosti. Treba dať do pozornosti, že práca – najmä manželiek – v domácnosti bola bežným javom vtedajšej doby, podmieneným historicky. Manželka sa poväčšine venovala výlučne starostlivosti o domácnosť a deti. Táto práca manželky bola považovaná za doteraz spoločensky nutnú, a preto mala byť nezárobkovovo činná žena po dobu trvania manželstva zabezpečená nárokom na úhradu osobných potrieb voči svojmu manželovi. Osobný výkon starostlivosti o deti a o spoločnú domácnosť, ktorú v rodine zabezpečovala viac-menej manželka, bol považovaný za ekvivalent peňažného príspevku manžela, ktorý na uspokojovanie potrieb rodiny zasa prispieval skôr finančne. *„Keď prácu manželov vo vzťahu k rodine hodnotíme rovnako, vtedy musíme pripustiť, že manželke, ktorá pracuje len v domácnosti, patria také práva na manželov plat, zárobok, ako manželovi samému. Zárobok manžela je spoločný obom manželom.“*³¹ Do iného svetla sa dostávala manželka, ktorá sa nevenovala starostlivosti o deti a domácnosť. Ak teda bola manželka práceschopná a nevykonávala prácu v domácnosti, malo sa podľa nového chápania na ňu pozeráť ako na rovnoprávnou s manželom. Nárok na jej vydržiavanie počas manželstva zo strany manžela sa začínal vnímať ako neopodstatnený. Objavovali sa názory, že by tu išlo o podceňovanie práce manželky, dokonca znižovanie dôstojnosti ženy ako rovnocenného partnera.

²⁹ „Každý požadavek rovnosti právni (formálni), bez rovnosti hospodárske (materiálni), je prázdny zvukem slov. Úplné právní osvobození ženy není možné bez jejího osvobození hospodářského od závislosti na muži.“ BLAŽKE, J.: Ideové základy nového rodinného práva. In Právnik, 1950, s. 11.

³⁰ V zmysle používaného hesla: „kto nepracuje, nech nej“.

³¹ KRÁL, Š.: Výživné manželky. In Právnik, č. 3–4, 1949, s. 127.

Nami načrtnuté modelové situácie uzatváral prípad, keď manželka nebola schopná práce. Pri práceneschopnej manželke sa na manželovej povinnosti vydržovať ju počas manželského spoluzitia nič nemenilo. Mal povinnosť vydržovať ju predovšetkým in natura, čo bol spôsob vyplývajúci zo samotnej povahy manželstva, ako spoločenstva založeného na vzájomnej láske a pomoci. Táto povinnosť práceschopného manžela starať sa o svoju práceneschopnú manželku (a samozrejme tiež opačne) bola vnímaná nielen ako povinnosť mravná, ale i právna.

Ako sme už v krátkosti naznačili vyššie, pokiaľ išlo o otázku vyživovania manželky pri oddelenom žití manželov (ako dôsledok rozvodu od stola a lože), resp. pri rozlúčenom manželstve, kľúčovú rolu zohrávala súdom určená vina na rozluke. Určenie viny bolo obligatórnou náležitosťou výrokovej časti rozsudku, preto v zásade pri rozluke nemohla nastať situácia, že by niektorý manžel (prípadne aj obaja) nebol označený za vinného. Určenie viny so sebou nieslo významné osobnoprávne i majetkovoprávne následky,³² konkrétne v súvislosti s témou výživného manželky – za vinného vyhlásený muž bol povinný nevinnú ženu živiť, a to primerane k jeho majetkovému a spoločenskému postaveniu, ak vlastné príjmy nevinnnej manželky na takúto výživu nestačili. Výživné, resp. alimenty museli byť na žiadosť ženy zaistené. Takáto povinnosť zťažovala bývalého manžela až dovtedy, kým sa žena znovu nevydala.

Ústava 9. mája však opäť podstatne menila výklad dovtedajších noriem. Aj keby oddelené žitie manželov či rozluke zavinil manžel, súdy mali brať ohľad na celkovú situáciu manželky. Jednak na jej majetkovú situáciu, a najmä na jej schopnosť či neschopnosť pracovať a živiť sa vlastnou prácou. Prisúdenie alimentov bezdetnej a práceneschopnej manželke sa v takomto prípade mohlo vnímať ako bezpracný príjem manželky, či dokonca podporovanie zaháľáčstva.³³ Ak ústava zaručovala právo na prácu a zásady ľudovodemokratického zriadenia vyžadovali, aby každý občan toto právo na prácu statočne využil, takouto optikou sa na manželku mali pozeráť aj súdy. Nárok manželky na výživné mali teda potvrdiť iba v tom prípade, ak by manželka nemohla sama vykonávať zárobkovú činnosť pre svoju práceneschopnosť alebo preto, že sa musela starať o výchovu detí. V opačnom prípade by výživné malo povahu „bezpracného príjmu“ manželky. Výživné sa teda ako výraz zásadného odmietania starého „buržoázneho“ práva malo konečne prestať vnímať ako akýsi druh „náhrady škody“, ktorú

³² Bližšie pozri napr. ŠOŠKOVÁ, I.: Právna úprava rozluky a rozvodu od stola a lože v medzivojnovom období na Slovensku vo svetle judikatúry. In *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Beli Neosolii*. Roč. XII.- XIII. Banská Bystrica : Právnická fakulta Univerzita Mateja Bela, 2007, s. 229–247; LANCZOVÁ, I.: *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha : Leges, 2018. 160 s.

³³ KRÁL, Š.: Výživné manželky. In *Právnik*, č. 3–4, 1949, s. 127.

bol povinný plniť vinný manžel voči nevinnnej manželke. Pod vplyvom Ústavy 9. mája sa významnou mierou menil tiež pohľad na určovanie výšky výživného. Hoci dôležitú úlohu v zmysle platného práva stále zohrávali majetkové pomery a spoločenské postavenie či zárobkové schopnosti manžela, pri stanovovaní výšky výživného sa výrazne začínal brať ohľad na majetok samotnej manželky a jej zárobkové schopnosti. Stará zásada o primeranosti zaopatrenia manželky k jej bývalej životnej úrovni za trvania manželstva sa dostávala do rozporu s povahou výživného a s jeho novým chápaním v ľudovej demokracii.

BIBLIOGRAFIA:

- BARTOŠEK, M.: Právní řád a akční výbory. In *Tvorba*, č. 17, 1948, s. 273–274.
- BEŇA, J.: *Diskontinuitná kontinuita slovenských ústavných dejín. Sedemdesiat rokov ústavného vývoja Slovenska (1944-2014)*. Bratislava : Atticum, 2014.
- BEŇA, J.: *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2001.
- BLAŽKE, J.: Ideové základy nového rodinného práva. In *Právnik*, 1950, s. 8–11.
- Důvodová zpráva k návrhu nové ústavy ČSR* [on-line]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. NS RČS 1946 – 1948. Tisky. Tisk č. 1227. Dostupné na: https://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t1227_06.htm [cit. 2020-04-15].
- FAJNOR, V.– ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. III. vydanie pôvodného diela. Šamorín : Heuréka, 1998.
- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II. 1945-1960*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2006.
- KOCNA, A.: Vliv Ústavy 9. května na výklad právních norem. In *Právnik*, 1949, s. 112 – 125.
- KRÁL, Š.: Výživné manželky. In *Právnik*, č. 3-4, 1949, s. 125–128.
- LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A.: *Praktikum k dejinám štátu a práva na Slovensku. III. zväzok (1948-1989)*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2019.
- LACLAVÍKOVÁ, M.: *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2010.
- LANCZOVÁ, I.: *Dejiny právnej úpravy rozvodov na území Slovenska*. Praha : Leges, 2018.

- LUBY, Š.: *Základy všeobecného súkromného práva*. II. vydanie. Bratislava: Ústav všeobecného súkromného práva Právnickej fakulty Slovenskej univerzity, 1947.
- MOSNÝ, P. – LACLAVÍKOVÁ, M.: *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848-1948)*. Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku – Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2014.
- PLANKOVÁ, O.: Úprava vyživovacej povinnosti manželov a jej vplyv na obsah a trvanie vzťahov medzi manželmi. In *Acta Facultatis Juridicae Universitatis Comenianae, Zborník zo IV. medzinárodnej konferencie rodinného práva socialistických krajín, konanej 27.septembra -1. októbra 1971*. Bratislava : SPN, 1975, s. 143 – 148.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J.: *Komentár k čl. obecnému zákoníku občanskému. I. díl*. Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935.
- ŠOŠKOVÁ, I.: Právna úprava rozluky a rozvodu od stola a lože v medzivojnovom období na Slovensku vo svetle judikatúry. In *Notitiae Novae Facultatis Iuridicae Universitatis Matthiae Beli Neosolii*. Roč. XII.- XIII. Banská Bystrica : Právnická fakulta Univerzita Mateja Bela, 2007, s. 229-247.
- Ústava 9. mája 1948*. Dostupné na: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1948/150/vyhlasene_znenie.html [cit. 2020-04-15].
- VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: *Československé právne dejiny (1918-1992)*. 2. prepracované vydanie. Bratislava : EUROKÓDEX, 2013.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – KNOLL, V.: *České právní dějiny*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2008.

KONTAKT

ivana.soskova@umb.sk

zuzana.mickova@umb.sk

ČEŠŤ PRÁCI! PRÁVO NA PRÁCU A PRACOVNÁ POVINNOSŤ V SOCIALISTICKÝCH ÚSTAVÁCH¹

Andrea KLUKNAVSKÁ – Juraj HAMULÁK

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovenská republika

Právnická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Slovenská republika

ABSTRAKT: *V predkladanom príspevku sa autori venujú právu na prácu a otázke pracovnej povinnosti, ktoré deklarovali socialistické ústavy ako Ústava 9. mája a ústava z roku 1960 vrátane otázky pracovnej kázně.*

KLÚČOVÉ SLOVÁ: *socialistické ústavy, právo na prácu, občianska pracovná povinnosť, tábory nútených prác, pracovná kázeň*

ABSTRACT: *In the present article, the authors deal with the right to work and the issue of labor duty, which were declared by socialist constitutions such as the Constitution of May 9 and the Constitution of 1960, including the issue of labor discipline.*

KEYWORDS: *socialist constitutions, right to work, civil work duty, forced labor camps, work discipline*

Úvod

Po skončení druhej svetovej vojny muselo Československo prvé kroky venovať stabilizácii vojnou zničeného štátu vo všetkých oblastiach. Prvé snahy o obnovu štátu zasiahli aj pracovné právo. Zničená ekonomika musela byť obnovená, pretože vojna pretrhla jednak právny vývoj, nedošlo len k zničeniu mnohých podnikov a závodov, ale bol narušený celý hospodársky život v Československu. Taktiež chýbala pracovná sila.

Vo všeobecnosti môžeme povedať, že k zásadným zmenám v pracovnom práve nedošlo a v platnosti zostali pôvodné predpisy medzivojnového obdobia,² z čoho vyplýva roztrieštenosť právnej úpravy v Českých krajinách, Sliezsku, Morave a na Slovensku.

¹ Predkladaný príspevok je výstupom grantového projektu VEGA 1/0138/18 Marxizmus stále živý? K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení.

² Počas Protektorátu Slovenského štátu zostali taktiež v platnosti právne predpisy medzivojnového Československa. Výnimku tvorí inštitút pracovnej povinnosti. Pozri bližšie nariadenie č. 190/1939 Zb., 195/1939 Zb. a zákon č. 1940 Sl. z.

Zmena mala nastať po získaní moci komunistami po Februári 1948, i keď rola a úloha pracovného práva ešte nebola celkom jasná, pretože nový režim neveril na budúcnosť pracovného práva a jeho význam, čo súviselo o.i. aj s výchovou nového „človeka“, ktorý mal svoju úlohu vidieť iba v plnení kolektívnych záujmov a hospodárskych plánov, z čoho vyplývala zrejmá nepotrebnosť úpravy.³ Uvedené pravdepodobne vychádzalo z tézy Marxa a Engelsa o historickom odumieraní štátu, ktorú prebral neskôr aj Lenin a podľa ktorej štát a právo postupne odumrie a dôjde k ich nahradeniu politickou samosprávou spoločnosti. Donucovaciú a organizačnú funkciu štátu mali prevziať spoločenské mravy uvedomelého občianstva a presadiť sa mala spoločenská samoregulácia.⁴

Nakoniec, ale predsa len došlo k emancipácii pracovného práva, ktoré sa v duchu presadzovaného odvetvového delenia odčlenilo od občianskeho práva, i keď samostatnú kodifikovanú formu získalo až v roku 1965 prijatím Zákonníka práce. Základ pracovného práva a práva na prácu položila Ústava z 9. mája /i keď ako uvádzame nižšie nešlo o novinku.

O tom, že pracovné právo nemalo zastúpenie v právnych odvetviach do roku 1948 svedčí fakt, že otázkam pracovnoprávných vzťahov sa začali systematicky venovať právnici (veda pracovného práva) až po roku 1948 a až zač. 60. rokov sa objavujú práce, ktoré sa venujú špecifickým oblastiam pracovného práva.⁵

Vzhľadom na obmedzený rozsah predkladaného príspevku a rozsiahlosť témy sa budeme venovať v ďalších častiach príspevku pojmu práca, ktorý pod vplyvom marxizmu-leninizmu nadobúda nový obsah, úprave práva na prácu v kontexte Ústavy 9. mája a Ústavy z roku 1960 ako aj pracovnej povinnosti. V poslednej časti príspevku sa budeme venovať motivácii, ale aj sankciám v prípade porušenia pracovnej povinnosti.

Práca v socialistickej spoločnosti

Predtým ako sa budeme venovať konkrétnej právnej úprave v Československu a názorom právnikov na pojem práca máme za to, že je potrebné zastaviť sa pri K. Marxovi a jeho ponímaní „práce“. Môžeme povedať, že pre K. Marxa je práca jediným zdrojom

³ Pozri bližšie BĚLOVSKÝ, P.: Občanské právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. - ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 425 a nasl.

⁴ VEČEŘA, M.: Marxovo pojetí společnosti a práva. In *Marx stále živý! K přehodnotení učení K. Marxa v současnom právnem a ekonomickom myslení. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bratislava : Wolters Kluwert, 2019, s. 15.

⁵ Juraj Hromada, Jiří Chyský, Marie Kalenská, Jan Kovařík, Jarmila Zdobinská, Karel Witz

hodnoty a práve na práci založil celú svoju teóriu takajúcu sa pracovnej hodnoty. Podľa neho sú totiž materiálne podmienky života, a teda aj pracovné a výrobné podmienky, jednak základom celého kultúrneho rozvoja, ale zároveň aj kľúčom k porozumeniu ľudí. Tvorivá práca je pre neho zárodkom sebarealizácie, individuálneho vyčerpania. Avšak práca v kapitalizme, teda námezdná práca je pre neho „odcudzenou“ formou práce.⁶ Podľa Marxa dostala robotnícka trieda, proletariát, historickú úlohu prekonať toto odcudzenie človeka od jeho práce, ale v konečnom dôsledku od seba samého a vytvoriť podmienky pre beztriednu spoločnosť, ktorú Marx videl v komunizme. Marx predstavil podrobnú analýzu kapitalistického poriadku vo svojom trojzväzkovom hlavnom diele „Das Kapital“ (1867, 1885, 1894).

Práve v diele Kapitál definuje pojem práca: „*práca je predovšetkým proces medzi človekom a prírodou, proces, v ktorom človek sprostredkuje, reguluje a riadi metabolizmus s prírodou prostredníctvom svojich vlastných činov*“⁷. Samotnú prírodnú látku konfrontuje s prírodnou silou. Zároveň odlišuje prácu, ktorú robotník vykonáva od hodnoty jeho pracovnej sily, ktorú v tomto kontexte pracujúci predáva a za získané prostriedky potom realizuje vlastnú reprodukciu. Môžeme teda povedať, že na prácu sa pozerá ako na spoločenský vzťah.

Rovnako sa na prácu pozerali i komunisti, ktorí sa na prácu taktiež pozerajú ako na spoločenský vzťah, ktorý determinoval formy vlastníctva výrobných prostriedkov.⁸ Podľa Kalenskej je „*práca základným zdrojom rozvoja socialistickej spoločnosti a blahobytu jej ľudí*“⁹. Hromada definuje prácu „*jako životní potřebu všech členů společnosti, která musí vést k nepřetržitému růstu a zvyšování blahobytu celé společnosti. Jednotlivce, občan, pracovník se ve výše uvedeném pojetí, stává se pouze součástí společnosti nikoliv primární příjemce plodů práce, ale vystupuje v daném vnímání, jakou nástroj blahobytu celé společnosti*“¹⁰. Práca sa teda prestala považovať za druh tovaru, ako to bolo v kapitalizme.

⁶ Pozri bližšie GELDNER, A.: Karl Marx und der Entfremdungscharakter in Arbeit und Natur, s. 2 a nasl. Dostupné na internete : https://books.google.sk/books?id=ECFPINKnGfAC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (citované 10. 11. 2020)

⁷ MARX, K.: *Kapitál*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1955, s. 65.

⁸ HAVELKOVÁ, B.: Pracovní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 479.

⁹ KALENSKÁ, M.: *Československé pracovní právo*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978, s. 11.

¹⁰ HROMADA, J. – WITZ, K. – CHYSKÝ, J.: *Československé pracovní právo*. Praha : Orbis, 1957, s. 13.

Z vyššie uvedeného je zjavné, že problematika práce bola chápaná ako povinnosť každého občana. Malo ísť o najdôležitejší vzťah medzi občanom a štátom. „Práca v socialistickej spoločnosti je prácou v prospech celku a zároveň v prospech pracovníka samého.“¹¹

Právo na prácu a pracovná povinnosť

Ústava z 9. mája upravuje zásady pracovného práva najmä v článku III. ods. 3 ústavy, kde garantuje všetkým občanom okrem práva na vzdelanie, právo na prácu, na spravodlivú odmenu za vykonanú prácu a na odpočinok po práci. Taktiež deklaruje zaopatrienie pre prípad sociálnych následkov pri nespôsobilosti k práci.

Sociálnym právam, a teda i právu na prácu, sú venované ďalej § 26 a nasl., ktoré garantujú právo na prácu, najmä organizáciou práce riadenou štátom podľa jednotného hospodárstva. Jednotný hospodársky plán ako základný prostriedok v centrálne riadenom hospodárstve zohráva dôležitú úlohu pri práve na prácu, tým sa prejavuje opäť kolektívny záujem štátu a každý občan sa má do pracovného procesu, ktorého jediným cieľom je dosiahnutie hospodárskeho plánu, prispieť podľa svojich schopností. Druhým aspektom je kontrola pracujúcej sily s cieľom dosiahnutia týchto cieľov.

Ako vidíme Ústava 9. mája garantuje právo prácu, ale okamžite ho spája aj s povinnosťou pracovať. Ústava zdôrazňovala dôležitosť budovania štátu, kde mal občan žiť s povinnosťou budovať novú spoločnosť svojou prácou. „Že ústava je souhrnem zásad, které ustavují a kladou základy státu, určují jeho budování a jeho příští organizaci; že jde o budovu, v níž národ dlouho má žít, pracovat a uplatňovat se politicky a hospodářsky; že jde o budování našeho vlastního, národního, československého domova...“¹²

Povinnosť práce nebola v Československu novinkou. Po skončení druhej svetovej vojny bola zavedená všeobecná pracovná povinnosť dekrétom prezidenta republiky č. 88/1945 Zb, Zákon ustanovoval v § 1 neodkladné predvedenie k výkonu práce z dôležitých záujmov verejných a predvedení mohli byť všetci práceschopní muži vo veku 16-55 rokov a ženy vo veku od 18 do 45 rokov. Zákon stanovoval výnimky, teda okruh osôb, ktoré boli spod tejto povinnosti vyňaté ako vojaci, poslucháči vysokých škôl či tehotné ženy. Osoby ženaté a vydaté mali byť pridelené až vtedy, ak by nebol dostatok vhodných slobodných osôb. Existujúci pracovný pomer takto priradenej osobe nezanikal, ale na pridelené osoby sa prizeralo, akoby boli na dovolenky.

Nariadenie taktiež zavádza tradíciu potreby súhlasu Okresného úradu práce na rozviazanie, ale aj na vznik pracovného pomeru, pričom neskôr bol potrebný súhlas

¹¹ Čl. 7 ods. 3 zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky

¹² Prejav Dr. Prochádzku ako spravodajcu. Dostupné na internete : <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/114schuz/s114001.htm> (citované 10. 11. 2020)

Okresného národného výboru. Až v 60. rokoch sa na rozviazanie pracovného pomeru prestal požadovať súhlas ONV.¹³

V predmetnom prípade išlo o výnimočné opatrenie vzhľadom k situácii po skončení vojny v súvislosti s odstraňovaním škôd, avšak komunisti si pracovnú povinnosť zobrali za svoju a inštitút, ktorý bol považovaný za výnimočný, pokladali za bežný štandard. Ideológia povinnosti manuálnej práce bola v tomto období zneužitá k politickým represiam proti drobnej buržoázii v táboroch nútených prác.¹⁴ Zároveň, ale nesmieme zabudnúť na fakt, že práve pracovná povinnosť nahradzovala trh práce, ktorý počas socializmu neexistoval.

Takto existovala celá séria právnych predpisov, ktorá upravovala pracovnú povinnosť vrátane umiestňovania absolventov vysokých škôl a obmedzovania mobility pracovných síl.

Nariadenie vlády č. 128/1951 Zb. upravovalo pracovnú povinnosť pre najdôležitejšie hospodárske odvetvia a podniky, kedy sa pracovníci mali získavať organizovaným náborom, ktorý vykonávalo Ministerstvo pracovných síl prostredníctvom krajských a okresných národných výborov, aby „*plnenie rastúcich hospodárskych úloh pri výstavbe socializmu v našej vlasti bolo zabezpečené dostatočným počtom pracovníkov...*“.¹⁵ Do roku 1975 bolo platné a účinné nariadenie vlády č. 40/1953 Zb. o občianskej pracovnej povinnosti, ktorá sa nariaďovala „*na zdolanie nárazových alebo mimoriadnych prác, ktoré z naliehavého všeobecného záujmu neznesú odklad a ktorých vykonávanie nemožno zabezpečiť inými prostriedkami, najmä ani pomocou dobrovoľných pracovníkov, môžu národné výbory vydať výzvu na občiansku pracovnú pomoc. Výzva sa môže vzťahovať len na výkon prác primeraných pracovným schopnostiam osôb povinných poskytnúť na výzvu občiansku pracovnú pomoc*“.¹⁶

Tento obraz direktívne riadeného umiestňovania pracovných síl dopĺňa nariadenie vlády č. 156/1947 Zb. k prevedeniu národnej mobilizácie pracovných síl, podľa ktorého „*v zemědělství a lesnictví, průmyslu kamene a zemín (zejména v těžbě keramických surovin a jejich základním zpracování, výrobě stavebních hmot, v lomech, šterkovnách, pískovnách, vápenkách, cihelnách, výrobě cementu a žáruvzdorného zboží), ve stavebnictví, hornictví a hutnictví mají býti umístěny další pracovní síly v počtu*

¹³ VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: *Československé právní dějiny*. 2. prepracované vydanie. Bratislava : Eurokodex, s. r. o., 2013, s. 171.

¹⁴ HAVELKOVÁ, B.: Pracovní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 479.

¹⁵ § 1 a § 2 nariadenie vlády č. 128/1951 Zb.

¹⁶ § 1 ods. 1 nariadenia vlády č. 40/1953 Zb.

až 176.000“¹⁷ a nariadenie vlády 20/1952 Zb. o rozmiestňovaní absolventov vysokých škôl a výberových odborných škôl, ktoré ustanovovalo, že absolventi vysokých škôl a absolventi tých výberových odborných škôl, ktorí sú rozmiestňovaní podľa štátneho národohospodárskeho plánu, sú povinní pracovať po dobu troch rokov v podnikoch, úradoch, súdoch, ústavoch a iných zariadeniach, ktoré im na podklade štátneho národohospodárskeho plánu určí Ministerstvo školstva, vied a umení, popri prípade Ministerstvo pôdohospodárstva alebo Ministerstvo lesov a drevárskeho priemyslu, alebo nimi poverené orgány.¹⁸

Taktiež Ústava z roku 1960 (Ústavný zákon č. 100/1960 Sb.) v druhej hlave venovanej právam a povinnostiam jasne deklaruje záujmy spoločnosti, štátu nad záujmami jednotlivca. Vzájomná podmienenosť práv a povinností bola dokumentovaná o.i. na spojení povinnosti pracovať v prospech celku s právom na prácu.¹⁹ Uvedené nám jasne deklaruje ustanovenie čl. 19 ústavy nasledovne. *„Ve společnosti pracujících může jednotlivec dospět k plnému rozvinutí svých schopností a k uplatnění svých oprávněných zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především náležitým podílem na společenské práci. Proto je práce ve prospěch celku přední povinností a právo na práci předním právem každého občana.“*

Z uvedeného je zřejmé, že deklarované právo na prácu v kontexte slobodného rozhodovania a vykonávania slobodne zvoleného povolania, resp. sloboda rozhodovania vo výbere kde, kedy a ako v skutočnosti neexistovala a pracovné právo pôsobilo najmä ako donucovací prostriedok. Ako zásadný zásah do súkromia zamestnanca predstavovalo aj nariadenie č. 120/1950 Zb., ktoré zaviedlo potrebu súhlasu príslušného centrálného orgánu pre prípad, že sa zamestnanec chcel zosobášiť s osobou, ktorá nebola občanom Československej republiky.²⁰

Problematika pracovného práva i napriek viacerým pokusom zostávala však i naďalej roztrieštená. Až v roku 1965 sa podarilo zavŕšiť dlhotrvajúce práce, čím došlo ku kodifikácii a unifikácii pracovného práva. Úloha tohto kódexu bola iná ako v kapitalistických krajinách. Hovorilo sa o socialistických spoločenských pracovných vzťahoch, ktoré nahradili súkromnoprávnou povahu pracovnej zmluvy a predmetom pracovného práva bola úprava vzťahu občanov na spoločenskej práci.²¹ Zákoník práce dokonca v snahe položiť nové základy pracovného práva opustil dokonca pojmy zamestnanec a zamestnávateľ a nahradil ich pojmami socialistická organizácia a pracovník.

¹⁷ § 1 ods. 1 nariadenie vlády č. 156/1947 Zb.

¹⁸ § 2 nariadenie vlády 20/1952 Zb.

¹⁹ KUKLÍK, J a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2008, s. 325.

²⁰ Pozri bližšie VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: *Československé právné dejiny*. 2. prepracované vydanie. Bratislava : Eurokodex, s. r. o., 2013, s. 171.

²¹ KUKLÍK, J a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2008, s. 609.

Pracovná kázeň

Otázka pracovnej kázně zohrávala v Československu po roku 1948 dôležité miesto, i keď dlho sa komunisti spoliehali na socialistickú morálku. Ako sa zakrátko ukázalo, že to neplatilo a „lenivosť“ prezentovaná ako problém kapitalizmu sa stala problémom i ľudovej demokracie. A navzdory výrokom, že socialistická morálka nie je založená na drezúrovaní a strachu z neprimeraných sankcií, boli pracovnoprávne vzťahy predmetom rozsiahleho systému donucovania.²² Podľa § 72 trestného zákona správneho sa každý kto sa zámerne vyhýba práci alebo kto iným spôsobom ruší uskutočnenie práva na prácu, najmä kto sťažuje alebo ohrozuje alebo kto ruší organizáciu práce vedenú štátom podľa hospodárskeho plánu, zvlášť tým, že ruší plánovité získavanie alebo rozmiestňovanie pracovných síl, potresce sa pokutou do 100.000 Kčs alebo odňatím slobody až na tri mesiace.

Trestný čin príživníctva bol doplnený do trestného zákona zákonom č. 63/1956 Zb., ktorý bol do trestného zákona doplnený ako § 188a. V zmysle uvedeného ustanovenia sa potrestal odňatím slobody na tri mesiace až dva roky ten, kto sa živil nekalým spôsobom a vyhýbal sa statočnej práci. Objektívna stránka príživníctva spočívala v tom, že páchatel sa živil nekalým spôsobom. Pojem živiť sa spôsobom nekalým znamenal živiť sa na úkor ostatných členov spoločnosti, zaobstarávať si sústavne neoprávnene prostriedky k životu na úkor iných, a teda poškodzovať záujmy spoločnosti.²³

Zákonodarca mal v zmysle uvedeného ustanovenia trestať prípady, kedy páchatel nepracuje a nechá sa živiť inými; kedy síce páchatel prevádzkuje určitú činnosť, ktorá však nie je spoločensky prospešná (páchatel si zaobstaráva prostriedky na živobytie páchaním trestných činov majetkových, špekuláciami, kupliarstvom, prostitúciou, pasáctvom, žobraním); kedy sa páchatel živil prácou „na čierno“, kedy páchatel vykonáva činnosti, ktoré môžu byť za určitých okolností spoločnosti prospešné, ktoré sú však páchatelovi prostriedkom neoprávnených a neúmerných ziskov (páchatel zneužíva nedostatok pracovných síl a za vykonanú prácu si nechá od súkromnej osoby uhradiť neúmernú odmenu); alebo kedy páchatel prostredníctvom „brigády“, resp. podobných foriem riadne nepracuje a neplní riadne pracovné úlohy, ale príživuje sa činnosťou, o ktorej tvrdí, že je brigáda u súkromníka.²⁴

²² HAVELKOVÁ, B.: Pracovní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009, s. 499. Pozri bližšie WITZ, K. – HROMADA, J.: *Československé pracovní právo*. Praha : SPN, 1955, s. 46 a nasl.

²³ FINGER, V.: Příživnictví podle § 188 tr. zák. a jeho poměr k jiným zákonným ustanovením. In *Socialistická zákonost*, roč. 6, 1958, s. 116.

²⁴ NEZKUSIL, J. – CÍSAŘOVÁ, D.: K aktuálním otázkám příživnictví. In *Socialistická zákonost*. 1958, roč. 6, s. 217.

Druhou zložkou objektívnej stránky príživníctva je to, že sa páchatel' vyhýba poctivej práci.²⁵ Povinnosť prispievať svojou prácou v prospech celku bola odvodzovaná z § 32 ústavy a vzťahovala sa na všetkých práceschopných občanov, pričom za páchatela bol považovaný ten, kto nie je v pracovnom pomere, buď si prácu vôbec nehľadá alebo hľadá, avšak bez skutočného záujmu, ale išlo i o prípady, kedy páchatel' síce pracoval, avšak išlo o prácu nesystematickú, bez riadneho pracovného pomeru, ktorá nezodpovedala zásadám plánovitého rozdeľovania pracovných síl.

Z vyššie uvedených ustanovení je zjavné, že cieľom danej úpravy bolo vysporiadať sa s jedincami, ktorí sa buď do práce nezapojili, narušovali pracovnú kázeň či vynechávali bezdôvodne pracovné zmeny: „*Títo ľudia mnohokrát žijú z bezprácných ziskov, z majetkových trestných činov, zo špekulácie a zbroty apod., pričom sa plnou mierou podieľajú na rozdeľovaní fondov spoločenskej potreby*“²⁶.

Široké formulácie úpravy z roku 1957 zúžil až nový trestný zákon z roku 1961 v § 203 príživníctvo, nakoľko požadoval, aby šlo o sústavné sa vyhýbanie práci. Zároveň demonštratívne uvádzal niektoré prípady nekalého spôsobu zaopatrovania si prostriedkov k obžive ako prostitúcia či hazardné hry alebo iným nekalým spôsobom.

Zavedením trestného činu príživníctva sa nový režim vysporiadal s ďalšou skupinou obyvateľov, ktorých môžeme tiež definovať ako nepriateľov štátu, ktorí nebrojili proti novému zriadeniu, avšak odmietli sa zaradiť do budovania ľudovodemokratickej republiky, jej socialistickej výstavby a z rôznych dôvodov sa nechceli zaradiť ani k riadne pracujúcemu ľudu. Výchovná funkcia trestného práva sa prejavila i pri tomto ustanovení a spoločnosť si dávala za cieľ prevýchovu páchatel'ov, ich zaradenie do spoločnosti s cieľom viesť riadny život pracujúceho človeka v súlade so zásadami socialistického spoluzitia. Vychovať z nich lojálnych a oddaných občanov štátu, užitočných a platných členov ľudovodemokratickej spoločnosti. Príživníctvo ako trestný čin bolo zrušené až v roku 1990 zákonom č. 175/1990 Zb.

Vyššie uvedená úprava bola doplnená inštitútom táborov nútených prác, pričom potrestaní prácou v týchto táboroch mali byť najmä osoby, ktoré sa mali vyhýbať práci alebo ktoré mali ohrozovať ľudovodemokratické zriadenie a hospodársky život. Taktiež Nariadenie č. 7/1948 Zb. nar. SNR splnomocnilo v slovenskej časti ČSR Povereníctvo

²⁵ Poctivou prácou je práca v prospech spoločnosti. Pozri ďalej JESTŘÁB, M.: Skutková podstata príživníctví podle § 188a tr. zák. In *Právní obzor*, 1959, roč. 42, s. 170, NEZKUSIL, J. – CÍSAŘOVÁ, D.: K aktuálním otázkám příživnictví. In *Socialistická zákonost*, 1958, roč. 6, s. 123, FINGER, V.: Příživnictví podle § 188 tr. zák. a jeho poměr k jiným zákonným ustanovením. In *Socialistická zákonost*, 1958, roč. 6, s. 117.

²⁶ NEZKUSIL, J a kol. : *Československé trestní právo. Svazek II. Zvláštní část*. Praha : Orbis, 1964, s. 165.

vnútra zriaďovať podľa potreby pracovné útvary a zaradiť do nich osoby, o. i., ktoré sa stále vyhýbajú práci a ktoré bezdôvodne nenastúpili do práce alebo úradu (povolania), alebo do práce, prikázanej im v rámci všeobecnej pracovnej povinnosti, zavedenej dekrétom prezidenta republiky č. 88/1945 Zb. o všeobecnej pracovnej povinnosti, alebo takúto prácu alebo úrad (povolanie) bezdôvodne zanechali.

Po prijatí Zákonníka práce okrem správnych a trestných postihov pri porušení pracovnej kázně boli zavedené aj kárne opatrenia voči zamestnancovi. V prípade ak sa zamestnanec dopustil menej závažného porušenia pracovnej kázně, bol povinný vedúci zamestnanec „*mu to vytknout a poučit ho o nesprávnosti jeho jednání, popřípadě požádat také orgán společenské organizace, aby toto porušení kázně s pracovníkem projednal*“.²⁷ V prípade, ak išlo o závažné alebo opätovné porušenie pracovnej kázně bolo možné zamestnancovi uložiť „*výchovný prostředek některé z těchto kárných opatření: důtku, veřejnou důtku, snížení, popřípadě odnětí prémie nebo odměn nebo jiných složek mzdy vyjadřujících osobní ohodnocení na dobu až tří měsíců, převedení na méně placenou práci na dobu až tří měsíců, popřípadě snížení základního nebo funkčního platu až o 10 % na dobu až tří měsíců. V organizacích, v nichž není zřízen místní lidový soud, se projedná drobné rozkrádání a jiné úmyslné poškozování majetku v socialistickém vlastnictví, které by jinak měl projednat místní lidový soud, jako porušení pracovní kázně. V tomto případě lze jako kárné opatření uložit též pokutu až 500 Kčs. Pokuta připadá státu.*“²⁸

Komunisti okrem využívania donucovacích prostriedkov, využívali aj rôzne motivačné prostriedky. Prostredníctvom vyznamenaní, verejných uznaní a čestných titulov motivovali k práci i pracovnej káзни.

Záver

Právo na prácu v Československu po roku 1948 nemôžeme považovať za právo slobodne sa rozhodovať o povolani, pretože v skúmanom období bolo vždy viazané na pracovnú povinnosť občanov, ktorá bola po skončení druhej svetovej vojny chápaná ako výnimočný inštitút, ktorý mal napomôcť pri obnove vojnou zničeného štátu. Komunisti však z tohto výnimočného inštitútu spravili bežný nástroj, ktorý im mal napomôcť pri budovaní socializmu. Právo na prácu a pracovná povinnosť mali prispieť k participácii občanov na spoločenskej práci v rámci ekonomiky založenej na spoločných výrobných prostriedkoch, s čím súvisel aj striktný záujem štátu v oblasti dosiahnutia pozitívnej pracovnej kázně a prevýchovy osôb, ktoré sa vyhýbali pracovnej káзни.

²⁷ § 76 zákona č. 65/1965 Zb.

²⁸ § 76 zákona č. 65/1965 Zb.

BIBLIOGRAFIA:

- BĚLOVSKÝ, P.: Občanské právo. In BOBEK, M. MOLEK, P. ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009.
- FINGER, V.: Příživnictví podle § 188 tr. zák. a jeho poměr k jiným zákonným ustanovením. In *Socialistická zákonost*, 1958, roč. 6., s. 117.
- GELDNER, A.: Karl Marx und der Entfremdungscharakter in Arbeit und Natur, Dostupné na internete : https://books.google.sk/books?id=ECFPINKnGfAC&printsec=frontcover&hl=sk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (citované 10. 11. 2020).
- HAVELKOVÁ, B.: Pracovní právo. In BOBEK, M. MOLEK, P. ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu, Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, 2009.
- HROMADA, J. – WITZ, K. – CHYSKÝ, J.: *Československé pracovní právo*. Praha : Orbis, 1957.
- JESTŘÁB, M.: Skutková podstata příživnictví podle § 188a tr. zák. In *Právní obzor*, 1959, roč. 42.
- KALENSKÁ, M.: *Československé pracovní právo*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1978.
- KUKLÍK, J a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, 2008.
- MARX, K.: *Kapitál*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1955.
- Nariadenie č. 190/1939 Zb., č. 195/1939 Zb. a zákon č. 1940 Sl. z.
- Nariadenie vlády č. 128/1951 Zb.
- Nariadenie vlády č. 156/1947 Zb.
- Nariadenie vlády č. 40/1953 Zb.
- NEZKUSIL, J a kol. : *Československé trestní právo. Svazek II. Zvláštní část*. Praha : Orbis, 1964.
- NEZKUSIL, J. – CÍSAŘOVÁ, D.: K aktuálním otázkám příživnictví. In *Socialistická zákonost*, 1958, roč. 6.
- Prejav Dr. Prochádzku ako spravodajcu. Dostupné na internete : <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/114schuz/s114001.htm> (citované 10. 11. 2020)

Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky

Ústavný zákon č. 150/1948 Zb. Ústava 9. mája

VEČEŘA, M.: Marxovo pojetí společnosti a práva. In *Marx stále živý! K prehodnoteniu učenia K. Marxa v súčasnom právnom a ekonomickom myslení. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2019. s. 4-15.

WITZ, K. – HROMADA, J.: *Československé pracovní právo*. Praha : SPN, 1955.

Zákon č. 65/1965 Zb. Zákoník práce

KONTAKT:

kluknavska.andrea@umb.sk

juraj.hamulak@flaw.uniba.sk

ÚSTAVA ČSSR A ZÁSADY PRACOVNÉHO PRÁVA

Miriám LACLAVÍKOVÁ

Právnická fakulta Trnavskej university v Trnave, Slovenská republika

ABSTRAKT: Ústava ČSSR v roku 1960 slávnostným vyhlásením: „Socializmus v našej vlasti zvíťazil!“ začala novú etapu československej histórie a otvorila cestu pre kodifikáciu tzv. socialistických kódexov. Pre pracovné právo (kodifikované v Zákonníku práce č. 65/1965) zakotvila viaceré zásady, a to právo na prácu (ale aj povinnosť pracovať), právo na spravodlivú odmenu za vykonanú prácu, právo na primerané a bezpečné pracovné podmienky, zásadu rovnoprávnosti žien a mužov v pracovnoprávných vzťahoch a pod. Štúdia si všima zakotvenie základných zásad nového socialistického pracovného práva v texte Ústavy z roku 1960 (osobitne práva na prácu a povinnosti pracovať) aj s prihliadnutím na legislatívny proces a parlamentnú diskusiu na pôde Národného zhromaždenia pri prijímaní návrhu Ústavy.

KLÚČOVÉ SLOVÁ: Ústava ČSSR, pracovné právo, právo na prácu, povinnosť pracovať

ABSTRACT: The Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic in 1960 with the solemn declaration „Socialism won in our country!“ began a new stage in Czechoslovak history and opened the way for the codification of the so-called socialist codes. For labor law (codified in the Labor Code No. 65/1965) the Constitution enshrined several principles, namely the right to work (but also the obligation to work), the right to fair remuneration for work, the right to adequate and safe working conditions, the principle of equality of women and men in labor relations, etc. The study analyzes the establishment of the basic principles of the new socialist labor law in the text of the 1960 Constitution (especially the right to work and the obligation to work), also taking into account the legislative process and parliamentary debate in the National Assembly when adopting the draft Constitution.

KEYWORDS: Constitution of the Czechoslovak Socialist Republic, labor law, right to work, obligation to work

Úvod

Prijatie Ústavy ČSSR v r. 1960 bolo chápané ako zavŕšenie istej vývojovej etapy budovania socializmu, na čo poukázala Ústava slávnostným prehlásením: „Socializmus v našej vlasti zvíťazil!“ Ústava tak v ideologickej rovine otvorila cestu ku komunizmu

a mala sa stať nielen ústavou štátu, ale celej spoločnosti.¹ V rovine ukotvenia sociálnych práv otvorila cestu k formulácii základných zásad socialistického pracovného práva. Rozhodnutie prijať novú ústavu a zdôrazniť v nej dosiahnutie socializmu súviselo s diskusiou a úvahami ústredných stranických orgánov na konci 50. tých rokov, v zmysle ktorých bol už socializmus vybudovaný a došlo „k dovŕšeniu víťazstva socialistických výrobných vzťahov“. Vedenie KSČ zdôrazňovalo, že nová ústava má byť ústavou spoločnosti rozvinutého socializmu, ktorá vyriešila otázku prechodu od kapitalizmu k socializmu. Československo malo byť po ZSSR druhým štátom sveta, ktorému sa socializmus podarilo dosiahnuť. Ústava mala najmä potvrdiť vedúcu úlohu robotníckej triedy a jej predvoja – komunistickej strany a socialistický charakter politického, ekonomického a sociálneho systému.²

Prvý návrh ústavy (ešte bez zmeny názvu štátu) bol prerokovaný na pôde Ústredného výboru KSČ v apríli 1960. V nadväznosti na toto rokovanie prebehla „všennárodná diskusia“³ a jej výsledky boli v konečnej fáze vyhodnotené na zasadnutí ÚV KSČ v dňoch 5. – 7. júla 1960, ktoré návrh Ústavy Československej socialistickej republiky schválilo. Národné zhromaždenie o návrhu ústavy rokovalo v dňoch 9. a 11. júla 1960. Návrh Ústavy na pôde Národného zhromaždenia vo svojom prejave predstavil poslancom NZ na jeho ustanovujúcej schôdzi (voľby do NZ sa konali v júni 1960) prezident republiky a prvý tajomník Ústredného výboru Komunistickej strany Československa Antonín Novotný z poverenia daného celoštátnou konferenciou KSČ a Ústredným výborom Národného frontu. Antonín Novotný zdôraznil celonárodný a ľudový charakter Ústavy⁴ a jej mimoriadnosť v boji o dosiahnutie socializmu: „*Návrh ústavy,*

¹ GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. III. 1960 – 1989.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007, s. 15.

² KUKLÍK, J. a kol.: *Dějiny československého práva 1945–1989.* Praha : Auditorium, 2011, s. 208.

³ Výsledky všennárodnej diskusie zhrnul prezident Antonín Novotný v referáte prednesenom pred ÚV KSČ v dňoch 7. a 8. apríla 1960, v zmysle ktorého: „*Celkem bylo uspořádáno 47 400 veřejných schůzí, jichž se zúčastnilo 4 040 170 občanů. V diskusi na nich vystoupilo 732 800 občanů. Na schůzích bylo celkem přijato 38 600 rezolucí vyjadřujících souhlas se zásadami, které návrh nové ústavy obsahuje. Přípomínky a náměty k návrhu nové ústavy byly obsaženy v 1750 rezolucích. Kromě toho došly ústřednímu výboru strany i ústřednímu tisku stovky dopisů od jednotlivých občanů, které obsahovaly různé návrhy, připomínky nebo dotazy.*“ GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dejinám Československa. III. 1960 – 1989.* Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007, s. 16.

⁴ Ľudový charakter Ústavy zdôraznil podobne aj poslanec – spravodajca návrhu Jiří Hendrych (KSČ): „*Dalším charakteristickým rysem předložené ústavy je její lidovost. Můžeme s hrdostí vysoko vyzvednout, že naše ústava se cele opírá o pevný základ, kterým je úctyhodné dílo, jež vytvořil náš lid svou osvobozenou prací. Naše ústava je základním zákonem státu, který se stal*

vypracovaný z iniciativy ústředního výboru naší komunistické strany, stal se v průběhu všenárodní diskuse věcí všeho našeho lidu. Návrh ztělesňuje velikou politickou zralost lidu, smysl pro nové a pokrokové, jeho veliké zkušenosti z patnácti let bojů o upevnění lidové moci a za vítězství socialismu. O výsledky diskuse, které se zúčastnila většina našich občanů, opírala se široká komise ústředního výboru Komunistické strany Československa a ústředního výboru Národní fronty, která připravovala a předložila konečný návrh nové ústavy celostátní konferenci komunistické strany.⁵ ... Nový historický stupeň socialistického rozvoje naší společnosti se nejvýrazněji projevuje v tom, že nová ústava je ústavou vpravdě lidovou. Vychází důsledně ze zájmů našeho lidu a vzešla – o čemž svědčí všenárodní diskuse – z jeho vůle. Statistice našich občanů přicházely s podněty, jak návrh nové ústavy zdokonalit. Jejich politický rozhled je nej názornějším svědectvím hlubokých přeměn v myšlení našich lidí, projevem jejich neustále sílícího socialistického uvědomění. Otázky vývoje socialistické společnosti, politiky státu se u nás staly vlastní záležitostí pracujících. Znovu se potvrdilo, že socialismus pozvedá lid k nebývalé aktivitě, že rozvíjí všechny jeho tvůrčí schopnosti a nadání, že v socialistickém zřízení se pracující stávají uvědomělými tvůrci nového života. Projevuje se to v jejich vzájemných soudružských vztazích, jejich poměru ke společnosti, k socialistickému vlastnictví a především jejich poměru k práci. Naše nová ústava, která je založena na politickém uvědomění, tvůrčích silách, iniciativě a aktivitě lidu, zabezpečuje pracujícím velká práva a svobody, které umožňují další všestranný rozvoj jejich socialistických rysů. Pro naši společnost je přitom příznačné, že zájem jejích jednotlivých členů je v zásadním souladu se zájmy společnosti a proto také velká práva našich občanů jdou ruku v ruce s jejich povinnostmi.“⁶

lidovou organizací v nejvlastnějším slova smyslu, společenstvím, v němž se rozvíjí socialistická státnost k budoucí komunistické samosprávě. O lidovosti naší ústavy podává nezvratný důkaz skutečnost, že je výsledkem jednání převážné většiny občanů naší země, že ztělesňuje moudrost, politickou zralost a revoluční zkušenost našich pracujících.“

2. schůzka NZ, pondelok 11. júla 1960. Stenoprotokoly. Zpráva dočasného výboru pro projednání návrhu ústavy o návrhu ústavního zákona Ústava Československé socialistické republiky (tisk 1) (tisk 7). (cit. 2020-07-01). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002002.htm>

⁵ 1. schůzka NZ, sobota 9. júla 1960. Stenoprotokoly. Projev presidenta republiky a prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Československa o návrhu ústavy Československé republiky. (cit. 2020-07-01). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/001schuz/s001004.htm>

⁶ 1. schůzka NZ, sobota 9. júla 1960. Stenoprotokoly. Projev presidenta republiky a prvního tajemníka ústředního výboru Komunistické strany Československa o návrhu ústavy Československé republiky. (cit. 2020-07-01). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/001schuz/s001005.htm>

Vo vzťahu k zakotveniu základných práv a slobôd občanov v texte novej ústavy spravodajca návrhu Jiří Hendrych zdôraznil ich socialistický obsah⁷, vzájomnú podmienenosť práv a povinností⁸ a triedny charakter práv a povinností⁹. Poslanec Jozef Plojhar sa o zakotvení práv a slobôd v socialistickej ústave vyjadril pomerne široko a so zdôraznením ich skutočnej realizácie v socializme na rozdiel od kapitalistickej cudziny: „je vidieť, jak široká práva a svobody dává každému svému příslušníku socialistická společnost. A jestliže jsou snad určitá práva a svobody uváděny také v ústavách některých buržoazních států, pak zde zdaleka nejde o jedno a totéž. Kdo by chtěl mechanicky srovnávat a ztotožňovat třeba příbuzně formulovaná ustanovení ústavy socialistické a buržoazní, ten by doslova propadl optickému klamu. Vezměme si jen zásadu rovnoprávnosti, tak často deklarovanou v buržoazních ústavách. Jaká rovnoprávnost může existovat mezi příslušníky společnosti, která je přímo založena na nerovnosti mezi lidmi, na nerovném postavení vykořisťovatele a vykořisťovaného? Jaké právo na práci může zajistit svému občanu buržoazní společnost, když kapitalistický výrobce nutně potřebuje rezervní armádu nezaměstnaných k tomu, aby mohl dosahovat maximálních zisků? Teprve společnost, v níž bylo odstraněno vykořisťování člověka člověkem, může

⁷ 2. schôdza NZ, pondelok 11. júla 1960. Zpráva dočasného výboru pro projednání návrhu ústavy o návrhu ústavního zákona Ústava Československé socialistické republiky (tisk 1) (tisk 7). Stenoprotokoly. Poslanec Jiří Hendrych: „*Návrh ústavy plně vystihuje socialistický obsah práv a povinnosti občanů. Na hmotných i společenských zárukách dokumentuje, jak se jednotlivá práva rozšířila a prohloubila, popřípadě vyjadřuje tendenci jejich dalšího rozšiřování a prohlubování. Znovu se potvrzuje, že teprve vítězství socialismu vytváří předpoklady k ústavnímu uskutečnění práv, která odpovídají plně zájmům pracujících a současně k plnému jejich využití. V našem socialistickém zřízení tkví podstata reálnosti občanských práv a svobod.*“ (cit. 2020-07-01). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002002.htm>

⁸ 2. schôdza NZ, pondelok 11. júla 1960. Zpráva dočasného výboru pro projednání návrhu ústavy o návrhu ústavního zákona Ústava Československé socialistické republiky (tisk 1) (tisk 7). Stenoprotokoly. Poslanec Jiří Hendrych: „*Ústava důsledně vyjadřuje vzájemnou a nerozlučnou spjatost a vzájemnou podmíněnost práv občanů socialistického státu s jejich povinnostmi. Rozvoj osobnosti každého pracujícího závisí na rozvoji celé socialistické společnosti a rozvoj ekonomiky, hmotného a kulturního blahobytu společnosti je zase závislý na iniciativě, účasti a plném využití schopností každého člena společnosti.*“ (cit. 2020-07-03). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002002.htm>

⁹ 2. schôdza NZ, pondelok 11. júla 1960. Zpráva dočasného výboru pro projednání návrhu ústavy o návrhu ústavního zákona Ústava Československé socialistické republiky (tisk 1) (tisk 7). Stenoprotokoly. Poslanec Jiří Hendrych: „*Z pojetí těchto otázek v nové ústavě vyplývá i třídní charakter práv a povinností našich občanů. Vyhlašujeme ústavou požadavek zásadního souladu práv a povinností občanů se zájmy celku a v případě kolize vyzvedáváme zájem společnosti nad zájmem jednotlivce.*“ (cit. 2020-07-03). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002002.htm>

realizovať to, o čem po tisíciletí snili nejlepší duchové lidstva. To výmluvně dokazuje návrh naší nové ústavy, který i v souhrnu ustanovení o právech a povinnostech občanů vychází ze skutečnosti, že jsme u nás vyřešili základní úkoly přechodu od kapitalismu k socialismu a že socialismus v naší zemi zvítězil!“¹⁰

Jedným zo skrytých, ale zásadných nebezpečenstiev zakotvenia práv a slobôd v Ústave ČSSR bolo ich prepájanie na široko a vágne formulované povinnosti. Každé právo bolo akoby „právpovinnosťou“¹¹ – *stála za ním povinnosť pracovať, budovať a brániť socialistickú vlasť, spoločensky sa angažovať, zdieľať predpísaný vedecký svetonázor a pod. jedinec sa v systéme strácal a tým, kto vždy vedel čo je pre jedinca dobré a čo nie bol kolektív, resp. socialistická spoločnosť.*

Ústava bola na tomto zasadnutí dňa 11. júla 1960 jednomyselne schválená a za týmto oznámením zaznel dlhotrvajúci potlesk a slávnostné prevolávanie: „Ať žije KSČ!“

Ústava ČSSR a zásady nového socialistického pracovného práva

Ústava vo svojich ustanoveniach určila a definovala katalóg základných zásad nového socialistického pracovného práva¹², ktoré sa neskôr stali východiskami pre prípravu Zákonníka práce (zákon č. 65/1965 Zb.). Dominantným ústavnoprávnym východiskom z materiálnej stránky bola zdôrazňovaná suverenita pracujúceho ľudu (a v nej zašifrovaný iný charakter práce, k čomu sa v ďalších výkladoch bližšie dostaneme), chápanie pracujúcich ako zdroja štátnej moci a iný charakter socialistického hospodárstva, ktorý vychádza z práce zbavenej vykorisťovania, zospoločenštenia výrobných prostriedkov a socialistického plánovania.¹³ Vyzdvihnutie vrstvy pracujúcich a priorizovanie sociál-

¹⁰ 2. schôdza NZ, pondelok 11. júla 1960. Zpráva dočasného výboru pro projednání návrhu ústavy o návrhu ústavního zákona Ústava Československé socialistické republiky (tisk 1) (tisk 7). Stenoprotokoly. Vystúpenie poslanca Jozefa Plojgara. (cit. 2020-07-03). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002006.htm>

¹¹ „Právpovinnost je blízka orwellovskému heslu „Mír je válka“. Kolektiv je dobro. Stát to myslí dobře, a co objektivně je, je dobré. Domáhat se práva, které se strana a stát rozhodnou „pro tento případ“ neuznat, je pošetilé.“ BAŇOUCH, H.: Metody, motivy a cíle studia komunistického práva. Několik poznámek k dnešnímu zacházení s komunistickým právem. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 282.

¹² Nachádzame ich vyjadrené v rámci sociálnych práv v preambule a v prvých dvoch hlavách Ústavy ČSSR.

¹³ K ďalším princípom možno zaradiť vedúcu úlohu komunistickej strany a proletárky internacionalizmus. Bližšie: ŠIMÍČEK, V. – KYSELA, J.: Ústavní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 303.

nych práv ako výdobytkov socializmu malo budovať zdieľanie sociálneho blahobytu. Za ústavnými deklaráciami však bolo citelné prepojenie realizácie práv so spoločenskou a pracovnou angažovanosťou a tzv. celospoločenskou (odborovou alebo štátnou) kontrolou či výchovným pôsobením kolektívov. Medzi tieto základné zásady patrili¹⁴:

- právo na prácu (vyvážené povinnosťou pracovať¹⁵),
- právo na spravodlivú odmenu za vykonanú prácu (čl. 21 Ústavy¹⁶),
- právo na také pracovné podmienky, ktoré umožňujú čo najlepší výkon práce a vyhovujú bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci, zabezpečujú právo na odpočinok a na zotavenie po práci (čl. 13 Ústavy¹⁷, čl. 21 ods. 3 Ústavy, čl. 22 Ústavy¹⁸ a čl. 23 Ústavy¹⁹),
- právo organizácie vyžadovať pracovnú disciplínu a povinnosť pracovníkov dodržiavať pracovnú disciplínu (čl. 17 Ústavy²⁰),

¹⁴ FILO, J. a kol: *Československé pracovné právo*. Bratislava : Obzor, 1981, s. 86.

¹⁵ Povinnosť pracovať Ústava vymedzila v preambule (práca je nielen povinnosťou ale aj vecou cti každého občana) a v čl. 19 (*práca v prospech celku je prvoradou povinnosťou a právo na prácu je prvoradým právom každého občana*).

¹⁶ Čl. 21 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: (1) *Všetci občania majú právo na prácu a na odmenu za vykonanú prácu podľa jej množstva, akosti a spoločenského významu.* (2) *Právo na prácu a na odmenu za ňu je zabezpečené celou socialistickou hospodárskou sústavou, ktorá nepozná hospodárske krízy ani nezamestnanosť a zaručuje ustavičné zvyšovanie reálnej odmeny za prácu.* (3) *Štát zameriava svoju politiku tak, aby s rozvojom výroby a so vzrastom produktivity práce mohlo dochádzať k postupnému skracovaniu pracovného času bez zníženia mzdy.*

¹⁷ Čl. 13 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: (1) *Všetky organizácie a všetci občania, ktorým pripadá akákoľvek úloha pri plnení štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva, sú povinní vynaložiť najvyššie úsilie a vyvinúť čo najväčšiu iniciatívu, aby sa úloha čo najlepšie splnila.* (2) *Všetky hospodárske organizácie sú povinné v súlade s dlhodobými plánmi rozvoja národného hospodárstva sústavne vytvárať materiálno-technické i organizačné predpoklady svojej činnosti tak, aby mohli svoje plánované úlohy plniť.*

¹⁸ Čl. 22 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: (1) *Všetci pracujúci majú právo na odpočinok po vykonanej práci.* (2) *Toto právo je zabezpečené zákonnou úpravou pracovného času a platenej dovolenky i starostlivosťou štátu a spoločenských organizácií o najplnšie využitie voľného času pracujúcich na ich zotavenie a pre ich kultúrny život.*

¹⁹ Čl. 23 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: ... (2) *Tieto práva sú zabezpečené starostlivosťou štátu a spoločenských organizácií o predchádzanie vzniku chorôb, celou organizáciou zdravotníctva, sieťou liečebných a sociálnych zariadení, stále sa rozširujúcou bezplatnou liečebnou starostlivosťou, ako aj organizovanou starostlivosťou o bezpečnosť pri práci, nemocenským poistením a dôchodkovým zabezpečením.*

²⁰ Čl. 17 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: (1) *Všetci občania a všetky štátne a spoločenské organizácie sa v každom svojom konaní spravujú právnym poriadkom socialistického štátu a dbajú o plné uplatnenie socialistickej zákonnosti*

- zásada rovnoprávnosti žien v práci a právo žien a mladistvých na osobitnú ochranu (čl. 20 Ústavy²¹, čl. 26 Ústavy²², čl. 27 Ústavy²³),
- právo pracovníkov na iniciatívnu účasť na rozvoji, riadení a kontrole činnosti socialistickej organizácie a povinnosť napomáhať rozvoju a upevňovaniu vzťahov súdružskej spolupráce a vzájomnej pomoci (čl. 11 ods. 3 Ústavy²⁴),
- zásada účasti ROH na rozhodovaní o závažných opatreniach organizácie a jeho spoločenskej kontroly nad dodržiavaním práv a povinností pracovníkov (čl. 5 Ústavy²⁵, čl. 11 Ústavy²⁶),

v živote spoločnosti. (2) Spoločenské organizácie, plniac svoje poslanie, vedú občanov k zachovávaniu zákonov, k dodržiavaniu pracovnej disciplíny i pravidiel socialistickeho spoluzitia a usilujú sa predchádzať a zamedzovať ich porušovanie.

- ²¹ Čl. 20 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: (1) Všetci občania majú rovnaké práva a rovnaké povinnosti. (2) Rovnoprávnosť všetkých občanov bez zreteľa na národnosť a rasu je zaručená. (3) Muži a ženy majú rovnaké postavenie v rodine, v práci i vo verejnej činnosti. (4) Spoločnosť pracujúcich zabezpečuje rovnoprávnosť občanov vytváraním rovnakých možností a rovnakých príležitostí vo všetkých oblastiach života spoločnosti.

- ²² Čl. 26 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: (1) *Materstvo, manželstvo a rodina sú pod ochranou štátu. (2) Štát a spoločnosť sa starajú o to, aby rodina bola zdravým základom rozvoja mládeže. Rodinám s viacerými deťmi poskytuje štát osobitné úľavy a podporu. (3) Všetkým deťom a mládeži spoločnosť zabezpečuje všetky možnosti pre všestranný rozvoj telesných i duševných schopností. Tento rozvoj sa zabezpečuje starostlivosťou rodiny, štátu a spoločenských organizácií, ako aj osobitnou úpravou pracovných podmienok mládeže.*

- ²³ Čl. 27 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: *Rovnoprávne uplatnenie žien v rodine, v práci a vo verejnej činnosti je zabezpečované osobitnou úpravou pracovných podmienok a osobitnou zdravotnou starostlivosťou pri tehotenstve a materstve, ďalej aj rozvojom zariadení a služieb umožňujúcich ženám využiť všetky schopnosti pre účasť na živote spoločnosti.*

Porovnaj aj čl. 26 Ústavy: *Materstvo, manželstvo a rodina sú pod ochranou štátu a čl. 20 Ústavy: Muži a ženy majú rovnaké postavenie v rodine, v práci i vo verejnej činnosti.*

- ²⁴ Čl. 11 ods. 3 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: (3) *Všetka hospodárska činnosť štátnych aj iných socialistických hospodárskych organizácií sa rozvíja vo vzájomnom súlade a je riadená podľa zásad demokratickeho centralizmu. Pritom sa na všetkých stupňoch riadenia v najširšej miere sústavne uplatňuje účasť a tvorivá iniciatíva pracujúcich a ich spoločenských organizácií, najmä Revolučného odborového hnutia.*

- ²⁵ Čl. 5 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: *Na rozvíjanie spoločnej činnosti, na všestrannú a aktívnu účasť na živote spoločnosti a štátu a na uskutočňovanie svojich práv združujú sa pracujúci do dobrovoľných spoločenských organizácií, ktorými sú najmä Revolučné odborové hnutie, organizácie družstevné, organizácie mládeže, organizácie kultúrne, telovýchovné a iné; na spoločenské organizácie postupne prechádzajú niektoré úlohy štátnych orgánov.*

- ²⁶ Čl. 11 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky:

- právo pracovníkov na bezplatnú preventívnu a liečebnú starostlivosť a na hmotné zabezpečenie pri neschopnosti pracovať v starobe a v súvislosti s tehotenstvom a materstvom poskytované z prostriedkov štátu (č. 23 Ústavy²⁷).

Nad zakotvením základných zásad socialistického pracovného práva v predstavenej podobe stáli záujmy štátu a socialistickej spoločnosti. Práva pracujúcich boli v podstate úplne podriadené a aj limitované uprednostňovaním záujmov neosobného kolektívu – socialistickej spoločnosti²⁸ a socialistická spoločnosť bola aj garantom ich dodržiavania. Všadeprítomná spoločenská kontrola nadväzujúca na stratu či narušenie vlastného (osobného) súkromia realizáciu základných sociálnych práv len dopĺňala.

Základom úpravy sociálnych práv v socializme bolo tzv. právo práv alebo prvoradé právo pracujúcich (ako sa zvyklo v dobovej, najmä propagačnej materii označovať) – právo na prácu. Z neho plynuli a s ním súviseli všetky proklamované výhody pracujúcich, zákaz vykorisťovania, neexistencia nezamestnanosti, istota pracovného miesta, zabezpečenie v prípade neschopnosti pracovať a pod. Významné miesto sociálnych práv, osobitne práva na prácu a jeho imanentný význam pre socialistickú spoločnosť zarezonovalo aj v parlamentnej rozprave pri prijímaní Ústavy ČSSR. Viacerí poslanci dávali socialistický obsah a realizáciu práva na prácu do kontrapozície s kapitalistickými krajinami, kde toto právo „zostávalo iba na úrovni deklarácie, pretože sa dostáva do rozporu s ekonomickými základmi kapitalizmu, ktoré spočívajú v súkromnom vlastníctve

(1) Štát zriaďuje hospodárske organizácie, najmä národné podniky, ktorým zveruje časti národného majetku do správy ako samostatným právnickým osobám. (2) Dobrovoľným združením pracujúcich roľníkov pre spoločnú socialistickú poľnohospodársku výrobu sú jednotné roľnícke družstvá. Štát všestranne podporuje ich rozvoj a účinne pomáha družstevnému roľníctvu rozvíjať socialistickú poľnohospodársku veľkovýrobu na základe pokrokovej vedy a techniky. V súlade so záujmom spoločnosti štát podporuje aj rozvoj iných ľudových družstiev. (3) Všetka hospodárska činnosť štátnych aj iných socialistických hospodárskych organizácií sa rozvíja vo vzájomnom súlade a je riadená podľa zásad demokratického centralizmu. Pritom sa na všetkých stupňoch riadenia v najširšej miere sústavne uplatňuje účasť a tvorivá iniciatíva pracujúcich a ich spoločenských organizácií, najmä Revolučného odborového hnutia.

- ²⁷ Čl. 23 ústavného zákona č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky: (1) Všetci pracujúci majú právo na ochranu zdravia a na liečebnú starostlivosť, ako aj právo na hmotné zabezpečenie v starobe a pri nespôsobilosti pracovať. (2) Tieto práva sú zabezpečené starostlivosťou štátu a spoločenských organizácií o predchádzanie vzniku chorôb, celou organizáciou zdravotníctva, sieťou liečebných a sociálnych zariadení, stále sa rozširujúcou bezplatnou liečebnou starostlivosťou, ako aj organizovanou starostlivosťou o bezpečnosť pri práci, nemocenským poistením a dôchodkovým zabezpečením.

- ²⁸ HAVELKOVÁ, B.: Pracovní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 499.

výrobných prostriedkov“.²⁹ Iba zospoločenštené výrobné prostriedky (a teda neexistencia súkromného vlastníctva plodiaceho vykorisťovanie) a plánovité riadenie hospodárstva totiž mali dávať všetky predpoklady pre dosiahnutie úplnej zamestnanosti a aj pre realizáciu práva na prácu. Aj pridelený spravodajca návrhu Ústavy ČSSR poslanec Jiří Hendrych sa osobitne sa dotkol zakotvenia práva na prácu, pričom pripomenul aj prepojenie práva na prácu s občianskou povinnosťou pracovať: „Jako právo všech práv a současně nejprvotnější občanskou povinností zakotvuje nová ústava právo na práci. Vedle tohoto stěžejního práva, za něj vedli v dobách buržoazní republiky naši pracující pod vedením komunistické strany neohrožený boj, uzákoňuje nová ústava i další dávny požadavky dělnické třídy, jako je záruka rovnoprávnosti mužů a žen, právo na vzdělání a odpočinek po práci. Práva našich občanů, vycházející ze samé podstaty socialistického zřízení a zabezpečovaná ze společenských zdrojů, jsou výrazným dokladem humanismu naší společnosti.“³⁰

Práca v socialistickej spoločnosti mala mať totiž úplne iný, t. j. socialistický rozmer a poslanie. V duchu marxisticko-leninskej ideológie sa hovorilo o oslobodenej práci, t. j. práci zbavenej vykorisťovania a stelesňujúcej realizáciu socialistickej pracujúcej v smere k rozvoju celej socialistickej spoločnosti. Ako konštatoval poslanec Jiří Hendrych: „*Práce v naší společnosti je stále více chápána jako základní forma účasti občanů na rozvoji společnosti. V tom je kořen a základní předpoklad pro to, aby se u nás práce – jak říká ústava – v dalším vývoji stala první životní potřebou.*“³¹

V zidealizovanej demagogickej rovine sa o vyzdvihnutie výhod realizácie práva na prácu v socialistickej spoločnosti a o jeho uplatnenie v budúcnosti pokúsil poslanec Jaroslav Miska (KSČ): „*Osvobozená lidská práce se stala základním činitelem celé naší společnosti. Je nyní nejen povinností, ale věcí cti a slávy. Právo na práci je předním právem každého občana. Právo na práci si dělnická třída u nás vybojovala již dávno, když odzvonila panství kapitalistů... Všichni víme, že od té doby, co jsou naše závody v rukou pracujících a rozvíjí se socialistická výroba, je u nás pro každého práce dost. Již 15 let u nás není nezaměstnanosti, bylo odstraněno vykořisťování člověka člověkem. Naše socialistické zřízení nám zaručuje, že už tomu nebude nikdy jinak. Nemáme starosti,*

²⁹ FILO, J. a kol: *Československé pracovní právo*. Bratislava : Obzor, 1981, s. 87.

³⁰ 2. schůzda NZ, pondelok 11. júla 1960. Zpráva dočasného výboru pro projednání návrhu ústavy o návrhu ústavního zákona Ústava Československé socialistické republiky (tisk 1) (tisk 7). Stenoprotokoly. (cit. 2020-07-21). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002002.htm>

³¹ 2. schůzda NZ, pondelok 11. júla 1960. Zpráva dočasného výboru pro projednání návrhu ústavy o návrhu ústavního zákona Ústava Československé socialistické republiky (tisk 1) (tisk 7). Stenoprotokoly. (cit. 2020-07-21). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002002.htm>

jak zabezpečit pro naše občany práci. V mnohých odvětvích máme starost, jak zajistit dostatečný počet lidí pro splnění velkých hospodářských úkolů. My havíři, stejně jako všichni pracující v ostatních oborech průmyslu i v zemědělství, budeme plnit všechny úkoly, abychom vytvářeli podmínky k neustálému zvyšování životní úrovně, a to ještě rychleji, než tomu bylo dosud. Jestliže již u nás nikdo nemusí mít strach o práci a nemusí bojovat za právo na práci, musíme svůj boj dneska zaměřit na to, aby se u nás pracovalo stále více, komunistickým způsobem, to znamená odstraňovat ruční práci, využívat mechanizačních prostředků, u nás na šachtách zvyšovat podíl kombajnové těžby na celkové výrobě, pracovat produktivněji a kulturněji, aby méně lidí vyrobilo více výrobků. Jedině tak vytvoříme podmínky ke splnění toho, co je v naší ústavě v „prohlášení“ řečeno, že: „V dalším vývoji, kdy se práce stane první životní potřebou, chceme dosáhnout takového rozmachu výrobních sil a takového rozmnožení bohatství společnosti, aby bylo možno vyhovět všem rostoucím potřebám společnosti, i všestranného rozvoje každého jeho člena. Pak bude možno přejít k uskutečňování nejvyšší zásady rozdělování, zásady komunismu. „Každý podle svých schopností, každému podle jeho potřeb!“ Cestu k vytváření takovýchto předpokladů nám ukazují brigády socialistické práce. Jde o to, aby lidé mohli pracovat tak, aby je práce bavila, aby u ní mohli přemýšlet, uplatňovat svoje zkušenosti a odborné znalosti. Již od začátku socialistické výstavby se snažíme o uplatňování práva na práci a hodně jsme již v tomto směru udělali. My máme zkušenosti, že přitom záleží hlavně na lidech. Tam, kde stranická organizace, hospodářské vedení podniku a odbory pracují s lidmi, využívají zkušeností nejlepších pracovníků a kolektivů, brigád socialistické práce, kde nenechávají iniciativu lidí ležet ladem a využívají zlepšovacích návrhů, tam se práce daří a úkoly se plní. Jen se musí lidem všechno pořádně vysvětlit a dobře zorganizovat práci. Při zavádění nové techniky záleží hodně na inženýrech a technicích, jak pomáhají dělníkům při překonávání obtíží, které se objevují vždycky, když jde o novou věc. Plné uplatnění práva na práci v našem socialistickém a komunistickém duchu kladé tedy velké nároky nejen na dělníky, ale i na vedoucí a organizátory výroby. A budou to úkoly stále větší, ale bez jejich splnění bychom nemohli zvyšovat produktivitu práce a životní úroveň našeho lidu.“³²

Následne až rozprávkovo-mýticky prezentoval poslanec Jaroslav Miska šťastnú realizáciu práva na prácu v socialistickom Československu v kontrapozícii s kapitalistickou cudzinou: „Dnes bychom u nás už marně hledali člověka, který by se obával, že ztratí práci a bude znovu prožívat těžký úděl nezaměstnaných. Namísto strachu z budoucnosti nastoupila u nás jistota, že se uskutečňuje to, o čem snili vykořisťování na celém světě. To, co je pro socialistickou společnost už samozřejmostí, je dosud nedosažitelné pro pracující v kapitalistických zemích. Vzpomínám si na nedávnou návštěvu

³² 2. schôdza NZ, pondelok 11. júla 1960. Výstupenie poslanca Jaroslava Misku. (cit. 2020-07-21). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002004.htm>

v rodině jednoho našeho zaměstnance. Když při tom porovnávám to, co vidím s tím, co bylo, nemohu se ubránit hlubokému pohnutí. Vždycky se mne zmocní nesmírná hrdost, že patřím k veliké dělnické rodině, a že mne vychovala naše rodná strana. Při zmíněné návštěvě jsme si trochu zavzpomínali a řeč se točila kolem bídy, v níž žily hornické rodiny za první kapitalistické republiky. Hovor pozorně poslouchal desetiletý chlapec. Už jsme přešli na jiné téma, když se chlapec náhle vytrhl ze zamyšlení a přímo se zeptal: „Tatínku, co je to bída?“ Věřte mi, že v té větě bylo vyjádřeno všechno, co cítím a slovy to nedovedu dobře vyjádřit. Také já měl jednou deset let a čemu jsem tenkrát nejlépe rozuměl, byla právě bída. Dnes je mi 39 let. Jaký je to nesmírný rozdíl mezi desetiletými chlapci, které od sebe odděluje doba pouhých 30 let. V současné době existuje ještě jedna přehrada rozdělující svět na dva protichůdné společenské řády. O tom, že socialismus zvítězí na celém světě, není nejmenších pochyb. Taková je vývojová zákonitost a tu nelze nijak zrušit. My jsme o vítězství socialismu tak skálopevně přesvědčeni proto, že dělnická třída a ostatní pracující kapitalistických států si kladou za svůj hlavní cíl odstranit nezaměstnanost, bídu a hlad a že zároveň znají cestu, po které je třeba jít. V zemích tábora socialismu mají svůj zářivý vzor. Sám jsem se o tom přesvědčil při svých návštěvách v kapitalistických státech. V roce 1956 jsem navštívil Anglii, Jižní Wales. Byl jsem tam celý měsíc na šachtách. Viděl jsem hodně nezaměstnaných horníků, hodně žebráků, kteří museli žebrat, aby se uživil. Mezi nimi byli akademičtí malíři, kteří kreslili nádherné obrazy na chodnících a žebrali. Pracující se nás ptali na schůzích a aktivech jak u nás v Československu žijeme. Když jsme jim vyprávěli, jak se u nás žije, jaké mají horníci byty, jaké výdělky, tak nás žádali, abychom je sebrali sebou do Československa. Taktéž jsem dostal dotaz na jedné schůzi od horníka, který se mne ptal, jak dlouho musí u nás pracovat horník až se stane ředitelem. Říkal jsem mu, že nezáleží na tom, kolik roků pracuje, ale záleží na tom, jak hornictví rozumí a jak dovede práci organizovat. Mnohým soudruhům se nechtělo věřit, proto jsme pozvali některé horníky k nám na šachtu na Den horníků. Ukázali jsme jim byty našich horníků, kulturní domy, rekreační střediska a angličtí horníci řekli, že když jsme byli u nich v Anglii, tak že jsme jim toho polovičku neřekli, co u nás viděli. Říkali, kdybychom to neviděli na vlastní oči, tak tomu nebudeme ani věřit. Dostávám občas dopisy od anglických horníků, kteří stále žádají, abych jim napsal, co je u nás nového v hornictví a jak se nám horníkům daří. Byl u nás na šachtě také redaktor z Anglie z časopisu Times, který chtěl vidět mateřskou školku, jesle a zdravotní středisko. Hodně se mu to líbilo a ptal se, jestli je to u nás na každé šachtě. Říkal jsem mu, že si může vybrat kteroukoliv šachtu v revíru a že mu ukáží, že to tam je taky. Měl také dotaz, jak je to u nás s pracovními silami, jestli bychom potřebovali nějaké horníky. Říkal jsem, že bych dovedl zaměstnat třeba tisíce horníků a hned na odpolední směně. Nechtělo se mu věřit, že máme na šachtě tolik pracovišť, abychom mohli zaměstnat tisíce horníků navíc. Dnes, kdy schvalujeme u nás novou, socialistickou ústavu, sledují nás tisíce a milióny pracujících na celém světě a touží, aby se dočkali toho, co my máme

v Československu“.³³ Tento skutočne precítený a až naivne detsky uchopený opis „šťastnej realizácie práva na prácu“ svedčí o sile, hĺbke a nebezpečnosti demagógie, ktorou bolo poznačených celých 40 rokov panstva socializmu. Prepojenie práce ako realizácie povinnosti voči spoločnosti, zdôrazňovanie spoločenského a verejného charakteru práce v duchu uprednostňovania záujmov celku pred záujmami jednotlivca bolo východiskom ideologického ovládnutia masy pracujúcich. V sofistikovanejšej rovine sa o to v parlametnej rozprave pokúsil Jozef Plojhar: „*Na to, že medzi zájmom jednotlivca a spoločnosti existuje vzájomná jednota, že medzi nimi není objektivního rozporu*. Jednotlivec může u nás dospět k nejúplnějšímu rozvinutí svých schopností a uplatnění svých zájmů jen aktivní účastí na rozvoji celé společnosti, především patřičným podílem na společenské práci. Proto je práce ve prospěch celku přední povinností, stejně jako je právo na práci předním právem každého občana. Domnívám se, že je třeba, abychom ještě mnohem soustavněji a důsledněji poukazovali na tento vzájemný soulad mezi zájmy jednotlivce a společnosti, který je za kapitalismu a v každém vykořisťovatelském řádu zcela vyloučen“.³⁴

V zmysle pracovnoprávnej teórie bolo obsahom práva na prácu nielen právo prácu dostať, právo prácu si udržať a právo na hmotné zabezpečenie pri dočasnom ekonomickom nevyužívaní pracovníkov – ale aj povinnosť pracovať v prospech spoločnosti. Právo prácu dostať realizoval socialistický štát politikou plnej zamestnanosti, resp. jej zidealizovaným variantom. Právo prácu dostať ale neznamenalo, že občan mohol vykonávať prácu toho druhu a na tom pracovnom mieste, ktoré si zvolil. V rámci politiky zamestnanosti sa totiž vyvažovali schopnosti a želanie konkrétneho občana a možnosti a potreby socialistickej spoločnosti, ktoré boli určené štátnym národohospodárskym plánom.³⁵ Priorizovaný však bol záujem socialistickej spoločnosti. Úprava regulácie náboru a rozmiestňovania pracovných síl bola osobitnou oblasťou pracovnoprávných noriem upravenou mimo úpravu Zákonníka práce. Jej základom bol zákon č. 70/1958 Zb. o úlohách podnikov a národných výborov na úseku starostlivosti o pracovné sily. Rozmiestňovanie absolventov vysokých a stredných odborných škôl sa v 60. tých rokoch upravilo vládny nariadením č. 16/1963 Zb. o umiestňovaní absolventov vysokých škôl, konzervatórií a stredných odborných škôl (novelizované

³³ 2. schôdza NZ, pondelok 11. júla 1960. Vystúpenie poslanca Jaroslava Misku. (cit. 2020-07-21). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002004.htm>

³⁴ 2. schôdza NZ, pondelok 11. júla 1960. Zpráva dočasného výboru pro projednání návrhu ústavy o návrhu ústavního zákona Ústava Československé socialistické republiky (tisk 1) (tisk 7). Stenoprotokoly. Vystúpenie poslanca Jozefa Plojhora. (cit. 2020-07-21). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002006.htm>

³⁵ FILO, J. a kol.: Československé pracovní právo. Bratislava: Obzor, 1981, s. 89.

vládnym nariadením č. 74/1965 Zb.)³⁶. Socialistické organizácie (podniky) mali povinnosť zamestnať občanov a prijímať ich na uvoľnené pracovné miesta. V zmysle § 5 vládneho nariadenia č. 92/1958 Zb., ktorým sa vykonáva zákon č. 70/1958 Zb. o úlohách podnikov a národných výborov na úseku starostlivosti o pracovné sily mohla organizácia (podnik) odmietnuť prijatie občana na voľné pracovné miesto v prípade, ak pracovník nebol telesne a duševne spôsobilý na prácu, na ktorú sa mal prijať; ak pracovník nemal odbornú spôsobilosť alebo nespĺňal ostatné podmienky vyžadované povahou pracovného (učebného) miesta alebo ak by prijatie pracovníka bolo v rozpore so všeobecnými predpismi o vzniku pracovného (učebného) pomeru. Dôvody odmietnutia posúdil odbor rady okresného národného výboru a v prípade nesúhlasu aj rozhodol o povinnosti organizácie prijať pracovníka do zamestnania. Voľné pracovné miesta každý podnik oznamoval orgánom príslušného národnému výboru aj s ďalšími dôležitými informáciami (predpoklady pre výkon práce, ubytovania, mzda, či je práca vhodná pre osobu so zmenenou pracovnou schopnosťou alebo pre ženu a pod.). Výsledkom uplatňovania centrálného rozdeľovania pracovných síl a štátom riadenej politiky zamestnanosti bolo totálne oslabenie stimulačnej úlohy podnikov³⁷, prezamestnanosť, nízka produktivita práce, nízka efektivita výroby a slabá motivácia jednotlivých zamestnancov. Všetky uvedené faktory nakoniec podstatnou mierou prispeli k zásadným ekonomickým problémom Československa ale aj iných krajín socialistického bloku.³⁸

³⁶ LACLAVÍKOVÁ, M. – OLŠOVSKÁ, A.: Právno-historický pohľad na politiku zamestnanosti v Československu (1945-1965). In *Kvalita normotvornej a aplikačnej stránky zákonosti ako determinant právneho štátu. Zborník z II. Ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie Banskobystrické dni práva konanej v dňoch 23. – 24. 11. 2016*. Banská Bystrica : Belianum, 2017, s. 35.

³⁷ KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945 – 1969*. Praha : Academia, 2007, s. 154 – 155.

³⁸ Na paradoxnosť doby poukazujú aj viaceré vtipy z obdobia socializmu.
„Sedem divov socializmu:

1. Každý má prácu.
2. Hoci má každý prácu, nikto nič nerobí.
3. Hoci nikto nič nerobí, plán sa plní nad 100%.
4. Hoci sa plán plní nad 100%, nikde ničoho niet.
5. Hoci nikde ničoho niet, každý má všetko.
6. Hoci každý má všetko, predsa všetci kradnú.
7. Hoci všetci kradnú, nikde to nechýba.“

PROFANTOVÁ, Z.: Reflexia socialistickej každodennosti v anekdotách „O zlatú mrežu“. In PROFANTOVÁ, Z. (ed.): *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2012, s. 310 – 311.

Pendantom práva na prácu bola povinnosť pracovať, čo bolo vyjadrené v znení čl. 19 Ústavy: „*práca v prospech celku je prvoradou povinnosťou a právo na prácu prvoradým právom každého občana*“.³⁹ V literatúre sa povinnosť pracovať interpretovala ako morálna, nie právna povinnosť, splnenie ktorej bolo zabezpečené uplatňovaním práva na prácu⁴⁰. Výlučne „morálne chápanie“ tejto povinnosti zodpovedalo „postaveniu občana v socialistickej spoločnosti“ a aj medzinárodným záväzkom československého štátu. Povinnosť pracovať sa ako právna povinnosť zdôrazňovala len výnimočne, napr. išlo o dočasnú povinnosť pracovať uloženú na základe rozhodnutia štátneho orgánu (národného výboru) v rámci občianskej pracovnej pomoci⁴¹ nariadenej v zmysle vládneho nariadenia č. 40/1953 Zb. o občianskej pracovnej pomoci. K zrušeniu občianskej pracovnej pomoci došlo v roku 1975.⁴²

Socialistická spoločnosť netolerovala vyhýbanie sa poctivej práci a sankcionovala ho normami trestného práva, či už ako trestný čin príživníctva (§ 203 zákona č. 140/1961 Zb. Trestný zákon) alebo ako prečin proti pracovnej disciplíne (§ 7 zákona č. 150/1969 Zb. o prečinoch). V zmysle § 203 Trestného zákona č. 140/1961 Zb. sa trestného činu príživníctva dopustil ten, kto sa sústavne vyhýbal poctivej práci a zadovážoval si prostriedky na obživu prostitúciou, hazardnou hrou alebo iným nekalým spôsobom. Trestom bolo odňatie slobody až na dva roky. V roku 1963 bolo ale

³⁹ Zásadnými boli aj vyjadrenia preambuly Ústavy: „*Oslobodená ľudská práca stala sa základným činiteľom v celej našej spoločnosti. Je teraz nielen povinnosťou, ale aj vecou cti každého občana. Uskutočňuje sa už zásada socializmu: „Každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho práce!*“

⁴⁰ FILO, J. a kol.: Československé pracovné právo. Bratislava : Obzor, 1981, s. 94.

⁴¹ § 1 vl. nariadenia č. 40/1953 Zb.: „*Na zdolanie nárazových alebo mimoriadnych prác, ktoré z naliehavého všeobecného záujmu nesnesú odklad a ktorých vykonávanie nemožno zabezpečiť inými prostriedkami, najmä ani pomocou dobrovoľných pracovníkov, môžu národné výbory vydať výzvu na občiansku pracovnú pomoc. Výzva sa môže vzťahovať len na výkon prác primeraných pracovným schopnostiam osôb povinných poskytnúť na výzvu občiansku pracovnú pomoc*“. Na výzvu na občiansku pracovnú pomoc bol každý občan povinný poskytnúť podľa svojich síl potrebnú pracovnú pomoc. Z tejto povinnosti boli vyňaté: deti podliehajúce povinnej školskej dochádzke; ženy staršie než 50 rokov a muži starší než 60 rokov; osoby, ktoré preukážu, že sú nemocné alebo inak telesne nespôsobilé; ženy od začiatku tretieho mesiaca tehotenstva až do konca šiesteho mesiaca po pôrode alebo ženy, ktoré sa starajú aspoň o jedno dieťa mladšie než 6 rokov, pokiaľ nemajú možnosť zabezpečiť starostlivosť oň inak (napr. v jasliach); osoby požívajúce právo exterritoriality a za podmienky vzájomnosti osoby, ktoré sú príslušníkmi cudzieho štátu; osoby, u ktorých miestny národný výbor povolí výnimku z dôvodov hodných osobitného zreteľa; príslušníci ozbrojených síl.

⁴² HAVELKOVÁ, B.: Pracovní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 495.

predmetné ustanovenie Trestného zákona novelizované zákonom č. 53/1963 Zb, ktorý nanovo definoval trestný čin príživníctva. Príživníctva sa dopustil ten, kto „pokračoval v sústavnom vynechávaní pracovných smien bez závažného dôvodu alebo v predstieraní pracovnej neschopnosti, hoci bol už pre taký čin postihnutý miestnym ľudovým súdom alebo národným výborom“. Takýto občan mal byť potrestaný odňatím slobody až na jeden rok alebo nápravným opatrením. V druhom odseku sa pre toho, kto „sa sústavne vyhýba poctivej práci a dáva sa niekým vydržiavať alebo si prostriedky na obživu zado-vaňuje iným nekalým spôsobom“ určil trest odňatie slobody až na tri roky.⁴³

Za prečin proti pracovnej disciplíne sa mal potrestať odňatím slobody až na tri mesiace alebo nápravným opatrením alebo peňažným trestom do výšky 5 000 Kčs alebo zákazom činnosti ten, kto

- a) odopieral plniť povinnosti vyplývajúce z jeho služobného postavenia alebo pracovného zaradenia v úmysle narušiť verejný poriadok alebo podporiť akcie poškodzujúce záujmy socialistickej spoločnosti alebo v tom istom úmysle iného na také neplnenie povinností nabádal,
- b) porušovaním predpisov o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci ohrozil niekoho na zdraví alebo ich porušením niekomu privodil ublíženie na zdraví majúce za následok kratšiu práceneschopnosť,
- c) ohrozil plynulú hospodársku prevádzku alebo hospodársku činnosť socialistickej organizácie alebo spôsobil škodu tým, že sústavne bez závažného dôvodu vynechával pracovné smeny alebo predstieral práceneschopnosť alebo sústavne alebo závažným spôsobom porušoval technologickú disciplínu alebo inak porušoval dôležité povinnosti z pracovného pomeru,
- d) v úmysle obstaráť sebe alebo inej osobe či organizácii neoprávnený prospech porušoval alebo obchádzal predpisy o vzniku či zániku pracovného alebo iného obdobného pomeru alebo o odmeňovaní za prácu, alebo v rovnakom úmysle sprostredkoval alebo organizoval nájom pracovnej sily. Predmetné ustanovenie § 7 písm. d) zákona č. 150/1969 o prečinoch bolo v roku 1973 zákonom č. 46/1973 Zb. novelizované tak, že postihnutešným sa stalo konanie, ktorým niekto „sústavne bez závažného dôvodu odmietal vykonávať pridelenú prácu.“

Zostáva už len rečnícka otázka: išlo skutočne len o morálnu povinnosť pracovať?

Poslanec Jaroslav Miska (povoláním baník) sa v rámci parlamentnej rozpravy zmie- nil aj o vynucovaní povinnosti pracovať aj formou ideologickej prevýchovy: „Na závěr svého diskusního příspěvku bych se chtěl zmínit ještě o povinnosti každého občana naší

⁴³ GRIVNA, T.: Trestní právo hmotné. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 579.

republiky pracovať a o význame spoločenskej výchovy a prevýchovy pracujúcich. Pokud u nás ještě existují lidé, kteří si neumějí vážít svého práva na práci a nepochopili, že z tohoto práva pro ně vyplývá povinnost dát své schopnosti ve prospěch celku, musíme je převychovávat. Za tuto převychovu mají odpovědnost všichni naši pracující a celá společnost. Kolektivy uvědomělých pracovníků v závodech i v družstvech si najdou nejrůznější způsoby, jak se s tímto úkolem převychovy všech lidí vypořádat.⁴⁴ Do práce chápanej ako „zdroj bohatstva socialistického štátu“ sa musel zapojiť každý. Za prácou a jej vynucovaním stál štát prekrytý socialistickou spoločnosťou a jej morálkou. Práva stratila rozmer individuálnej realizácie jednotlivca a nadobudla celospoločenský rozmer a význam. Stala sa výlučným zdrojom majetkových hodnôt jednotlivca.⁴⁵ Štát zmonopolizoval prácu, trh práce a aj jeho subjekty. Tu sloboda nemala miesto.

Záver

Ústava ČSSR vytvorila reálne základy ale aj hranice následnej realizácie základných zásad nového formovaného socialistického pracovného práva. „Právom práv“ v zmysle Ústavy sa stalo právo na prácu (čl. 21 Ústavy) s naň nadväzujúcou prvoradou (morálnou) povinnosťou občana – povinnosťou pracovať (preambula a čl. 19 Ústavy). Ako interpretačné východisko medzi uplatnenia práv a povinností občanov slúžilo ustanovenie čl. 19 Ústavy, v zmysle ktorého *v spoločnosti pracujúcich, v ktorej je odstránené vykorisťovanie človeka človekom*, sú rozvoj a záujmy každého jej príslušníka v súlade s rozvojom a záujmami celej spoločnosti. Práva, slobody a povinnosti občanov slúžia teda slobodnému, všestrannému rozvoju a uplatneniu osobnosti občanov a zároveň upevneniu a rozvoju socialistickej spoločnosti; s jej rozvojom sa ďalej rozširujú a prehlbujú. *V spoločnosti pracujúcich môže jednotlivec dospieť k plnému rozvinutiu svojich schopností a k uplatneniu svojich oprávnených záujmov* len aktívnou účasťou na rozvoji celej spoločnosti, predovšetkým patričným podielom na spoločenskej práci. *Preto práca v prospech celku je prvoradou povinnosťou a právo na prácu prvoradým právom každého občana.* Aj poslanci Národného zhromaždenia a v podstate aj celý stranický aparát si uvedomovali kľúčový charakter zakotvenia sociálnych práv v Ústave ČSSR, prezentujúc ich ako výdobytky socializmu. Ústavná proklamácia „*Socializmus v našej vlasti zvíťazil!*“ sa musela preniesť aj do zmeny života a sociálnych istôt pracujúcich – širšie robotníckej triedy ako panujúcej väčšiny. Tomu zodpovedali aj zaujímavo dema-

⁴⁴ 2. schôdza NZ, pondelok 11. júla 1960. Vystúpenie poslanca Jaroslava Misku. (cit. 2020-07-21). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/002schuz/s002004.htm>.

⁴⁵ PROCHÁZKA, R.: Všetkým telám rovnako. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 116.

gocky ladené vystúpenia poslancov a aj samotného prezidenta Antonína Novotného pri prijímaní Ústavy. Prezident Antonín Novotný priamo poukázal na spojitosť ústavného dokumentu s pracovnoprávnymi vzťahmi a základnými ideami nového postupne kreovaného socialistického pracovného práva⁴⁶, ako zákaz vykorisťovania⁴⁷ či dôraz na rast spoločenskej angažovanosti, na iniciatívu pracujúcich v rámci socialistickej demokracie v prostredí upevňovania súdružskej spolupráce⁴⁸.

Ústavný dokument konštruoval fikciu krásneho dneška a ešte krajších zajtrajškov. Realita však prinášala úplne iné obrazy, ako napr. odstránenie osobnej slobody rozhodovania v oblasti vzniku, zmeny, zániku pracovnoprávných vzťahov; oslabenie a stratu motivácie pracovať a pracovať na sebe; nízku produktivitu a nízku efektivitu práce; slabý motivačný faktor v podobe nízkeho ocenenia a pod. Zakotvenie sociálnych práv v ústavnom dokumente má svoje opodstatnenie a význam. Dôležitým je ale ich obsah, charakter a realita ich uplatňovania. V istom ohľade Československo skutočne prebehlo európsky či svetový vývoj (sociálne zabezpečenie, riešenie ženskej otázky, sieť zariadení pre deti a pod.). V istých ohľadoch však požívanie týchto výhod limitovalo.⁴⁹

⁴⁶ 1. schôdza NZ, sobota 9. júla 1960. Stenoprotokoly. Projev presidenta republiky a prvého tajemníka ústredného výboru Komunistickej strany Československa o návrhu ústavy Československej republiky: „Vytvorila se v ní socialistická společnost, společnost pracujících, sjednocených kolem komunistické strany jako vedoucí síly socialistického rozvoje. V průběhu těchto politicko-hospodářských a sociálních přeměn se ukovala politická a morální jednota našeho lidu. Upevňuje se bratrství Čechů a Slováků a dále se prohlubuje ve společném boji obou našich národů za dovršení socialistické výstavby. Formují se nové vztahy mezi socialistickým státem a pracujícími.“ (cit. 2020-07-01). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/001schuz/s001004.htm>

⁴⁷ 1. schôdza NZ, sobota 9. júla 1960. Stenoprotokoly. Projev presidenta republiky a prvého tajemníka ústredného výboru Komunistickej strany Československa o návrhu ústavy Československej republiky: „Soudruzi poslanci, naše společnost se nyní rozvíjí na socialistickém ekonomickém základě, který provždy vylučuje vykořisťování člověka člověkem.“ (cit. 2020-07-01). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/001schuz/s001004.htm>

⁴⁸ 1. schôdza NZ, sobota 9. júla 1960. Stenoprotokoly. Projev presidenta republiky a prvého tajemníka ústredného výboru Komunistickej strany Československa o návrhu ústavy Československej republiky: „Znovu se potvrdilo, že socialismus pozvedá lid k nebývalé aktivitě, že rozvíjí všechny jeho tvůrčí schopnosti a nadání, že v socialistickém zřízení se pracující stávají uvědomělými tvůrci nového života. Projevuje se to v jejich vzájemných soudružských vztazích, jejich poměru ke společnosti, k socialistickému vlastnictví a především jejich poměru k práci.“ (cit. 2020-07-01). Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1960ns/stenprot/001schuz/s001005.htm>

⁴⁹ HAVELKOVÁ, B.: Pracovní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 499.

Totalitný režim a chápanie práva ako nástroja donútenia realizáciu sociálnych práv osobitne práva na prácu pokrivilo. Sociálny experiment jednoducho nevyšiel.⁵⁰

BIBLIOGRAFIA:

- BAŇOUC, H.: Metody, motivy a cíle studia komunistického práva. Několik poznámek k dnešnímu zacházení s komunistickým právem. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7, s. 259 – 294.
- BARANCOVÁ, H. – SCHRONK, R.: *Pracovné právo*. Bratislava : Sprint 2, s. r. o., 2016. ISBN 978-80-89710-26-3
- BĚLINA, M.A. kol.: *Pracovní právo*. 2. doplněné a přepracované vydání, Praha: C. H. Beck, 2004.
- FILO, J. a kol.: *Československé pracovní právo*. Bratislava : Obzor, 1981.
- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. III. 1960 – 1989*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1285-0.
- GRŮVNA, T.: Trestní právo hmotné. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7, s. 553 – 581.
- HAVELKOVÁ, B.: Pracovní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7, s. 478 – 512.
- KALINOVÁ, L.: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945 – 1969*. Praha : Academia, 2007.
- KUKLÍK, J. a kol.: *Dějiny československého práva 1945 – 1989*. Praha : Auditorium, s. r. o., 2011, 978-80-87284-17-9
- KUKLÍK, J. a kol.: *Vývoj česko-slovenského práva 1945 – 1989*. Praha : Linde, a. s., 2009, ISBN 978-80-7201-741-6.

⁵⁰ Štúdia vznikla ako výsledok riešenia grantovej úlohy APVV-18-0443 *Prieniky pracovného práva do iných odvetví súkromného práva (a vice versa)* – zodpovedný riešiteľ prof. JUDr. Mgr. Andrea Olšovská, PhD.

- LACLAVÍKOVÁ, M. – OLŠOVSKÁ, A.: Právno-historický pohľad na politiku zamestnanosti v Československu (1945-1965). In *Kvalita normotvornej a aplikačnej stránky zákonosti ako determinant právneho štátu. Zborník z II. Ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie Banskobystrické dni práva konanej v dňoch 23. – 24. 11. 2016*. Banská Bystrica: Belianum, 2017, s. 17 – 38. ISBN 978-80-557-1287-1
- PROFANTOVÁ, Z.: Reflexia socialistickej každodennosti v anekdotách „O zlatú mrežu“. In PROFANTOVÁ, Z (ed.): *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2012, s. 303 – 330.
- PROCHÁZKA, R.: Všetkým telám rovnako. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7, s. 93 – 122.
- ŠIMÍČEK, V. – KYSELA, J.: Ústavní právo. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav, 2009, ISBN 978-80-210-4844-7, s. 297 – 329.
- VOJÁČEK, L. – KOLÁRIK, J. – GÁBRIŠ, T.: *Československé právní dějiny (1918 – 1992)*. 2. prepracované vydanie. Bratislava : Eurokódex, s. r. o., 2013. ISBN 978-80-89447-99-2

KONTAKT:

miriam.laclavikova@truni.sk

VLASTNÍCTVO A VLASTNÍCKE PRÁVO V ÚSTAVNOM VÝVOJI ČESKOSLOVENSKA

Martin SKALOŠ

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovenská republika

ABSTRAKT: *Príspevok približuje vývoj ústavnej úpravy inštitútu vlastníctva a vlastníckeho práva na území Slovenska. Ústava Slovenskej republiky priznáva ochranu základného práva vlastníť majetok dôslednejšie, ako to robia medzinárodné dohovory o ľudských právach. Ústava zaručuje ochranu práva vlastníť majetok aj trochu dôraznejšie ako československá Listina základných práv a slobôd, lebo v rámci podmienky náhrady za majetok sa neuspokojuje s akoukoľvek náhradou, ale určuje, že náhrada musí byť primeraná.*

KLÚČOVÉ SLOVÁ: *vlastníctvo, vlastnícke právo, ústava, vývoj, Slovensko*

ABSTRACT: *The article approaches development of constitutional legislation of property and proprietary law in the area of Slovakia. The Constitution of Slovak republic admits protection of the fundamental right to own a property more consistently as do the international human rights conventions. The Constitution guarantees the protection of the right to property more vigorously than Czechoslovak List of fundamental human rights and freedoms, because within the condition of refund for property isn't content with any refund, but the refund must be appropriate.*

KEYWORDS: *property, proprietary law, constitution, development, Slovakia*

Úvod

Právny poriadok Slovenskej republiky zahŕňa aj zákony obmedzujúce vlastníkov vecnými bremenami. O potrebe existencie týchto zákonov z hľadiska verejného záujmu niet pochybností. Pochybnosť vyvoláva pohľad na ne z pozície ochrany vlastníkov, ktorých vecné bremená zatažujú. Ústava im zaručuje právo na primeranú náhradu za obmedzenie práva pokojne užívať svoj majetok jednorazovo aj opakovane. Zákony zatažujúce vlastníka vecným bremenom často priznávajú iba jednorazovú náhradu. Stopa vedie k zákonu č. 79/1957 Zb., ktorým sa zaviedli jednorazové náhrady. Zákonom č. 79/1957 Zb. sa vykonávala Ústava 9. mája, ktorá chránila vlastníctvo v celkom inom režime, než aký sa zaručuje ústavou z roku 1992. Úprava z minulosti deformuje uplatňovanie platnej ústavy v súčasnosti.

1. Vlastnícké právo v medzivojnovom období

V období prvej Československej republiky (1918 – 1938) sa zrušili dočasné predpisy o voľnom nakladaní s nehnuteľnosťami a upravili sa predpisy o vyvlastňovaní nehnuteľností. Došlo k uzákoneniu pozemkovej reformy, ktorá predstavovala výrazný zásah do sféry pozemkového vlastníctva fyzických i právnických osôb s cieľom novo ju upraviť a súčasne odrážala potreby rôznych sociálnych skupín spoločnosti.¹

1.1 Zákomom určené obmedzenia práva vlastníctva

V § 109 ods. 1 Ústavnej listiny republiky Československej (zákon č. 121/1920 Zb. z. a n. z 29. februára 1920) je výslovne stanovená zásada, že súkromné vlastníctvo možno obmedziť len zákonom. Zákony obmedzujú užívacie právo vlastníka v najrôznejších smeroch. Tieto obmedzenia buďto zakazujú vlastníkovi, aby svoj pozemok nejakým označeným spôsobom užíval (alebo toto užívanie činia závislým od úradného povolenia), alebo aby nejaké určité užívanie svojho pozemku stále udržiaval.

Dôležité zákonné obmedzenia práva vlastníctva obsahujú pravidlá banského práva, podľa ktorých dolovanie niektorých nerastov je úplne vyňaté z dispozičnej moci vlastníka.

Zákonné obmedzenie práva vlastníctva prinášajú aj tie pravidlá, že je vlastník medzi istými okolnosťami nútený namiesto svojho doterajšieho pozemku iný pozemok prijať (sceľovanie = komasácia), alebo svoju nehnuteľnosť za odškodné v peniazoch inému prepustiť (vyvlastnenie).²

1.2 Vyvlastnenie ako trvalé obmedzenie vlastníckeho práva

Podľa odseku 2 § 109 Ústavnej listiny republiky Československej vyvlastnenie je možné len na základe zákona a za náhradu, pokiaľ zákonom nie je alebo nebude stanovené, že sa náhrada dať nemá. Prípady vyvlastnenia sú určené v rôznych zákonoch.

Predmetom vyvlastnenia sú len nehnuteľnosti alebo práva, vzťahujúce sa na nehnuteľnosti. Sú však prípady, keď vo verejnom záujme aj hnutelné veci možno odňať vlastníkovi.

Pre účely vojenské za mobilizácie a vo vojne, ako aj za mimoriadneho povolania záloh v čase mieru môže štát požadovať dopravné prostriedky (zvieratá, vozidlá s prí-

¹ HUBENÁK, L.: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1918 – 1945*. Banská Bystrica : PrF UMB, 1998, s. 127.

² FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. 3. vydanie. Šamorín : Heuréka, 1998, s. 84 a 87.

slušenstvom) podľa zákona č. 117/1924 Zb. z. a n.,³ za určitých predpokladov môže ich štát požadovať len na účely podľa uvedeného zákona a zákona č. 68/1932 Zb. z. a n.⁴ z 12. mája 1932 o požadovaní dopravných prostriedkov pre vojenské účely v čase mieru.⁵

Bez náhrady mal byť podľa § 35 náhradového zákona vyvlastnený majetok príslušníkov nepriateľských štátov a majetok príslušníkov bývalej panovníckej Habsbursko-Lotrinskej rodiny, pokiaľ tomu neodporovali mierové zmluvy uzatvorené mocnosťami spojenými a pridruženými vo svetovej vojne. Podľa § 36 bez náhrady mal byť ďalej prevzatý majetok nadácií, ktoré sa vzťahovali na práva zo šľachtictva zrušeného zákonom č. 61/1918 Zb. z. a n., ktorým sa zrušujú šľachtictvo, rády a tituly, pokiaľ boli ministerstvom ako nadačným úradom zrušené. Väčšina z nich sa však transformovala (stratila šľachtický charakter, zmenila názov) a bola zrušená až za iných okolností. Teda bez náhrady bol prevzatý iba majetok príslušníkov bývalej panovníckej rodiny, čo v nadväznosti na mierové zmluvy bolo riešené zákonom č. 354/1921 Zb. z. a n. o prevzatí statkov a majetku, pripadnutých podľa mierových zmlúv československému štátu.

2. Ústavný vývoj a jeho vplyv na socialistické vlastnícke právo

Pred prijatím novej ústavy po II. svetovej vojne sa v programe tretej vlády Národného frontu Čechov a Slovákov (tzv. „budovateľskom programe“) uvádzalo, že nová ústava musí zmať nádeje všetkých, ktorí stále ešte dúfajú v navrátenie znárodneného hospodárstva hŕstke veľkokapitalistov. Na druhej strane sa však ústavnej ochrany dostane súkromnému podnikaniu drobnému a strednému, najmä potom má byť ústavne zabezpečený poctivo nadobudnutý majetok našich poľnohospodárov, živnostníkov, obchodníkov a všetkých ostatných fyzických i právnických osôb.⁶

Prípravou novej ústavy (úst. zák. č. 150/1948 Zb.) bolo poverené Ústavodarné národné zhromaždenie (ÚNZ), ktoré bolo vytvorené na základe výsledkov volieb z roku

³ Zákon z 13. mája 1924, č. 117 Zb. z. a n. o požadovaní dopravných prostriedkov pre účely vojenské, v znení zákona č. 25/1936 Zb. z. a n. zo 4. 2. 1936 a opatrenia Stáleho výboru č. 295/1938 Zb. z. a n. zo dňa 16. 11. 1938.

⁴ Podľa § 1 ods. 1 tohto zákona možno za náhradu požadovať dopravné prostriedky pre vojenské dopravné účely v čase mieru v prípadoch, v ktorých sa tieto dopravné prostriedky nepožadujú podľa zákona z 13. mája 1924, č. 117 Zb. z. a n. o požadovaní dopravných prostriedkov pre účely vojenské.

⁵ FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. 3. vydanie, Šamorín : Heuréka, 1998, s. 93 a 97.

⁶ GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. II. 1945 – 1960*. Praha : Karolinum, 2005. s. 218.

1946. Medzi politickými stranami zastúpenými v ÚNZ sa však prejavovali rozpory ohľadom obsahu pripravovanej ústavy. Najspornejšie otázky sa týkali podoby hospodárskeho zriadenia, národných výborov, najvyšších štátnych orgánov, vzťahu Čechov a Slovákov a základných práv a slobôd občanov. Pravicové strany požadovali najmä nedotknuteľnosť súkromného vlastníctva a záruky proti ďalšiemu znárodneniu.⁷ Všetky sporné momenty však nakoniec ukončil februárový prevrat v roku 1948, ktorým sa vytvoril mocenský monopol KSČ.⁸ Na slávnostnom zasadnutí ÚNZ bola nakoniec jednomyselne⁹ prijatá Ústava 9. mája.

Už samotná preambula najvýznamnejšieho právneho predpisu prijatého po februárovej revolúcii v roku 1948, teda československej ústavy, uvádza, že štát bude fungovať na princípoch ľudovej demokracie¹⁰, ktorá má spoločnosť priviesť k socializmu, ako predstupňa pre vybudovanie komunizmu. V ďalšom texte preambuly je konštatované ako skoršie feudálne, tak aj kapitalistické vykorisťovanie pracujúcich, s ktorým sa budúca socialistická spoločnosť mala vysporiadať, a to predovšetkým tak, aby hospodárstvo slúžilo ľudu. Teda je zrejmé, že budúca cesta k vybudovaniu socializmu v Československu sa logicky musela zamerať predovšetkým na otázku vlastníctva výrobných faktorov.¹¹ Z toho dôvodu bolo do budúcnosti potrebné vyriešiť otázku vlastníctva, prípadne aspoň užívania, týchto výrobných faktorov v prospech štátu, s čím bola nerozlučne spojená otázka súkromného vlastníctva.¹²

⁷ VLČEK, E.: *Právní dějiny ČSR (1939 – 1947)*. Olomouc : UP, 2005, s. 145–146.

⁸ Podľa predstaviteľov KSČ tak február odstránil problémy spôsobované nekomunistickými stranami, ktoré požiadavkou „opravy“ Ústavy z roku 1921 podľa komunistov nechceli ústavne zakotviť vymoženosti ľudovej demokracie a umožnil, aby „ústava odrážala výsledky dosavadného vývoje a otvárala cestu k socializmu“. In: KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu (Od Února do IX. sjezdu KSČ)*. Praha : Academia, 1966, s. 33–34.

⁹ Hoci sa uvádza, že bola prijatá jednomyselne počtom hlasov 246, v prípade ustanovenia článku 2 zákona č. 65/1946 Zb. o ÚNZ, ktorý hovorí o tom, že ÚNZ tvorí jediná snemovňa o 300 členoch, ide o zaujímavú skutočnosť. Bližšie pozri GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavným dejinám Československa. II. diel (1945 – 1960)*. Praha : Karolinum, 2006, s. 329.

¹⁰ Ako ľudová demokracia sa označovala fáza vývoja nových štátov sovietskeho bloku pred úplným vybudovaním socializmu, spájaného predovšetkým s „odstránením vykorisťovania človeka človekom“. U nás sa spájala práve s obdobím platnosti Ústavy z roku 1948.

¹¹ Zatiaľ čo práca je ako právom, tak aj ekonomickými teóriami zásadne prisudzovaná výlučne individuálnemu jedincovi, iná je situácia s vlastníctvom výrobného faktora pôdy a kapitálu. Bližšie pozri: FUCHS, K. – TULEJA, P.: *Základy ekonomie*. Praha : Ekopress, 2003, s. 69 a nasl.

¹² DÁVID, R.: Československé socialistické občanské právo (1948 – 1989). In VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. a kol.: *Vývoj soukromého práva na území českých zemí. I. díl*. Brno : Masarykova univerzita, 2012, s. 410–411.

Ďalšie základné princípy budúceho vývoja občianskeho práva vyjadrené v prvých ustanoveniach novej československej ústavy vyplývajú z čl. XII. Uvedené ustanovenie vychádza zo základného modelu fungovania socialistického hospodárstva, ktoré je založené na centrálnom plánovaní. Za účelom riadneho fungovania centrálne plánovanej hospodárskej sústavy, ktorá podliehala štátnemu dohľadu, boli stanovené základné znaky hospodárskej sústavy Československej republiky, ktorá bola založená na znárodnení nerastného bohatstva, priemyslu, veľkoobchodu a peňažníctva, na vlastníctve pôdy podľa zásady „pôda patrí tomu, kto na nej pracuje“, na ochrane drobného a stredného podnikania a na nedotknuteľnosti osobného majetku. V súvislosti s tým ustanovenia § 8 a § 9 ústavy československým občanom (hoci s možnosťou zákonného obmedzenia) zaručovali súkromné vlastníctvo nehnuteľností i iných vecí, pričom do vlastníckeho práva mohlo byť zasiahnuté len na základe zákona.¹³ Zároveň bolo ustanovené, že nikto nemôže zneužívať vlastnícke právo ku škode celku.¹⁴

Ôsma kapitola Ústavy 9. mája (§ 146 – § 164) zakotvovala hospodárske zriadenie Československej republiky. Pre hospodárske zriadenie republiky sa stala charakteristickou existencia troch sektorov hospodárstva – socialistického, malovýrobného súkromného a kapitalistického. Za základ hospodárskeho zriadenia ústava vyhlásila socialistický sektor, ktorý vznikol predovšetkým znárodnením.¹⁵ V súlade s vymedzením hospodárskych sektorov ústava upravovala vlastníctvo výrobných prostriedkov.¹⁶ Formálne bolo zavedené monopolné štátne vlastníctvo národného majetku (§ 149 ods. 1) a boli vymedzené kontúry osobného vlastníctva (§ 158 ods. 2). Súčasne bola formálne zakotvená ochrana súkromného vlastníctva (§ 158 ods. 1, § 9). Unáhlenosť znenia Ústavy 9. mája ilustruje § 149 ods. 2 zavádzajúce tzv. komunálne vlastníctvo, ktoré však nikdy nebolo upravené ďalšou legislatívou a v praxi sa nevyužívalo. Občiansky zákonník z roku 1950 túto formu vlastníctva celkom vypustil.¹⁷

Socialistické vlastníctvo zakotvila v dvoch hlavných formách ako socialistické štátne vlastníctvo (národný majetok) a družstevné vlastníctvo. Ústava potvrdzovala rozsah

¹³ Na základe týchto princípov došlo k zahájeniu prípravných prác na vytvorení nového Občianskeho zákonníka, ktorý nadobudol účinnosť 1. januárom 1951.

¹⁴ PRÍBEŠKÝ, P.: *Metamorfózy vlastníckeho práva v postmodernej dobe*. In *Justičná revue*, roč. 64, 2012, č. 12, s. 1402-1403.

¹⁵ Znárodnenie sa stalo vo všetkých kľúčových oblastiach národného hospodárstva s výnimkou poľnohospodárstva základnou súčasťou socialistickej ekonomickej a sociálnej reformy.

¹⁶ „Výrobní prostředky jsou buď národním majetkem, nebo majetkem lidových družstev, anebo jsou v soukromém vlastnictví jednotlivých výrobců“ (§ 146 Ústavy 9. mája z roku 1948).

¹⁷ BĚLOVSKÝ, P.: *Občanské právo*. In BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Nakladatelství Mezinárodní politologický ústav, 2009, s. 432-433.

znárodnenia a za národný majetok sa pokladalo nerastné bohatstvo a jeho ťažba, zdroje energie a energetické podniky, bane a hute, prírodné liečivé zdroje, výroba predmetov slúžiacich zdraviu ľudu, podniky s viac ako 50 zamestnancami, banky a poisťovne, verejná doprava, pošta, telegraf, telefón, rozhlas, televízia a film. Taktiež sa za národný majetok pokladal akýkoľvek verejný statok slúžiaci všeobecnému prospechu znárodnený podľa ustanovení osobitných zákonov.

Súkromné vlastníctvo začalo byť výrazne potlačované. Výrazom toho bolo, že ustanovenie o súkromnom vlastníctve sa vzťahovalo jednak na vlastníctvo „malovýrobcov nevykorisťujúcich cudzie pracovné sily“, jednak na kapitalistické vlastníctvo, ktorého rozsah bol však značne obmedzený. V súlade s vykonávaným znárodnením a pozemkovou reformou ústava ustanovila najvyššiu prípustnú hranicu súkromného vlastníctva, a to pri podnikoch 50 zamestnancov a pri pôde 50 ha (ak išlo o pôdu, na ktorej vlastník sám pracoval). Okrem toho ústava ešte hovorila o osobnom vlastníctve k predmetom domácej a osobnej spotreby.¹⁸

Podľa Knappa právo poskytuje vlastníctvu ochranu. V tom sa javí výrazne aktívna úloha právnej nadstavby a jej spätné pôsobenie na ekonomickú základňu. Vládnuca trieda svojím právom chráni svoje vlastníctvo. Ani otázku ochrany vlastníctva nemôžeme chápať len v zmysle formálno-právnom, ale musíme vždy pozorovať ochranu vlastníctva v určitej historickej súvislosti a v určitej spoločnosti. Buržoázny štát chránil svojím právom buržoázne súkromné vlastníctvo. Ľudovo-demokratický štát poskytuje zvýšenú ochranu socialistickému vlastníctvu a osobnému, ale predovšetkým štátnemu socialistickému vlastníctvu, ktoré je najvyššou formou vlastníctva¹⁹ a malo najvyššiu ochranu. V Ústave 9. mája to bolo vyjadrené v § 30 ods. 2, ktorý ukladal povinnosť ochrany a starostlivosti o národný majetok všetkým občanom a v § 125, ktorý ukladal starostlivosť o národný majetok národným výborom. Teda bolo vecou štátu, ako aj vecou každého občana, aby chránil národný majetok a napomáhal jeho rozvoju. Aj v Občianskom zákonníku malo najvyššiu ochranu štátne socialistické vlastníctvo.²⁰

V roku 1960 bola prijatá nová ústava Československa,²¹ ktorou bolo vyhlásené víťazstvo socializmu. Rovnako došlo k zmene štátneho názvu na Československú socialistickú republiku. Vzhľadom na tieto proklamácie malo dôjsť aj k ďalšej zmene právnej úpravy, ktorá už nemala smerovať k dosiahnutiu socializmu fungujúceho na pravidle „každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho práce“, ale k vybudovaniu

¹⁸ SKALOŠ, M.: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 – 1989*. Banská Bystrica : PrF UMB, 2011, s. 169.

¹⁹ KNAPP, V.: *Vlastnictví v lidové demokracii*. Praha : Orbis, 1952, s. 403–404.

²⁰ KNAPP, V.: *Vlastnictví v lidové demokracii*. Praha : Orbis, 1952, s. 407–408.

²¹ Ústavný zákon č. 100/1960 Zb. Ústava Československej socialistickej republiky.

komunizmu, ktorý by stál na princípe „každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho potrieb“. To si podľa dobových predstáv vyžadovalo základnú zmenu úpravy vzťahov medzi socialistickými organizáciami navzájom a vzťahov medzi socialistickými organizáciami a občanmi. Preto je zrejmé, že zmeny muselo zaznamenať aj občianske (konkrétne vecné) právo, ktoré sa týchto vzťahov priamo dotýkalo.²²

Problematicky občianskeho (a jeho rámci vecného) práva sa najviac dotýkajú čl. 7 a nasl., lebo hovoria jednak o hospodárskej sústave Československa, jednak o štrukturalizácii vlastníckeho práva, resp. rozdelenia hodnôt medzi jednotlivé subjekty. Podľa čl. 7 bola znovu zakotvená socialistická hospodárska sústava, ktorá stála na centrálnom plánovaní s pripustením drobného súkromného hospodárenia, avšak za prísneho zákazu vykorisťovania človeka človekom. Čl. 8 sa už priamo dotýkal štrukturalizácie vlastníctva. Uvádzal, že socialistické spoločenské vlastníctvo má dve základné formy, a to štátne vlastníctvo, ktoré je vlastníctvom všetkého ľudu (národný majetok), a družstevné vlastníctvo (majetok ľudových družstiev). Pod národný majetok boli zaradované predovšetkým nerastné bohatstvo a základné zdroje energie, základný lesný fond, vodné toky a prírodné liečivé zdroje, prostriedky priemyselnej výroby, hromadnej dopravy a spojov, peňažné a poisťovacie ústavy, rozhlas, televízia a film, a ďalej aj najdôležitejšie spoločenské zariadenia, ako zdravotnícke zariadenia, školy a vedecké ústavy. Družstevné vlastníctvo bolo spojené predovšetkým s užívaním pôdy rôznych vlastníkov, združenej pre spoločné družstevné hospodárenie. Popri socialistickom vlastníctve bolo ústavne tiež zakotvené osobné vlastníctvo, a to konkrétne čl. 10. Išlo o vlastnícke právo k spotrebným predmetom, predovšetkým k predmetom osobnej a domácej spotreby, rodinným domčekom, ako aj úsporám nadobudnutým prácou. Ústavne bolo zakotvené aj súkromné vlastníctvo, aj keď len ako prežívajúci inštitút.²³ Popri štrukturalizácii vlastníctva ústava ďalej zakotvila základné rámcové pravidlá pre zakladanie hospodárskych organizácií, ako napríklad národných podnikov.

3. Zmeny v oblasti vecných práv po roku 1989

V tomto počiatočnom štádiu návratu k trhovej ekonomike a pluralitnej demokracii sa v oblasti súkromného práva zvolila cesta parciálnych osobitných zákonných úprav, ktoré jednak odstraňovali fundamentálne nedostatky dovtedajšej právnej úpravy, a jednak súčasne sa nimi vytvárali elementárne právne predpoklady na vytvorenie a uskutočnenie súkromnej autonómie podnikateľských i nepodnikateľských subjektov.

²² KNAPP, V. – PLANK, K. a kol.: *Učebnice československého občianskeho práva*. Praha : Orbis, 1965, s. 106.

²³ Ústava zachovala možnosť malého súkromného hospodárstva „založeného na osobnej práci a vylučujúceho vykorisťovanie cudzej pracovnej sily“ (čl. 9).

Pritom sa pozornosť zamerala najmä na novú úpravu vlastníckeho práva a obnovenie zmluvnej slobody vo výmennohodnotových vzťahoch.

Základný význam mala novela Ústavy č. 100/1990 Zb., ktorá opustila členenie vlastníckych vzťahov na osobitné druhy a formy a už dôsledne vychádzala z jednotného pojmu a rovnocenného obsahu vlastníckeho práva bez ohľadu na to, akému subjektu prislúcha a aký ekonomický účel plní. Novela ústavy zabezpečila tiež rovnakú ústavnoprávnu ochranu všetkým vlastníckym právam, bez akýchkoľvek výnimiek. Tento ústavný zákon zaručil aj dedenie majetku bez akéhokoľvek obmedzenia a nedotknuteľnosť vlastníctva k pôde a dedičské právo.

Zásadnejšie následky vyvolali zmeny Občianskeho zákonníka vykonané zákonmi č. 105/1990 Zb. zo dňa 18. 4. 1990 o súkromnom podnikaní občanov, s účinnosťou od 1. 5. 1990, a zákon č. 116/1990 Zb. z 23. apríla 1990 o nájme a podnájme nebytových priestorov, s účinnosťou od 1. 5. 1990. Prvý zákon ustanovil právnu možnosť nadobúdať majetok občanmi pri podnikateľskej činnosti bez akéhokoľvek kvantitatívneho a kvalitatívneho obmedzenia tak, že zákonom bolo zrušené ustanovenie § 489a, podľa ktorého na základe povolenia vydaného príslušným orgánom podľa osobitných predpisov mohli občania za účelom uspokojovania hmotných a kultúrnych potrieb ostatných občanov poskytovať občanom, prípadne organizáciám za odplatu vecné plnenia a výkony. Rovnako došlo ku zrušeniu § 490 ods. 2 OZ, ktorý obmedzoval možnosti dispozície fyzických osôb s nezastavanými stavebnými pozemkami. Podľa tohto ustanovenia totiž platilo, že nezastavané stavebné pozemky môžu občania prevádzať len na štát alebo na socialistickú organizáciu, na to oprávnenú osobitným predpisom. Výnimku predstavovali bezodplatné prevody svojim manželom, ako aj príbuzným v priamom rade a súrodencom, prípadne zároveň s nimi aj ich manželom, avšak iba vtedy, pokiaľ by vzhľadom na svoje určenie a výmeru mohli byť predmetom práva osobného užívania. Druhým zákonom došlo k ďalšej významnej zmene Občianskeho zákonníka, konkrétne ku zrušeniu ustanovenia § 196 OZ, ktorý upravoval tzv. osobné užívanie miestností neslúžiacich na bývanie. Tento zákon umožňoval uzatváranie nájomných a podnájomných zmlúv, predmetom ktorých sú nebytové priestory.

Ďalšiu zmenu Občianskeho zákonníka priniesol zákon č. 87/1991 Zb. zo dňa 21. 2. 1991, platný od 1. 4. 1991 o mimosúdnych rehabilitáciách. V § 33 priniesol tento zákon zrušenie § 453a OZ, ktorým upravoval prechod vlastníctva vecí zo zákona na štát v tom prípade, pokiaľ sa vlastníik protiprávnym konaním pozbavil možnosti trvalo vec užívať. Zmena sa ďalej týkala úpravy pridelovania bytov na užívanie v rodinných domčekoch a domoch v súkromnom vlastníctve. Tieto čiastkové zmeny Občianskeho zákonníka nemohli plne obsiahnuť potrebné zmeny.

Najvýznamnejším federálnym právnym predpisom, ktorý po roku 1989 novelizoval československý Občiansky zákonník, bol zákon č. 509/1991 Zb., ktorý nadobudol

účinnosť 1. januára 1992. Prvé zásadné zmeny vyplývajú už zo samotného úvodu Občianskeho zákonníka. Došlo k vypusteniu preambuly a základných zásad, ktoré boli Občianskym zákonníkom vymedzené už v roku 1964.

Po terminologickej stránke sa prijatá novela OZ z roku 1991 opäť vrátila k tradičným klasickým súkromnoprávnym pojmom a termínom (napr. vecné práva) a zmodernizovala viaceré základné občianskoprávne inštitúty, predovšetkým je potrebné poukázať na zakotvenie jednotného a všeobecného pojmu vlastníctva, vrátane jeho jednotnej ochrany. Zákon priamo uviedol, že všetci vlastníci majú rovnaké práva a povinnosti. V ustanovení § 123 bola zakotvená vlastnícka triáda, ktorá vymedzuje základné práva každého vlastníka. Ide o právo vec držať, právo vec užívať a požívať jej úžitky a v neposlednom rade o právo s vecou disponovať. Rovnako došlo ku zmene ustanovení § 127 až § 129 regulujúcich osobné vlastníctvo a jeho zdroje, čo bolo nahradené reguláciou tzv. susedských práv.

Novela nerozlišuje právnu úpravu vlastníctva k nehnuteľnosti a hnuteľnosti. Spôsobmi nadobúdania vlastníckeho práva sú: zmluvou, dedením, prípadne aj rozhodnutím štátneho orgánu alebo na základe iných skutočností ustanovených zákonom. Medzi tieto spôsoby sa opäť vrátilo vydržanie v plnom rozsahu, neobmedzené predmetom, teda aj vydržanie pozemkov, ako aj obrábaním. Pre vydržanie vlastníckeho práva k pozemkom si môže oprávnená osoba započítať dobu, po ktorú jej právny predchodca mal pozemok nepretržite v držbe, aj pred účinnosťou tejto novely. V spoluvlastníckych vzťahoch došlo k podstatnej zmene v tom, že opäť rozhoduje veľkosť podielu. Úprava bezpodielového spoluvlastníctva manželov sa prispôsobuje zmluvnému princípu v tom, že okrem iného pripúšťa, aby manželia dohodou rozšírili alebo zúžili stanovený rozsah bezpodielového spoluvlastníctva, prípadne si vyhradili jeho vznik až ku dňu zániku manželstva.²⁴ Podrobne sa upravil aj inštitút záložného práva, ktorý nahradil dovtedajšie obmedzenie prevodu nehnuteľností, a po novom bolo upravené aj zádržné právo.

Tie konkrétne inštitúty, resp. časti OZ, ktoré boli výsledkom iného (nevhodného) metodologického prístupu, boli zrušené (napr. osobné užívanie bytov, osobné užívanie pozemkov, služby a práva a povinnosti z iných právnych úkonov). Podľa prechodných ustanovení platilo, že právo osobného užívania bytu a právo užívania iných obytných miestností a miestností neslúžiacich na bývanie, vzniknuté podľa dovtedajších predpisov, ktoré trvá ku dňu nadobudnutia účinnosti tohto zákona, sa mení dňom účinnosti tohto zákona na nájom. Spoločné užívanie bytu a spoločné užívanie bytu manželmi sa mení na spoločný nájom. Právo užívania časti bytu sa

²⁴ SCHELLEOVÁ, I. – SCHELLE, K.: *Vývoj kodifikácie občianskeho práva*. Brno : Masarykova univerzita, 1993, s. 28.

mení na podnájom s tým, že ho nebolo možné vypovedať po dobu jedného roka od účinnosti tohto zákona.²⁵ Právo osobného užívania pozemku, vzniknuté podľa dovtedajších predpisov, ktoré trvalo ku dňu nadobudnutia účinnosti tohto zákona, sa mení na vlastníctvo fyzickej osoby.

Záver

Ústava Slovenskej republiky priznáva ochranu základného práva vlastníť majetok dôslednejšie, ako to robia medzinárodné dohovory o ľudských právach. Ústava zaručuje ochranu práva vlastníť majetok aj trochu dôraznejšie ako československá Listina základných práv a slobôd, lebo v rámci podmienky náhrady za majetok sa neuspokojuje s akoukoľvek náhradou, ale určuje, že náhrada musí byť primeraná.

Prijatie Ústavy zásadne zmenilo povahu ústavnej ochrany vlastníctva. Počet materiálnych podmienok je dôležitý, no pre ústavnú ochranu závažnejší význam má zmena hierarchie v prameňoch práva určujúcich režim ochrany vlastníctva. Ústavy od roku 1920 do roku 1960 obsahovali zmienky o ochrane vlastníctva, no skutočným základom ochrany vlastníctva a vlastníkov boli zákony, na ktoré tieto ústavy odkazovali.

Platná Ústava je nepredstieraným právnym základom ochrany vlastníctva. Určuje podmienky, za ktorých sa vlastníctvo a vlastníci chránia. Metódami interpretácie práva treba objasniť účel, obsah a rozsah každej ústavnej podmienky. Až po identifikácii týchto prvkov ústavnej ochrany vlastníctva prichádza rad na zákony, ktoré v ochrane vlastníctva stratili svoju predchádzajúcu dominanciu. Zákon až následne, ak je v súlade s Ústavou, môže rozvíjať a rozširovať podrobnosti Ústavou danej ochrany.

Veľmi progresívny ústavný prístup k ochrane vlastníctva Článkom 20 degradujú zákony, ktoré často nerešpektujú Ústavou dané materiálne podmienky ochrany vlastníctva. K tomu sa pridružuje celkom nepochopiteľný spôsob aplikácie právnej úpravy orgánmi výkonnej, no aj súdnej moci, ktoré niekedy platné zákony interpretujú pomocou zrušených zákonov prijatých v minulosti, v súlade s predchádzajúcimi ústavami československého štátu. Tým sa dokonáva deštrukcia Ústavou zaručenej ochrany základného práva vlastníť majetok.

²⁵ Nájom a podnájom nebytových priestorov zostal upravený osobitným zákonom č. 116/1990 Zb., rovnako tak vlastníctvo k bytom, kde však novela odstránila niektoré bariéry brániace predaju bytu (napríklad byt môže kúpiť už aj právnická osoba a je možné byt kúpiť aj v dome, kde sú nebytové priestory).

BIBLIOGRAFIA:

- BOBEK, M. – MOLEK, P. – ŠIMÍČEK, V. (eds.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno : Nakladatelství Mezinárodní politologický ústav, 2009, 1001 s. ISBN 978-80-210-4844-7.
- DRGONEC, J.: Ústavná a zákonná ochrana vlastníctva pred nútenými obmedzeniami. In *Justičná revue*, roč. 68, 2016, č. 5, s. 525 – 549. ISSN 1335-6461.
- FAJNOR, V. – ZÁTURECKÝ, A.: *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi*. 3. vydanie. Šamorín : Heuréka, 1998, 608 s. ISBN 80-9676-534-5.
- FUCHS, K. – TULEJA, P.: *Základy ekonomie*. Praha : Ekopress, 2003, 347 s. ISBN 80-8611-994-7.
- GRONSKÝ, J.: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa. II. 1945 – 1960*. Praha : Karolinum, 2005, 512 s. ISBN 978-80-2461-210-2.
- HUBENÁK, L.: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1918 – 1945*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 1998, 235 s. ISBN 80-8055-165-0.
- KAPLAN, K.: *Utváření generální linie výstavby socialismu v Československu (Od Února do IX. sjezdu KSČ)*. Praha : Academia, 1966, 295 s. ISBN neuvedené.
- KNAPP, V.: *Vlastnictví v lidové demokracii*. Praha : Orbis, 1952, 510 s. ISBN: neuvedené.
- KNAPP, V. – PLANK, K. a kol.: *Učebnice československého občanského práva. II*. Praha : Orbis, 1965, 571 s. ISBN neuvedené.
- PRÍBELSKÝ, P.: Metamorfózy vlastníckeho práva v postmodernej dobe. In *Justičná revue*, roč. 64, 2012, č. 12, s. 1401-1415. ISSN 1335-6461.
- SCHELLEOVÁ, I. – SCHELLE, K.: *Vývoj kodifikace občanského práva*. Brno : Masarykova univerzita, 1993, 35 s. ISBN 80-210-0546-7.
- SKALOŠ, M.: *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945 – 1989*. Banská Bystrica : PrF UMB, 2011, 426 s. ISBN 978-80-557-0156-1.
- VLČEK, E.: *Právní dějiny ČSR (1939 – 1947)*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2005, 148 s. ISBN 978-80-2441-289-4.
- VOJÁČEK, L. – SCHELLE, K. – TAUCHEN, J. a kol.: *Vývoj soukromého práva na území českých zemí. I. díl*. Brno : Masarykova univerzita, 2012, 616 s. ISBN 978-80-210-6006-7.

KONTAKT:

martin.skalos@umb.sk

ÚSTAVY V DEJINÁCH

Zborník príspevkov zo 6. ročníka
medzinárodnej vedeckej konferencie
„Banskobystrická škola právnych dejín“.

IVANA ŠOŠKOVÁ (ed.)

Vydalo vydavateľstvo Wolters Kluwer SR, s. r. o.,
Mlynské nivy 48, 821 09 Bratislava,
v roku 2021 ako svoju 1483. publikáciu.
Návrh obálky a grafická úprava Tomáš Lisý, tomy.graphics

Prvé vydanie

Počet strán 124

e-mail: distribucia@wolterskluwer.sk

tel.: +421 2 58 10 20 17

ISBN 978-80-571-0336-3(brož.)

ISBN 978-80-571-0337-0 (pdf)